

DANSKE STUDIER

UDGIVNE AF

GUNNAR KNUDSEN og MARIUS KRISTENSEN

1917

FOR UNIVERSITETSJUBILÆETS DANSKE SAMFUND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

H. H. THIELES BOGTRYKKERI

INDHOLD

MARIUS KRISTENSEN, Axel Olrik	1
GUNNAR KNUDSEN, Mindeord	12
H. GRÜNER NIELSEN, Folkevisedans paa Manø	14
AXEL OLRIK, Nordiske Folkemindesamlinger	22
AXEL OLRIK, Yggdrasil	49
FANNY BARUËL, Emil Aarestrup: Tidlig Skilsmisse.....	63
HENRIK USSING, Om Bebyggelserne og Stednavnene paa thorp.....	83
OSKAR SCHLICHTKRULL, Johan Ludvig Heiberg: En Sjæl efter Døden	97
CARL ROOS, Holberg i Tyskland i det 19. Aarhundrede	111
REGINALD FOG, Trollden „Grendel“ i Bjovulf	134
F. OHRT, Et „Kors“ mod onde Vætter	141
Et mærkeligt Sten-Navn hos Henrik Harpestræng (<i>Ad. Clément, Marius Kristensen</i>)	163

KULTUR OG FOLKEMINDER

Sønderjyske Soldaterbreve [Harald Nielsen] (<i>Thorkild Gravlund</i>)	41
Vor Æts og vor Folkegruppens Navne (<i>Gudmund Schütte</i>)	43
Skaansk Hjemstavnskildring [Hans Larsson] (<i>Holger Hjelholt</i>).....	156
Legetøjets „Hellighed“ (<i>Marius Kristensen</i>)	157
Nordiska Museets arkiv för svensk folkkännedom (<i>N. E. Hammerstedt</i>)	158
Bøigen (<i>Marius Kristensen</i>)	160
Dansk Bygd [Thorkild Gravlund] (<i>Gunnar Knudsen</i>)	160

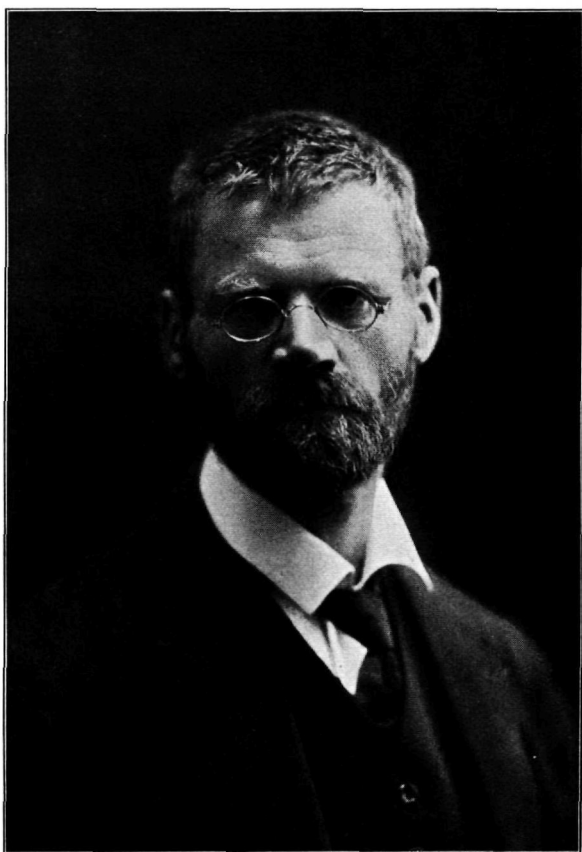
FRA SPROG OG LITTERATUR

Fra de sidste Aars Sprogforskning XI—XII (<i>Marius Kristensen</i>)	29
Trykforholdene ved Afledningsendelsen -agtig i Dansk (<i>Johs. Brøndum-Nielsen</i>)	35
Et Brev fra Holberg (<i>Holger Hjelholt</i>)	39
Henrik Hertz [Hans Kyrre] (<i>A. Egeberg Jensen</i>)	76
Gammeldags Skæmt (<i>Gunnar Knudsen, Johs. Brøndum-Nielsen</i>)	77
Dansk Litteraturhistorie [Carl S. Petersen] (<i>Axel Olrik</i>)	80
Gamle Folkevisesvers (<i>Kr. Kålund</i>)	81
Om Verbet drille (<i>Didrik Arup Seip</i>)	150
Gammelsvensk Ordsamling [F. A. Dahlgren] (<i>Gunnar Knudsen</i>)	152

En dansk lärobok i svenska från 1700-talet (<i>Sigfrid Ehrling</i>)	153
„Turebyn“ — „Narrogonisk“ (<i>Johs. Brøndum-Nielsen</i>)	154
Hvordan lærte St. St. Blicher Jydsk? (<i>N. P. Bjerregaard</i>)	155

NAVNEFORSKNING

Gamle Gader [Hugo Matthiessen] (<i>Gunnar Knudsen</i>)	94
Gudminger (<i>Gunnar Knudsen</i>)	95
Strøgods: Hr. Frue (<i>Frantz Dahl</i>)	62

Acconiz.

AXEL OLRİK

3. JULI 1864 — 17. FEBRUAR 1917.

DET har været af den største betydning for Axel Olriks udvikling, at han er udgået fra et kunstnerhjem, hvor Oehlen-schlægers digtning og Nordens oldsagn var genstand for oplæsning i hans barndomsår. Han var dær omgivet af skønhed, og i den store søskendekreds fandt han kammerater, som kunde dele, hvad der rørte sig i ham, hos hans brødre og søstre var der, ligesom hos hans forældre, sans for kunst og historie. Den omgivelse, som han således tilbragte sin barndom og ungdom i, næsten til han blev tredive år, har han formet sit eget hjem efter, ikke således, at det blev en efterligning af hjemmet ved Rahbeks Allé, men således at han også i sin manddoms hjem altid så sig omgivet af kunst og skønhed. Dæri fik han den bedste støtte i sin hustru — jeg mindes, at han engang efter hendes død kom til at sige, at alt, hvad hun rørte ved, om det så var ordningen af garnet i hendes sybord, blev et kunstværk.

I skoletiden gik Axel Olrik på museerne og tænkte vel nærmest på at blive arkæolog. Helt tabte han aldrig den side af oldgranskningen af syne. Et af de sidste år, han levede, var han ude med de svenske arkæologer for at studere „fornborgene“ i Östergötland, og noget, der i den sidste tid optog ham stærkt, var muligheden for at give en tydning af Guldhornenes billedgåde. Også i „Danmarks Heltedigtning“ og i „Nordisk Aandsliv“ har han benyttet oldsagerens vidnesbyrd som hjælp til bestemmelse af tid og forhold (Lejrekongernes grave, pandebåndet som fyrstemærke).

Men det blev ikke oldsagerne, som kom til at blive hans egentlige område, selv om han til det sidste blev ved at studere dem; netop Guldhorns-billederne gav ham gennem Worsaaes tydning i hans sidste skoleår et stød til at vende sig til digtningen

om myter og sagn, og Sophus Bugges første undersøgelser om gude- og heltesagn, omtrent samtidig med, at han blev student, fastslog den vej, han måtte gå.

Da han blev student i 1881, var Svend Grundtvig endnu i fuld kraft, og han blev Olriks første egentlige lærer ved universitetet. Det var jo kun naturligt, da han netop var særlig inde i sagn- og mytedigtningen, men det kom til at betyde noget mere for den unge student end blot at lære oldtidskvad at kende. Svend Grundtvig var jo tillige den store samler, til hvem alle i Danmark, der havde sans for folkets åndsliv, som det ytrer sig i sang, fortælling og tro, indsendte deres oplysninger, og den store ordner og udgiver, som søgte at gøre de indsamlede skatte frugtbarrende for andre. Når den unge Københavner allerede næste sommer, sammen med dr. Nils Linder, træffes ude i Darum præstegård hos H. F. Feilberg, så betyder det, at han er søgt ud til selve kilden for den mundtlige overlevering. Og det var et betydningsfuldt skridt; ti lige så vist som ingen kan forstå sprogets udvikling til fulde uden at have givet sig af med umiddelbare undersøgelser af folkemålet, lige så sikkert er det, at man kun i de oprindelige omgivelser rigtig får fat på den folkelige overleverings art. Senere har Olrik været ude på indsamlingsrejse nogle gange, dels sammen med E. T. Kristensen, dels alene, og hans sans for „interiøret“ er dærigennem skærpet, så han til fulde ser betydningen af F. L. Grundtvigs krav på stedfæstelse af ethvert sagntræk og af Eva Wigströms små korte rids af omgivelserne.

Denne sans for stedfæstelse kommer fræm i hans første selvstændige lænkning over den digtning, som i en ganske særlig grad var Svend Grundtvigs eget område, folkeviserne. Det sidste forår før sin død (14. juli 1883) gennemgik Svend Grundtvig hans forsøg med ham, og da var det, at Olrik blev opmærksom på den betydning for forståelsen af overleveringen det havde, i hvilken landsdel opskriften hørte hjemme. Det fræmgår af nogle ytringer, som Olrik senere har fræmsat, at Grundtvig godkendte hans opdagelse, uden dog måske at tillægge den så stor betydning, som den senere har vist sig at have.

Efter Svend Grundtvigs død blev særlig Wimmer og Konráð Gíslason hans lærere, og man mærkede nok hos ham, hvorledes Wimmers klare logik og Konráðs store kendskab til oldtiden, især dens digtning, og hans skarpsindige tekstkritik havde bidraget til

at præge ham. Der er heller ikke tvivl om, at A. D. Jørgensens og Kr. Erslevs anvendelse af kildekritikken overfor de historiske kilder har været medvirkende til at forme hans første forfatterskab. Hele den tidsånd, som herskede, da Axel Olrik blev student, den egentlige naturalisme i litteraturen, kom vel ikke til at gå dybt i ham — dertil var han for stærkt præget af barndomshjemmet — men den kom nok i formel henseende til at betyde en hel del, og han var selv klar over, at den ævne, der først udvikledes — især efter Svend Grundtvigs død — var den kritiske: ævnen til at dele og skelne.

Hans blik var vendt dels mod Nordens ældre litteratur, både dens digtning og hvad der ellers angik det nationale (historieskrivning, sprogranskning), dels mod folkeoverleveringerne, og Wimmer har i denne dobbelthed tidlig set et varsel om, at Olrik var den, som skulde optage det arbejde, Svend Grundtvig havde efterladt sig ufuldført, og da først det at fuldende den store folkevisseudgave. Til den ene side ligger i hans studenterår foredragene over Anders Vedel og Laurits Kock, til dels også hans prisskrift om Eddakvadernes alder (1885), hans undersøgelse om Habor og Signe-sagnets vandringer, oversættelsen af Bjarkemål og den vigtige afhandling om middelalderens vandrende spillemænd. Til den anden ligger ikke blot hans deltagelse i indsamlingsarbejdet til „Skattegravveren“, tidsskrift for den folkemindeforening, som var blevet stiftet året efter Svend Grundtvigs død, men også foredraget om kælenavne (1887), Olriks første indlæg på et område, der i senere tid ofte optog ham, navneforskningen.

Af disse afhandlinger fra studentertiden er der særlig grund til at lægge mærke til prisafhandlingen om Eddakvadernes alder, ikke fordi den førte videre med hensyn til hovedspørgsmålet (den er jo desuden aldrig udgivet), men fordi det var under arbejdet med den at Sakse brast itu for Olrik, så at de danske sagn og de norrøne sagaer viste sig som to tydeligt forskellige bestanddele. Derved åbnede der sig udsigt ikke blot til doktorafhandlingen, men langt videre fræm.

I Olriks studenterår og første kandidatår knyttedes også den forbindelse med det grundtvigske oplysningsarbejde i folkehøjskolerne, som blev bevaret op igennem årene. Han var med til „lærermøder“ i Askov og kom i livlig forbindelse med Vallekilde og den dertil knyttede kunstnerkreds, som han for øvrigt også ad

anden vej var kommen sammen med. De tre søskende Skovgaard, og vel især Niels Skovgaard, kom til at stå ham meget nær. Også andre kunstnere, som parret Anne Marie Brodersen og Carl Nielsen og hans senere hustrus plejebroder Malte Engelsted, hørte til hans nærmeste kreds.

I 1887 bestod Axel Olrik magisterkonferensen i nordisk filologi, og nu tager han fat på det, som skulde være hans første store opgave, fuldendelsen af Svend Grundtvigs Danmarks gamle Folkeviser. Det mærkes også på hans tavshed i 1888, at han er stærkt optaget, og det er i den tid, at jeg først kom i noget nærmere berøring med ham, som afskriver af Svend Grundtvigs forarbejder til udgaven. At han allerede dengang havde lagt sit arbejde på langt sigt, kan ses af, at det var registranten til de dele af værket, som endnu ikke er begyndt at udkomme, skæmteviserne og folkevisens efterklang, jeg afskrev for ham. Men det er i det hele betegnende for Olrik, at han altid var langt fræmme med sine forberedelser til det næste, medens han syslede med det nærværende. Således lå der ved hans død forarbejder til bindene III—VI (eller måske VII) af Danmarks Heltedigtning, og planen til disse bind var sikkert lagt, selv om den ikke var sat på papiret.

I 1889 kom så første hæfte af Danm. g. Fv. V, 2 og næste år det afsluttende andet hæfte, og dærmed var den del af værket, som var helt lagt til rette af Grundtvig, udgivet, og for det følgende måtte Olrik selv sørge for forlægger og understøttelse. Det kom da også til at vænte nogen tid. Men dærfor lå han ikke ledig. Ligesom han havde været en af de unge, som i 1884—86 drev det filologisk-historiske samfund op til en ukendt virksomhedsstrang, var han med igen, da samfundet i årene lige før 1890 påny gik opad. Han var blandt de ivrigste ved stiftelsen af det kortvarige landsmålssamfund og var med i den kreds, som efter Skattegraverens afslutning fik Dania sat i gang (1890). Han udgav en lille stedlig prøve af folkeviserne (Sønderjyske folkeviser) i Sønderj. Årb., hvor han, ligesom i sine bidrag til Danias første bind, får lejlighed til at vise sit kendskab til den stedlige overlevering; og ved sin anmeldelse i Arkiv f. n. filol. af Svend Grundtvigs og Jørgen Blochs Føroyja kvæði viser han, at hans kendskab til nordiske folkeminder er lige så bredt, som det er indgående. I et foredrag om N. F. S. Grundtvig som myteforsker og historiker viste han dyb forståelse af det varige i den gamle kæmpes

virksomhed på disse områder; desværre er foredraget aldrig blevet tilgængeligt i fuldstændig form, men Olrik har senere gentagne gange vedkendt sig, hvad han skylder denne sin forgænger.

Med 1892 kommer der et stort gennembrud i Olriks udvikling, og dette har flere samvirkende årsager. Hidtil har hans virksomhed væsentlig gået i kritisk retning, været et arbejde med at skelne og dele, udskille uensartede bestanddele fra hinanden. Nu får han gennem en række afhandlinger (Skjoldunga saga i Aarb. f. nord. Oldk., Uffe-sagnet i Arkiv, doktordisputatsen om en tvedeling af Saksens kilder) på én gang lettet sit sind for en hel mængde af det, der efterhånden har hobet sig op, og dærmed er banen fri for noget andet. Dette andet udtrykker han nogle år senere, i en replik til Johannes Steenstrup, således: „Men da ligger også en ny opgave for, som ikke er taget op i mit skrift om Saksens kilder. Det er at fremstille de danske kongesagn i hele deres udvikling, at skille mellem nyt og gammelt, mellem dansk digtning og norrønt tillæg, mellem historisk grundlag og de skiftende lag af poetisk bearbejdelse, og at vise årsagerne til alle disse omdannelser. Kort sagt at skrive den danske heltedigtningens historie.“ (Arkiv XIV, 92). Måske har Olrik allerede anet, at han skulde søge også at løse denne opgave, da han skrev de to bind om Saksens kilder. Men forudsætningen for at det skulde lykkes kom først efter at han havde afsluttet sin doktorafhandling.

Det var (DSt 1915, 2) en februardag 1892, han fik den lange første samtale med Moltke Moe, som på ny oplivede Svend Grundtvigs kongstanke hos ham om overleveringen som noget levende, som en stor altomfattende helhed. For første gang i næsten ti år stod han overfor en ældre fagfælle i snævraste forstand, sønnen af den geniale fortæller af norske folkeæventyr og selv helt gennemtrængt af forståelse af folkelivet, som det leves rundt om i Norge, og fuld af viden om al verdens folkedigtning. Det blev en stor oplevelse for Olrik, en vinden tilbage til sig selv, til den romantiske trang til helhed, som længe havde været trængt til side af arbejdet med at sondre.

Og da han så dagen efter havde delt sin nyvundne skat med Sofie Hasselquist, der var lærerinde ved samme skole, hvor han var lærer (Gammelholms Latin- og Realskole), og hos hende fandt den forståelse, han trængte til, så blev dette møde med Moltke Moe tillige indledningen til en anden historie, den om Axel Olriks

forlovelse i juli samme år og hans giftermål næste år (1893). Hans hustru var egentlig historiker, men hun lagde sig meget efter det gamle nordiske sprog, og hun havde — som alt nævnt — en kunstnerisk forståelse, som gjorde hende det muligt at følge sin mand så at sige på alle hans veje. Allerede i forlovelsesåret blev hun hans ledsager på en tur til Norge, og til sin død i 1911 var hun med i alt, hvad han syslede med, næsten som en del af ham selv.

Endelig kommer så hertil opholdet i Norge i efterårshalvåret 1892 med samtaler med Moltke Moe og Sophus Bugge og irske studier under Alf Torp — man kan gentage det gamle Sthenske udbrud: nu er de alle borte, gud hjælpe os, igen sidder. Både Moltke Moe, Alf Torp og Axel Olrik bortrevne i forholdsvis ung alder i løbet af et par års tid. Og hele den sydende, gærende idé-verden fra hin kreds, hvem skal nu forkynde den?

De følgende år er som fyldte med dobbelt kraft. Forskningen i nutidens sagnoverlevering ser i begyndelsen ud til at blive det hovedsagelige, men fra 1895 begynder udgivelsen af ridderviserne (Dg F VI—VIII, uafsluttet), som fra år til år kræver nyt arbejde og giver ny resultater; navneforskningen, som Olrik tidlig havde set som en del af sit område, fører ind i undersøgelsen om danske slægtsnavne (1898—99); den egentlige myteforskning mælder sig med sine krav, ikke mindst det, at forholdet mellem de nordiske stammers åndsliv i oldtidens slutning må klares endnu mere, end det er sket i „Saksens kilder“ (foredraget på filologmødet i Kristiania 1898, runestenenes vidnesbyrd om dansk åndsliv i Dania IV). Og fræmfor alt den opgave, som han 1897 antydede i svaret til Steenstrup: at tegne billedet af Danmarks heltedigtning, sådan som den skabtes og sådan som den udviklede sig.

Sagnforskningen blev delvis lagt til side, kun Odinsjægeren (Dania VIII) kom som en festhilsen til Feilbergs 70-års dag. Ellers blev det oldtidens, ikke nutidens, sagnverden, han vendte sig imod. Det blev sagnenes historie, ikke deres geografi og etnografi. Men Moltke Moe havde ret i, at det var godt, det blev en folkemindesforsker, en, der havde levet sig ind i den ulitterære digtnings art og væsen, som kom til at skrive Danmarks Heltedigtning. Selv om allerede Ragnarøk (AnO. 1902) er en banebrydende afhandling, som senere har fået yderligere støtte ved anden del (D St. 1913—14), er dog Danmarks Heltedigtning I—II (1903 og 1910) Axel Ollriks mægtigste værk, planlagt efter en næsten over-

menneskelig målestok, og, så langt han nåede, gennemført med enestående kraft. Her er det for alvor lykkedes ham at få den store linie draget, og han har lige så lidt som vennen Andreas Heusler nogensinde glemt, at sagnet efter sin natur er digtning, selv om det rummer historiske minder. I disse bøger finder man samlet Bugges ævne til at drage vidnesbyrd ind fra alle kanter. Svend Grundtvigs storslåede syn på overleveringen som en levende helhed og Moltke Moes friske samliv med folkeoverleveringen.

Imidlertid var Olrik i 1897 blevet docent i nordiske folkeminder ved universitetet, efter at han siden 1893 havde holdt enkelte forelæsningsrækker, og denne stilling gør ham til den, der naturligt må virke for arbejdet med indsamling af folkeminder.

En videre følge af hans stilling var, at da „Dania“s hidtidige udgivere ønskede at træde tilbage, blev det Axel Olrik, der stod nærmest til at overtage redaktionen af et sådant tidsskrift. Han henvendte sig til mig, om jeg vilde være medredaktør, og det blev — som læserne vil vide — under vor redaktion, at Danske Studier i 1904 begyndte at udkomme. Samme år oprettedes efter forslag af ham og H. F. Feilberg Dansk Folkemindesamling, og det var også ved samme tid, han stiftede selskabet Nordiske folkemindeforskere, som imidlertid ikke har vist sig at eje nogen livskraft.

Al denne til dels udadvendte virksomhed stansede dog ikke Orlis indre udvikling. Han havde i 1880-erne nu og da prøvet ganske jævnt mundtlig at gengive æventyr; senere, som festgavebog til tegneren, havde han genfortalt danske heltesagn til Frølichs illustrationer (1900). Nu prøvede han for alvor at fortælle æventyr, og skønt det første udvalg lå i ni år, inden det kom frem, og resten endnu ligger i håndskrift, fik man dog allerede i første hæfte af Danske Studier et indtryk ikke blot af æventyrgranskeren men også af fortælleren i Kong Lindorm. Hans genfortælling viser, at han ligesom Snorre er lige så stor mester i den lille form som i den store. Her som i Danmarks Heltedigtning kommer de kunstneriske ævner, som man vel altid mærker hos Olrik, frem i fuld udvikling. Hans stil, som ikke er letkøbt, er afgjort episk, den har den rette bredde og fylde, som mætter læseren men ikke trætter.

Om ham gælder Kierkegaards ord om det danske sprog, „der er hæftigt og bevæget, hvær gang den rette elsker véd mandligt

at hidse sprogets kvindelige lidenskab, selvbevidst og sejrrigt, i tankestriden hvær gang den rette hersker véd at føre det an, smidigt som en bryder, hvær gang den rette tænker ikke slipper det og ikke slipper tanken“. Men han kan også selv træde tilbage og som en beskeden tjæner lade den sprogform, århundreder har dannet om æventyr- og visestof, råde sig selv. Dette viser han i sin æventyrfortælling, og dette sker også i hans udvalg af danske folkeviser til skolebrug (Danske Folkeviser i Udvalg I—II, 1899—1909, sammen med Ida Falbe-Hansen). Den ulyst til at lave rettelser og forbedringer, som han roser hos sin lærer Ludvig Wimmer, har han også selv, om han end sommetider må indrømme, at en anden fræmgangsmåde kan forsvares.

„Danske Studier“ bliver nu det sted, hvor Olrik mest lader sine tanker komme frem. Moltke Moe havde henledt hans opmærksomhed på Kaarle Krohn, og de finske og lappiske sagn bliver nu en kilde til oplysning om nordiske fortidsforhold, som han i övrigt udnytter (Nordisk og lappisk gudsdyrkelse, Tordenguden og hans dreng, Loke, Forårsmyten hos Finnerne o. fl.). Betydningen af at drage denne nye kilde frem er dobbelt; dels viser tilegnelsen af nordiske træk hos Finner og Lapper overraskende ligheder med Nordboernes tilegnelse af fremmed stof. Det er ganske vist andre, der først har været opmærksomme på de finsk-lappiske sagn og myter, men det er Olrik, som har tvunget nordiske forskere til at tage dem med i betragtning.

Ved siden af denne nyerhvervelse må fra DSt. nævnes den vigtige afhandling om Riboldvisen (1906), hvor Olrik får lejlighed til at gøre rede for sin „metode“ ved genfræmbringelsen af de gamle folkeviser. Sammenholdt med behandlingen af Sophus Larsens Niels Ebbesens Vise (1908) giver den, positivt og negativt, et godt billede af, hvorledes han i årenes løb er kommen tilbage til Svend Grundtvig, og dog samtidig er kommen et godt stykke videre. I virkeligheden kan man vel læse det samme ud af hans tekster i skoleudgaven, men det var næppe unødvendigt at få det fastslået, som det blev her.

Endvidere begynder man nu at se sporene af hans universitetsvirksomhed. Vi ser dem i indledningen til J. Jakobsens Færøske sagn og i Gudmund Schüttes Oldsagn om Godtjod, og det, som denne sidste havde fræmdraget, fortsætter Olrik med den banebrydende lille afhandling Episke love i folkedigtningen

(DSt. 1908), som har vist sig at være et frugtbart korn, der allerede har sendt adskillige strå i vejret.

En ny prøve på Olriks ævne i den store stil har vi i hans bidrag til „Verdenskulturen“: „Nordisk Aandsliv i Vikingetid og tidlig Middelalder“ (1907), hvor han for alvor tidfæster den overleverede nordiske mytologi og heltedigtning til den kamptid, hvor den hører hjemme, den tid der har gjort guderne til „sigtivar“ og sagnene til heltesagn med frændehævn som hovedemne. Og dærfra baner han så, gennem tilegnelsen af vesterlandenes kultur og katolisismen vejen ned til middelalderens tænke måde. I forholdsvis rappe træk har han her tegnet det land, som han gang på gang måtte gennemvandre, når han fulgte de danske heltesagn på deres vej, og tegningen er gjort med mesterhånd.

Men også udadtil virker Olrik kraftigt i disse år. Det ene organisationsarbejde efter det andet er han sjælen i, således stiftelsen af FF 1907 (se DSt. 1907, 221), af Foreningen Danmarks Folkeminder 1908 (se DSt. 1908, 65) og opfordringen til at sætte en dansk stednavneundersøgelse i gang 1909 (se DSt. 1912, 64).

Endnu en gang giver han anvisning på en ny vej, idet han forener sine mytologiske studier og sin gamle kærlighed til navnegranskningen. Samtidig med sin norske ven og discipel, prof. Magnus Olsen, inddrager han stednavnene i gudeforskningen i artiklerne Gefion (DSt. 1910) og En oldtidshelligdom (DSt. 1911), og især den sidste peger fræm mod Magnus Olsens senere endnu mere storslåede undersøgelser.

Men så kom det tunge slag, som Olrik aldrig forvandt. I sommeren 1911 var han og hans hustru i Askov for at være med til Feilbergs 80-års dag, men fru Olrik var allerede da meget svag, og i efteråret døde hun. Når to mennesker har været så meget for hinanden, som de to var, og når et menneske er så stærk i sine følelser som Axel Olrik, så nytter alle grunde for at finde lyspunkter så grumme lidt. Axel Olrik gjorde, hvad han kunde, for at tage sig sammen, men der blev noget nervøst uroligt over hans arbejde og vist også over hans forhold til mennesker, som ikke kunde andet end gøre hans venner ondt. Hans hjem, der altid havde været gæstfrit, åbnede sig mere endnu, både det gamle på Vodrofsvej og senere det ny i Øverød, men vennerne kunde ikke fylde det hul, som døden havde slået. Hertil kom gentagne an-

fald af giftfeber. At han i 1913 nåede at se sit fag erkendt som fuldt ligestillet med andre ved universitetet, idet han blev udnævnt til professor, var ham både en personlig og faglig tilfredsstillelse; han var glad over hver videnskabelig ære, der blev ham til del, og det var jo ikke så få; ganske særlig glad var han ved at blive indkaldt som opponenter ved disputatser og som forelæser i Kristiania, hvor han selv havde lært så meget, og hvor så mange havde lært af ham. Men uroen blev ved at være i ham, og hans sidste ophold i Kristiania, som gav ham så rig en erfaring om trofast venskab, blev sørgeligt afbrudt af hans svære sygdom. Han kom svag hjem derfra, og en lungebetændelse rev ham så bort på nogle få dage. Det sidste, han arbejdede på, var den eddamytologi, han skulde skrive for et engelsk forlag, den som Nordisk Aandsliv på en måde havde bebudet. Få dage før sin død holdt han den forelæsning om Ygdrasil, som blev hans sidste bidrag til det tidsskrift, han i 14 år havde været leder af.

Vi har i det foregående søgt at følge gangen i Olriks videnskabelige udvikling, men efter hans eget eksempel har jeg ikke undgået at drage noget mere end det rent videnskabelige med ind deri. Det vil heller næppe være muligt, hvis det billede, som tegnes, virkelig skal ligne Axel Olrik. Men vi må dog se lidt nærmere på ham selv.

Han var i ungdommen noget af en Torsskikkelse, og dette kommer godt frem i faderens buste af ham fra omtr. 25-års alderen. Han var også en ivrig gymnast, og senere, da han fik have, var det en af hans yndlingsidrætter at rydde op i den, fælde træer og save og kløve brænde. I de sidste år blev han stærkt bøjet, og de nærsynede øjne søgte ned til bordet, når han sad ved sit arbejde. Men han blev altid ved at være en smuk nordisk skikkelse, noget for sig selv, ikke helt som alle andre. Han lignede måske også Tor i andre henseender end i det ydre. Hvor det gjaldt om at glimre ved spillende tale, kom han til kort overfor andre; men kom ånden over ham, så kunde hans ord slå som hammerslag. I skrift nåede han, som jeg allerede har nævnt, mesterens håndelag; i tale nåede han aldrig sikkerhed, men sommetider det, som er bedre.

Han kunde, når han helt havde sit æmne i sin magt, og når det var så stort, at det kunde bære ham, hæve sig til en ejendommelig veltalenhed, som var ligefræm betagende. En af de første

gange dette lykkedes, var nok ved filologmødet i Kristiania i 1898, hvor han slog alle med forbavselse og ved siden af Bugge blev mødets helt. Jeg var selv til stede og oplevede, hvorledes spændingen efterhånden udløstes til en høj feststemning, der voksede lige til det sidste. Jeg ved, at det samme er sket også andre gange; en kvindelig tilhører fra et af hans foredrag sagde på hans begravelsesdag, at han var den taler, der stærkest havde givet hende indtrykket af, hvad åndsåret ord vilde sige, og at hun sådan havde håbet at få ham at høre én gang til. Oftere blev det vel ikke denne store flugt, men et lysglimt, der blinkede frem. f. eks. i en samtale eller når han gennemgik et stof på universitetet. I den henseende lignede han Johannes Steenstrup, der på én gang var hans arbejdsfælle og modstander. Jeg har også nogle gange hørt ham tale, når bevægelsen næsten kvalte hans røst, som ved Feilbergs 80-års fest. Da sagde han ikke meget, men man mærkede hans hjerte i tonen og blev betaget.

Klarheden, overblikket, som gör hans skriftlige udtryk så redt, var ikke nok til at bære hans mundtlige fræmstilling. At han var den skarpsindige videnskabsmand, som vejede alle enkeltheder og sad inde med de grundige forkundskaber, men altid søgte at stille det væsentlige på første plads — det forslog heller ikke. Kun når den varme, som i hans skrift ligesom er bunden, kom til at bryde ud, kun da, når selve hans sjæl fik lov at åbenbare sig, var han herre over ordet eller dets ydmyge tjæner. Jeg tror, at han selv har lidt under bevidstheden heraf, men måske var det ikke så skadeligt: han bestak aldrig folk til at tage messing for ædelt metal.

Her kan jeg ikke helt gå uden om hans polemik. Den hænger sammen med hele hans stilling som den, der skulde hævde et nyt videnskabsfag lige ret med de gamle. Den der sidder sikkert oppe i træet, kan lade hundene gå om roden uden at bekymre sig; men sådan sad kan ikke. Han måtte hævde sin stilling til alle sider, overfor rene historikere som Steenstrup, skriftfilologer som Sophus Larsen og Finnur Jónsson, æstetikere som Ernst von der Recke og rationalistiske religionsfilosoffer som L. Lund. Jeg vil ikke sige, at jeg billigede hans polemik til enhver tid; jeg syntes undertiden, han gjorde en myg til en elefant. Men for ham selv var det en nødvendig selvhævdelse. Jeg tror egentlig, han benyttede det som en revision af sit eget, og når han så fandt, at angrebet ikke havde rokket ham, hug han til. Også i den henseende lignede han Tor.

Men til sidst skal der vidnes om hans uegennyttige samfølelse med alt, hvad han så som gavnlig virken for vort land og folk, hans redebonhed til at støtte enhver ædel og ideel stræben, selv om han ikke helt kunde gå de samme veje, og ikke mindst hans opofrende sind overfor de mange, han optog i sit venskab. Som få kunde han hjælpe, vejlede og støtte, og lige så lidt som han glemte sin gæld — se hans næsten selvbiografiske artikler i DSt. om Wimmer, Bugge og Moltke Moe —, lige så lidt glemte han at følge sine læreres eksempel og uddele til andre af sin rigdom. Det sidste minde herom er hans testamente, som gör Dansk Folke-mindesamling og Svend Grundtvigs legat til hans hovedarving.

Med tak for langt samarbejde og længere venskab siger jeg da ære være Axel Olriks minde, og gid han må få efterfølgere, der som han kan kaste deres personlighed ind i kampen for det, der er kamp værd!

Marius Kristensen.

MINDEORD

ALF TORP. Professor i Kristiania, født 27. Sept. 1853, død 26. Sept. 1916. Ved hans Død har Kristiania Universitet lidt et uerstatteligt Tab. Han var, som en af hans Elever siger: „efter Bugges Død den sidste vidtfaavnende Sprogforsker ved vort Universitet“.

Med Forkærlighed studerede Torp vort Sprogæts ældste Trin, dyrkede flittigt Sanskrit, Græsk og lilleasiatiske Sprog, og søgte gennem Studier over Folkemaal at vinde ny Klarhed over Sprogenes Historie. Frugterne af disse Studier er nedlagt i en Række Specialafhandlinger. Men medens mange andre Sprogforskere nøjes med at fordybe sig i Enkeltspørgsmaal og ugerne giver sig i Kast med samlende Fremstillinger af større Helheder, skylder vi netop Alf Torp Tak for nogle Oversigtsarbejder af den Slags, der har været af uvurderlig Betydning for nordisk Sprogforskning.

Sammen med Professor Hjalmar Falk har han udgivet de velkendte „*Dansk-Norskens Lydhistorie*“ (1898) og „*Dansk-Norskens Syntax*“ (1900), der begge er banebrydende Arbejder. I 1900—1906 udkom „*Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog*“, ligeledes udgivet i Forening med Falk, anmeldt i DSt. 1907, 131. Denne Bog er forlængst udsolgt og koster nu antikvarisk det dobbelte. Senere, i 1910—11, er Bogen udkommet i omarbejdet Form paa Tysk. Det, som kendetegner saavel dette Arbejde som „*Wortschatz der Germanischen Spracheinheit*“ (1909), er en udpræget Ærbødighed for selve Ordet og dets Vækst. Ordet

er en Organisme, en Plante, hvis Vækst bestaar i gradvise Ændringer i Form og Beskaffenhed. Medens tidligere Etymologer lagde Hovedvægten paa Formen, tager Falk og Torp i stigende Grad Hensyn til Beskaffenheden, Ordets Betydning og dens Udvikling, og er ganske paa det rene med, at ligesom en Plantes Vækst beror paa Jordbund og Klima, har Omgivelserne stor Betydning paa Ordenes Vækst. Ordene behandles derfor ikke som isolerede Fænomener, men helst i deres naturlige Plads i faste Talemaader og Sætninger. Metoden er ikke kemisk, men biologisk. Det er muligt, at Falk og Torp i deres Stræben efter at paavise Udviklingen og Væksten i adskillige Tilfælde hævder Arveord efter konstruerede Grundformer, hvor der snarere foreligger Laaneord, og fejlfrit kan et Arbejde af dette kæmpemæssige Omfang aldrig naa at blive. Men det er et Værk, alle nordiske Sprogforskere staar i Gæld til.

Torps sidste Arbejde (som han udgav alene) var „*Nynorsk etymologisk ordbok*“, som ikke naaede Afslutningen. Den vil dog let kunne göres færdig. Her i Danmark beklager vi Tabet af den klartseende og geniale Sprogforsker; i Kristiania savnes hans vækkende, ildfulde Undervisning, men hans Indsats i nordisk Aandsliv er uforgængelig.

DANSKE STUDIER har mistet to Medarbejdere, PETER FJELDERUP ABELL, Adjunkt ved Metropolitanskolen, født 28. Marts 1872, død 25. Februar 1917, og Dr. phil. FOLMER DYRLUND, hvis 90-Aars Fødselsdag vi fejrede sidste Efteraar (DSt. 1916, 150). Han døde 27. Februar. Vi har faaet Løfte om en Mindeartikel om Dyrlund og haaber at kunne bringe den i et af de nærmeste Hæfter.

Gunnar Knudsen.

FOLKEVISEDANS PÅ MANØ

AF

H. GRÜNER NIELSEN.

DEN middelalderlige skik at danse kredsans til sang af folkeviser har været i brug i Danmark meget længere ned i tiden end det almindelig antages. Det er kun få vidnesbyrd, der foreligger herom; men de fastslår dog kontinuiteten fra middelalderen til vore dage.

Først kan nævnes, at i en visebog fra 1645¹ er på sidste blad skrevet: „Finis. Ende på disse sange, hvo ej kan danse må efter gange.“ Her menes vel, at der skal danses til viserne, og at de af deltagerne, der ikke kan få dansetrinene lært, må gå i dansekæden med almindelige skridt.

Fra midten af det 18. årh. hører vi om, at bønderne på Limfjords-øen Fur dansede til sang af kæmpeviser. Pontoppidans Danske Atlas (1768) siger nemlig, at Furboerne ved deres brylluper ikke brugte instrumentalmusik, „men fornøje sig med at danse efter sang; da både kvinde- og mandkønnet synge mest alle vel og erindrer deres forfædres bedrifter med gamle kæmpeviser og andre viser.“

Fra o. 1700 har vi (i en indberetning til brug for Moths ordbog) vidnesbyrd om, at dans til sang af skæmteviser („gammenskvad“) blev brugt i Ringkøbing amt. Det hedder herom: „Herbergskrep [ɔ: Harbo-skrep²; Harbo betegner beboeren i Harsyssel, det nuværende Ringkøbing amt] er den runde-dans, som ellers kaldes ‚suderdans‘ eller ‚tospring‘ . . . er en meget brugelig dans mange steder her i landet, i synderlighed i Nør herred i S.- og N.-Bork, hvorfra den og kaldes ‚Börchinddans‘, fordi Bork-folk,

¹ Ny kgl. saml. 817. 4°. ² Jf. Feilbergs ordbog.

kaldede „Börchind“, exellerer i at træde denne dans. Hinc prov.: „Börchinderne kan både træde en dans og løfte en kvaj“, thi den dans trædes efter adskillige gamle gammenskvaj med sine bikvaj og omkvaj.“ — Ved „gammenskvad“ forstås neppe korte lyriske strofer, men længere viser; thi meddeleren forklarer andetsteds i sin ordfortegnelse „kvad“ som ensbetydende med „vise“, og han siger, at et „erinde“ af et kvad betyder et vers af en vise. Meningen er sikkert, at man til „Börchinddansen“ sang længere skæmteviser i folkeviseversemål med indkvæd og omkvæd. Af den slags viser er jo optegnet en mængde, hele landet over. Desværre får vi ellers intet at vide om, hvad de Borkske dansekvad handlede om; vi får kun underretning om, at „astsæl“ eller „vensæl“ 3: elskelig er „et meget gammelt ord, som bønderne bruger i deres herbergskrepkvad“. — Da Börchinddansen sammenstilles med tospring, en dans i lang kæde, der lige ned til nutiden har været i brug i Vestjylland, har den vel været danset med samme dansetrin¹ og altså lignet Færødansen.

Går vi ned til det 19. årh. er det tilsyneladende håbløst at spørge efter folkevisedans. Kun en eneste af de mange folkeviser-optegnere kender hertil. Det er fru Høg-Høyer i Hjörning, født 1818. Da hun i 1870 indsendte et par gamle folkeviser til Svend Grundtvig, skriver hun, at hun har „trådt dansen“ efter viserne i sit barndomshjem¹. Og ved anden lejlighed oplyser hun, at hendes fader, der var præst og af den adelige slægt Høg, „dansede efter kæmpeviserne hjemme i Ugilt præstegård“ i Vendsyssel². Umuligt er det ikke, at vi her står overfor en traditionel skik.

Ret overraskende er det dog, at der virkelig er et enkelt sted i Danmark, hvor beboerne endnu den dag i dag bruger folkevisedans. Men det er rigtignok også på en så afsides liggende plet som Manø, den sydligste af de danske Vesterhavssøer.

Under et ophold i vinteren 1916 i Sønderho på Fanø hørte nærværende artikels forfatter tilfældigt flere ældre mænd fortælle om, at de på Manø havde set beboerne danse en kredsdans til ordene:

Der var en jomfru på vort land,
— faldera —
og hun vil ingen frier ha.
Nå, nå, nå, i nå da da.

¹ Folkedanse udg. af F. F. F. III. ² DFS 9 bl. 119. ³ DFS 5 bl. 414. Jf. „Fylla“ 1870 nr. 23 og 30.

En 60-årig mand fortalte mig, at de dansede i rundkreds bag efter hinanden: „det så ud, som om herrerne med knæet sparkede damerne i enden.“ — Senere har jeg to gange haft lejlighed til at besøge selve øen og udspørge om dansen, sidste gang i forening med stud. mag. J. Egedal som udsending fra „Foreningen til Folkedansenes Fremme“. Det er nu forhåbentlig lykkedes os at få dansen opklaret i alle enkeltheder. Vi har endog set den danse af gamle — og forresten de unge med — i øens forsamlingshus.

Dansen kaldes „trendans“, hvilket enten kan forklares som trind-dans (o: runddans) eller som trin-dans (altså med henblik på dansetrinene). Manøboerne synes selv at hælde til den sidste fortolkning, idet de yngre har ændret navnet til „tripdans“.

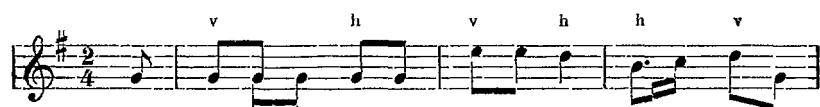
Der dances i en stor kreds og alle har front næsten medsols i kredsen. Hver dansende holder sin højre hånd bag på sin lænd og har med sin venstre fat i den forandansendes højre hånd; altså ligesom i den tyske „Rückelreich“. De fleste i dansekæden er parvis ordnede (herre og dame); men det er ellers ganske efter behag; og heller ikke i ældre tid var der nogen fast regel.

Dansen udføres med 5 dansetrin: først 4 gangtrin med noget bøjede knæ (begyndende med venstre) fremad medsols, og derefter et hop ind mod kredsens midte, idet man sætter af med og kommer ned på højre fod, medens venstre kun støttende rører gulvet, da hælen er hævet og knæet bøjet. Fødderne står tæt ved siden af hinanden efter springet. (Man skal sørge for under springet at få højre hofte skudt godt ud tilhøjre). Efter hvert spring indad må man selvfølgelig gå skråt udad, så kredsen igen får den oprindelige størrelse. Til dansen synges viser. Under omkvædet til den ene dances med 3 tramp på ordene „ha ha ha“ og „filik filak filej“.

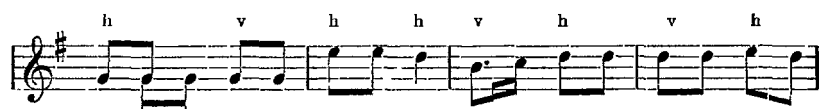
En stor forsamling kan umulig straks komme i takt i trind-dansen. I ældre tid begyndte altid blot 3 eller 4 med at danne kreds. De holdt da hinanden i hænderne på almindelig vis og svingede under dansen med armene (som i tospring). Under springet førtes hænderne næsten helt mod hinanden indad mod kredsens midte. Ved andet vers åbnede de kredsen og flere trådte ind med i dansen, uden at der blev nogen afbrydelse i sang og dansetakt. Sådan kom efterhånden hele forsamlingen med. Så snart kredsen var tilstrækkelig stor, blev hænderne anbragt på ryggen, som ovenfor beskrevet.

Ingen — selv af de gamle — på Manø kan erindre, at der

har været danset trinddans til andre viser end de to endnu brugelige. Den ene af dem er nærmest lyrisk: den giver en slags karakteristik af en jomfrus forskellige bejlere; den ottende af dem er hendes allerkæreste. Efter visen følger to løse dansestrofer, der blot indeholder en opfordring til at kvæde en ny sang — endda helst en lang! — for at dansen kan blive ved at gå. Jeg-formen i denne opfordring viser, at der oprindeligt har været en forsanger; de øvrige har vel kun sunget med ved omkvædet. I vor tid synger alle med under hele visen, i hvert fald alle de, der kan huske ordene. Og det er nu ikke mange. Efterfølgende tekst er velvilligst meddelt mig skriftlig af fru Jeffsen (Manø):

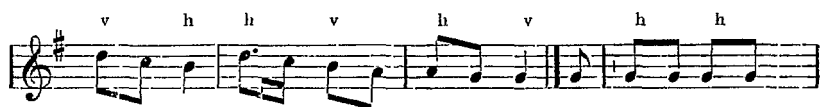
1. Der var en skøn jom-fru på vort land, fal-la-la, der

var en skøn jom-fru på vort land, fal-la-la, og ot-te bej-ler

har hun haft. Nå, nå nå, i stil-le ja, og ot-te bej-ler

har hun haft. Nå, nå, nå, i stil-le ja. 2. Og hun bej i den (osv.)

2. Og hun bej i den første,
men han vild' sig forlyste.

3. Og hun bej i den anden,
men han var ej hende ganden¹.

4. Og hun bej i den tredje,
men han var smal i midje.

¹ o: hendes ganding, hendes ven.

5. Den fjerde har så bred en hat,
og han kan skyde og det så brat.
6. Den femte var humpen og stumpet o bag,
men han gjord' sig slet ingen umag.
7. Den sjette han var så fager en svend,
men han rejst' bort og kom aldrig igen.
8. Den syvend' han var så let i sind,
han kom kun jen sind til hend' ind.
9. Den ottend' har guldterning i skrin,
derfor blev han allerkæreste min!

-
10. Ja nu kan a itt mer' af den,
nu må I andr' kvæd' os jen.
 11. Ja, kvæd en let og kvæd en lang
— fallala —
så vi kan hold' vor fødder igang.
Nå nå nå, I stille ja¹.

Denne vise kendes ellers kun fra en enkelt og meget stærkt afvigende optegnelse ved E. Tang Kristensen efter en kone fra Hovlbjerg herred, Viborg amt²; her er det jomfruen selv, der fører ordet og fortæller om sine bejlere:

1. Syv skøn bejlere haver jeg haft,
— falderi, ralderi, raldera —
men ingen af dennem så haver jeg fåt.
Nå, nå, nå; så, så, så, så, I stiller jer vel.
2. Den første det var så gammel en mand,
men ikke turde jeg slå min lid til ham.
3. Den anden det var så liden en dreng,
men ikke turde han gå med mig i seng.

Den tredje var en smed, den fjerde en skrædder og den femte en skomager. Visen er i disse vers temmelig grov i sin udtryks-

¹ o: I stiller jer. ² trykt i E. T. Kristensen: Skæmteviser nr. 33.

måde og viser forøvrigt tydelig påvirkning fra en gruppe skæmteviser af lignende bygning og indhold, hvor pointen er, at frierne er af forskellig stand (se E. T. Kristensen: Skæmteviser nr. 36 og 42). De sidste vers lyder:

7. Den sjette det var en købmand fin,
og han havde guld i både kister og skrin.
8. Den syvende det var en vakker ungersvend,
men skam få de klaffer, der dette forvend'.
9. Så rejste jeg mig på landet ud,
— falderi, ralderi, raldera —
jeg fik mig en bondesøn, han hedder Knud.
Nå, nå, nå, nå; så, så, så, så. I stiller jer vel.

Af ganske samme indhold er et lysk „spruch“, der kendes fra et tryk fra 1540; Goethe har karakteriseret det som „leichtfertig aber ganz köstlich“. Dets ordlyd er sådan:

Meine Mutter zeihet mich
zwölf Knaben freien mich:
Der erst der that mir winken,
der andre mein gedanken,
der dritt der trat mir auf den Fusz,
der viert bot mir ein freundlichen Grusz,
der fünft bot mir ein Fingerlein,
der sechst der musz mein eigen sein,
der siebent bot mir das rothe Gold,
der acht was mir von Herzen hold,
der neunt lag mir an meinem Arm,
der zehnte was noch nit erwarmt,
der elfte was mein ehlich Mann,
der zwölf gieng in der still darvon;
die selbigen zwölf Knaben gut
die führen ein frischen freien Mut¹.

Vi må nu omtale den anden vise, der benyttes til trinddansen. Den brugtes ofte til sidste dans, som afslutning på gildet. Det er visen om manden, som i en sæk kommer ind i møllen til mølledatteren, altså én af de her i landet mest udbredte skæmteviser. Det har dog kun været mig mulig at få fat i flg. brudstykke af den manøske form:

¹ Erck og Böhme nr. 854. — Af lignende bygning er visen om Kæmperne på Dovrefjeld, DgF. nr. 69.

(osv.)

2. Den tid hun kom til møllerens hus,
da stod hr. møller og stamped i vand.

3. „Og hør du møller, fager og fin,
og vil du male posen min?“

4. „Ja hvad har du i posen din?“
„Der har jeg rug og lvede fin.“

* * *

5. Og kællingen sank og posen flød,
— å hå hå hå —
og al hendes mel det blev til grød.
Filik filak fi blev til grød, filik filak filej.

— Ordet „trinddansk“ kendes ogsaa fra Sønderjylland, hvor det er navn på en afslutningsdans. En beretning om skikke i gammel tid i Rodager (E. T. Kristensens saml.) fortæller således, at danse-gilderne der i byen åbnedes af børnene, og først henimod sengetid indfandt de voksne sig. Når karlene var kommen, skulde da dren-gene have en sidste dans, en runddans, „trinddansk“ kaldet. Tre af karlene dannede med drengene en kreds og de bevægede sig rundt efter musiken, hurtigere og hurtigere. Den ene dreng fløj ud af kredsen efter den anden, da de ikke formåede at holde fast. — Denne sønderjyske dans har, som det ses, kun ved sit navn lighed med Manø-trinddansen. I sin udførelse minder den om en på Manø brugelig afslutningsdans, hvor alle danner kæde i en stor kreds, der krummer sig indefter og nu danser man med løbetrin rundt hur-

tigere og hurtigere. På grund af krumningen bliver udsvinget i kæden på sine steder meget stærk, og kæden brydes derfor let. Når én af de gamle koner ved sådan lejlighed falder omkuld, bliver der jo stor jubel! Melodien er sådan:

— Det er umuligt at sige noget bestemt om, hvor velbevaret den manøske trinddans er. Det er mærkeligt, at danserytmen og melodiens rytme hver går sine veje. Men praktisk set er det en fordel, at danseformen passer lige godt eller — om man vil — lige dårligt til alle mulige melodier. I almindelighed har man den forestilling om dansk visedans i middelalderen, at den har været udført på en og samme måde, nemlig som nutidens færøske visedans. Men vi må erindre, at man i middelalderens slutning andesteds dansede kædedans på mange forskellige måder. Et godt indtryk af dansetrinenes mangfoldighed får man ved at læse Tabourots orchesographi fra 1588; af samme bog ses, at sådanne sidehop, som forekommer i trinddansen, dengang var almindelig kendt. Vi tager næppe fejl ved at antage, at Manø-trinddansen, tospring, færøsk visedans og svensk långdans eller järtdans repræsenterer levninger af forskellige danseformer, der i middelalderen brugtes her i Norden i forbindelse med sang af folkeviser.

¹ Danseverset bruges også til polsk, sønderhoning og fannikedans.

NORDISKE FOLKEMINDESAMLINGER

INDBERETNING TIL UNDERVISNINGSMINISTERIET

AF

AXEL OLRIK

Jeg modtog i 1911 et rejsestipendium for at gøre mig kendt med de andre nordiske folkemindesamlinger, hvortil knyttede sig en forpligtelse til at gøre ministeriet rede for rejsens udbytte. At dette først sker nu, har sin grund dels i personlige forhold som hindrede mig i at blive så længe borte som ønskeligt, dels i at de fleste samlinger stod på et stade af nydannelse, hvis resultat jeg burde kende. Jeg knytter derfor de i 1911 og de nu i 1916 gjorde iagttagelser sammen til en eneste fremstilling.

Norsk folkemindesamling i Kristiania er den første (næst Københavns) og den i flere henseender videstkomne af de i senere år opståede, planmæssig og videnskabelig ledede samlinger. Dens udspring går tilbage til 1907. Før den tid havde der været ikke ubetydelige samlinger fra enkelte optegnere. En del henlå i universitetsbibliotekets „brandfrie rum“, deriblandt (i bibliotekets varetægt) Sophus Bugges visesamlinger fra Telemarken. En endnu langt større del fandtes i Moltke Moes privatbolig (et træhus!) gemt i en mængde blikkapsler: hans egne store samlinger, hans fader Jörgen Moes, Asbjørnsens, Aasens og endnu flere. Selv om han personlig havde et overblik over og kendskab til de forskellige samlingers indhold, lod den hele ordning dog meget tilbage at ønske i sikkerhed, tilgængelighed og overskuelighed. En del gemtes endelig hos indsamlere i forskellige egne af landet.

Ved et foredrag i den norske filologklub (sept. 1907) og ved personlige samtaler søgte jeg da at vække interessen for en mere planmæssig ordning, og ud på aftenen stod Moltke Moe frem og skænkede alle samlinger der tilhørte ham til den norske stat. Det var folkemindesamlingens udspring¹.

¹ Jfr. mine „Personlige minder om Moltke Moe“ (DSt. 1915) s. 31—34. Foredraget er trykt i „Samtiden“ 1907, s. 476—81.

De følgende år var optagne af forberedelser, og sagens gode udførelse lå Moltke Moe varmt på sinde. Universitetsbibliotekets nye bygning var da lige ved at planlægges, folkemindesamlingens lokale blev indrettet i den, men med egen indgang og i det hele strængt sondret fra biblioteket. I 1911 så jeg rummene færdig. Han var da tillige stærkt optagen af at finde og uddanne sine hjælpere.

Moltke Moes død i slutningen af 1913 standsede ikke værket, men gav snarere stød til dets fuldstændige gennemførelse. Moltke Moes store håndskrevne samling blev bragt til det nye lokale; hans bogsamling blev købt af staten for at tjæne som dens håndbibliotek; og universitetsbiblioteket og rigsarkivet afgav villig deres ejendele. I 1915 stod lokalet færdig indrettet med hylder og sligt, i 1916 står samlingerne opstillede og ordnede, og venter på den mere indgående katalogisering. Det er en fornøjelse at træde ind i disse rum, der ligger i bibliotekets stueetage med let adgang udefra: først en forstue der tillige tjæner som bogrum for den mere løst tilhørende del af bogsamlingen; bagved det det egentlige magasin; og gennem forstuen kommer man ind i den egenlige samlingssal, med rigeligt lys ind ad store vinduer, med lange arbejdsborde midt ad gulvet, og klædt med bogfyldte reoler på alle vægge, på endevæggen selve håndskriftsamlingen; buster, figurer og tegninger af samlingens fædre giver den yderligere et festligt præg.

De originale optegnelser rummes i en reol fuld af store kapsler på salens endevæg. Bidragene er ordnede på en lignende måde som i Svend Grundtvigs danske samling, og som vi skal finde igen i de finske samlinger: alfabetisk efter optegnere. Hvert bind eller konvolut har sit nummer, og skal i fremtiden have sit side-, blad- eller nummertal på hvert enkelt stykke papir. *S. Bugge 5 nr. 19* vil altså sige: den 19de vise i 5te hæfte af Sophus Bugges folkeviser.

En afskriftrække, som man frit kan ordne efter indhold, er allerede begyndt under Moltke Moes ledelse. En visekatalog af Bugge og Moltke Moe foreligger, og bliver gennemset. Af Universitets-Jubilæets Fond er i år bevilget 600 kr. til en kritisk æventyrkatalog. Specialkataloger der følger håndskrifternes indhold ventes udarbejdede jævnsides dermed.

En egen række udgøres af alle de håndskrifter, der består af notater, videnskabelige fremstillinger o. desl., men ikke indeholder

førstehånds optegnelser. De er ordnede alfabetisk på lignende måde som de andre, men citeres med foransat stjerne (**M. Moe* 27 3: 27de afdeling af Moltke Moes egne udarbejdelser). — Således har man de rammer hvor alt det nuværende og det fremtidige stof vil finde plads.

Endnu en afdeling skal findes: folkeminder udklippede af aviser; men foreløbig består den kun af en mægtig avisbunke i magasinet. Både udklip og afskrifter skal ordnes efter lignende system som i DFS.

Allerede som samlingen nu er, fremtræder den i høj grad seværdig; den rummer alt hvad der er bevaret fra hovedsamlerne, og de er mere eller mindre fuldstændig repræsenterede; en dels efterladenskaber findes der fuldstændig. Desuden mange mindre bidrag. Flere af de større bygdesamlere har lovet deres håndskrifter hertil, og Johannes Skars fra Sætersdalen har nu ved hans død fundet deres plads.

Den som har bragt samlingen så vidt i disse sidste få år, er dr. Knut Liestøl, Moltke Moes medarbejder og nu hovedudgiver af de norske folkeviser, samt docent i norsk folkesprog. Han har pladsen som samlingens „bestyrer“; som hjælper vil han fra nu af få dr. Reidar Christiansen.

„Norsk Folkemindesamling“ hører, ligesom så mange af Norges videnskabelige indretninger, ikke umiddelbart under staten men under universitetet. To dertil valgte medlemmer af det filosofiske fakultet virker som tilsynsmænd.

Lønningsforholdene ved samlingen stiller sig ret gunstig. Dens „bestyrer“ har en lønning af 2000, men har under de nuværende forhold tillige en docentstilling ved universitetet, så hans samlede lønning bliver 4500 stigende til 5500, altså næsten en dansk professorlønning. Hans medhjælper har et universitetsstipendium på 1200 kr. (stigende efter uregelmæssig tid til 1500); dertil kommer i indeværende år en bevilling på 600 kr. til en kritisk katalog over æventyr; — medhjælperens faktiske begynderløn er således 1800 kr. Men da der er fremsat forslag om forhøjelse af stipendier og docentlønnings, må der i fremtiden regnes med noget højere satser.

Hertil kommer yderligere et andet moment. Universitetet har søgt om en fornyelse af Moltke Moes professorplads i „norske folkeminder“, og dette forslag har, såvidt vides, de bedste udsigter til at blive til virkelighed. Man vil i så fald sikkert have en bestyrer lønnet med professorlønning, og en medhjælper lønnet med 2000 kr. eller mere.

Endnu kan tilføjes at staten ret villig understøtter de samlere om-

kring i bygderne, der anbefales af folkemindesamlingen, og at den omvendt kræver ydelse til samlingen som vilkår for personlige understøttelser.

Til samlingens drift er bevilget 600 kr. årlig; men det er ganske klart, at der med denne sum ikke kan virkes udadtil. Allerede i år er der søgt om 1300 kr., og alt som rejseindsamlingen kommer igang vil det være nødigt at øge den. Det må dog ikke glemmes, at staten — som nylig nævnt — støtter en del stedlige indsamlere ved stipendium udenfor NFS's Årsbevilling; og at det nedenfor nævnte folkemindekursus gør sig håb om 1000 kr.'s understøttelse en gang for alle.

Det er et overordentlig rigt stof, der allerede foreligger indenfor „Norsk Folkemindesamlings“ vægge og venter på videnskabelig bearbejdelse; og det er et næppe mindre rigt stof, der endnu kan sankes ude i bygderne. Det må ønskes, at samlingens tjenestemænd bliver i stand til at løse så omfattende opgaver; det synes ikke at skorte på interesse ude omkring. Mange og nye veje til at få folk i tale og vejlede dem mælder sig af sig selv; således billige småskrifter eller et månedsblad. I 1917 venter man gjort et andet forsøg: i Bergen søges samlet et sommerkursus i folkeminder og bygdehistorie for at skaffe de vestenfjældske landskaber gode ledere af optegnervirksomheden. Sådanne forsøg vil kunne skabe et samvirke mellem de videnskabelige førere og de hjemmeboende, mere nær end nogensinde tidligere; og det vil netop være en livsbetingelse for folkemindestudiet.

I Sverig indtager Lund en fremmelig plads med virksomhed for folkeminderne, håren frem af docent C. W. v. Sydows energi. Allerede forlængst har han hensat sin egen bogsamling i et værelse på universitetet som et håndbibliotek for folkemindestudiet; tillige har han hos universitetsbiblioteket opnået rundelige indkøb til faget. Til den nævnte håndbogsamling hører en stor mængde afskrifter og uddrag efter de ældre, mere spredte indsamlinger. Et stort skridt fremad skete i 1912, idet der, på ansøgning af de pågældende, bevilgedes til det filosofiske fakultet (humanistiska sektionen) 4500 kr. årlig til indsamlingen af folkeminder; de er fordelte som tre grupper rejseunderstøttelser:

Docent Sydow for alle arter folkeminder	1000 kr.
Docent Tobias Norlind til viser og melodier	1000 kr.
Häradshövding Nils Andersson til indsamling af spillemandsmelodier	2000 kr.
Til materialier o. dsl.	500 kr.

Endelig er der i de sidste år stiftet en „Folkminnesföreningen

i Lund“, der siden 1914 udgiver tidsskriftet „Folkminnen och folk-tankar“; kærnen i den udgøres af Sydow og hans lærlinge. Dens samlinger opbevares i det nævnte lokale på Lunds universitet.

Således er der rige begyndelser, der blot mangler et bestemt samlingssted og en ordnende hånd, støttet af passende pengemidler, for at tilvejebringe en højst betydningsfuld samling.

Stokholm ejer indenfor *Nordiska Museets* vægge en samling af ganske anden type: folkeminderne indordnede som led i en stor arkæologisk samling. Går man gennem den mægtige bygning på Lejonslätten, kan man nå ud i en lille halvrund omgang, hvor de opbevares. Folkemindesamlingen, det der skal arbejdes med, er helt bleven til indenfor bygningens egne døre; hver meddelelse står på sit af de store, tykke folioblade, der ved silketråde er føjede sammen til hæfter, hver omhandlende et bestemt æmne, dels af den mundtlige overlevering, dels skildringer af gammelt byggesæt og andet folkeliv. Hvert blad har angivelse om hjemsted og er mærket ved et ejendommeligt talsystem. Ved hjælp af et alfabetisk seddel-register kan man opsøge det enkelte æmnets forekomst.

Samlingen er usædvanlig let at arbejde med for granskeren, men på nogle punkter giver dens arbejdsmåde ikke alt, hvad der kunde gives. Optegnelserne er stykkede ud i småmeddelelser; den der vil se et optegnerstof i sammenhæng, må ty til småpakker, der ligger hobevis og, som det synes ukatalogiseret, i småskabene; for mange mindre bidrag eksisterer en original slet ikke; hele den støtte for opfattelsen, som samlet kendskab til et landskabs overlevering giver, tilsløres i høj grad. Endelig er grænserne for samlingsens område afstukne på en usædvanlig måde; i *Nordiska Museets* tidligere år sendtes indsamlere, der hjembragte rige bidrag af folkepoesi, men i alle de senere år er dette opgivet, og der indsamles kun hvad der vedkommer folkets liv og skik. For de fleste folkeminderforskere må dette synes at indeholde en fare: kun at vælge ud indenfor hver meddelers beretning, og særlig at man alene tager fordunklede dele (som tro) ikke det hvori almuens *forståelse* er umiddelbart tilstede. Til samlingsens ros må dog nævnes, at der ved den arbejder flinke forskere i folketro (blandt disse er dr. N. E. Hammarstedt uomtvistelig den betydeligste), men det er kun lejlighedsvis, at de kan sysle med den, andet museumsgøremål tager næsten al deres tid. Her er vistnok samlingsens ömmeste punkt: den energiske søgning i marken, og navnlig den stræben

efter ved indsamlingen at følge vigtige problemer, der er vor tids særkende i forskningen, kan ikke erstattes ved nok saa flink konformæssig arbejdskraft. Nordiska Museet har værdi ved det indsamlede stofs fylde og indsamlingsvarighed; men man kunde ønske det en stærkere berøring af det arbejde og de idealer, der nu er oppe paa de fleste andre steder.

I Upsala har professor J. A. Lundell siden 1870erne virket for optegnelsen af folkemål og i forbindelse dermed af folkeminder; hjælperne har været organiserede gennem *Svenska landsmålsföreningarna*, og udbyttet har været gemt på de forskellige landskabers nationshuse, ofte under vanskelig tilgængelige forhold. I de allersidste år, efter at folkemindesamlings-bevægelsen er begyndt, har han fremkaldt en planmæssig omordning: alle samlingerne er blevne forenede til et eneste arkiv, og arkivarer er blevne ansatte (hver med en lønning af 2500 kr., foruden 1000 kr. til hans rejseudgifter i tre måneder). Deres nyindsamling omfatter sprogstoffet, og kun gennem den bedre ordning kommer deres virksomhed folkeminderne til gode.

Endelig er der Finland med dets store velordnede samling af hele den finsk-ugriske æts, men naturligvis først og fremmest selve Finnernes overlevering, — tilhørende *Finska litteratursällskapet* og opbevaret i dets bygning; og den tilsvarende samling af svensk-finsk overlevering hos *Svenska litteratursällskapet i Finland*. Enhvers bidrag er nøje holdt sammen, og bidragyderne ordnede alfabetisk, hvad der giver en lethed ved den biblioteksmæssige ordning, og danner et godt grundlag for videnskabelig behandling. Den mangel på videnskabelig ledelse, der tilsyneladende findes, haves i virkeligheden rigelig ved den talrige stab af universitetsansatte eller i alt fald faglig uddannede mænd, hvis arbejder ofte tjæner som kataloger eller indledende undersøgelser ved brugen af samlingen.

Island har endnu ikke frembragt nogen planmæssig samling, om end noget sådant i de sidste år har været påtænkt. De betydeligste bidrag findes vel i Landsbogsamlingen i Reykjavik, enkelte ældre i københavnske samlinger. En ledende mand er øjensynlig endnu ikke funden.

Kendskaben til disse fremmede samlinger giver os synspunkter for vor egen, dens værd og dens art.

„Dansk Folkemindesamling“ blev grundlagt over en enkelt bærende idé, at opbevaring, indsamling og videnskabelig granskning måtte gå hånd i hånd, i det samme hjemsted og båret frem af de samme personer; — med ett ord: folkemindesamlingernes karakter af museum. Denne idé har stået sin prøve; alle nordiske samlinger, der er opståede eller omformede i det sidste tiår har kendelig nok taget den danske samling til forbillede.

Derfor kan alle enkeltheder i tankens udformning have betydning også for os; vi kan umiddelbart lære af dem.

Hvad der mest falder i øjnene er at det overalt er personer med fuld videnskabelig fordannelse, der sættes i spidsen for samlinger. Dernæst at man giver lederen en sådan lønning, at han kan leve væsentlig for dette mål, gøre indsamlingsrejser o. desl. Hvor der haves lejlighed, stilles der en hjælper ved hans side, som kan afløse ham i det hjemlige arbejde, når han er på langfart, og selv til andre tider begive sig på rejse. Lederens lønning er nær på en dansk docentlønning, o. 2500 kr., som undertiden ved sideindtægter kommer ikke så lidt højere. For medhjælperens lønning kan man ikke tale om faste regler, da lønningerne til dels er af mere flydende art.

Virksomheden udadtil går ad forskellig vej 1) ledernes personlige indsamling, 2) udgivelsen af et billigt tidsskrift, 3) understøttelse (direkte eller gennem anbefaling til staten) til de bedste indsamlere, 4) samlede foredragsrækker eller kursus. Der er adskilligt af dette, der fortjener at efterlignes; ligesom den hidtil foregåede spredte afholdelse af foredrag sikkert bør øges i stort mål. Hovedsagen for alle samlinger er kendelig nok, at de ledende kræfter forener videnskabeligt overblik med en til pas ungdommelig energi og varm kærlighed til folkets overleveringer. Hver af disse retninger virker øjensynlig æggende på de andre.

FRA SPROG OG LITTERATUR

FRA DE SIDSTE ÅRS SPROGGRANSKNING

XI.

Året 1913 er på en særlig måde et mærkeår for dansk sproglig litteratur. Medens vi nok i forvejen havde en række delvis fortræffelige behandlinger af enkelte sider af den almene sprogvidenskab, havde vi til da ingen almen sprogvidenskabslære. Men pludselig stod vi med en, man kan næsten sige overvældende, rigdom — hele fire fræmstillinger på én gang.

Den af disse, som er lettest tilgængelig for begyndere i sprogstudierne, er efter min mening LIS JACOBSENS *Sprogets Forandring* (bearbejdet efter AXEL KOCKS *Om språkets förändring*, de vel kendte og velkendte Göteborgs-forelæsninger, som første gang udkom i 1896). Fru Jacobsen har ikke blot bevaret hele den klarhed med omgæelse af vanskeligt tilgængelige sager, som fra først af havde udmærket Kocks fræmstilling, men også på en udmærket måde fordansket eksempelstoffet og tilføjat nyt, hvor dette på grund af senere forskninger eller overførelsen til et andet sprog var nødvendigt, ligesom hun har foretaget læmpelige forkortelser, hvor der forelå vidtløftige, let tilgængelige behandlinger på dansk i forvejen. I det hele og store er det Kocks bog, men i en form, der gør den langt mere værdifuld for en dansk. Den noget for meget skolebogsagtige gentagelse og indøvelse, som trykker fræmstillingen i fru Jacobsens året för udgivne enkeltstudie „Kvinde og Mand“, findes ikke her, og fræmstillingen er gennemgående god. Kun et enkelt sted, s. 22—23, har forkortelser væsentlig gjort fræmstillingen mindre klar og på enkelte punkter også mindre rigtig. At der er enkeltheder, dels oprindelig Kockske, dels tilkomne, som man kan tvistes om, er en selvfølge. Jeg skal nævne, at udtrykket i Gunløgs saga (s. 27) om samme tunge i England som i Danmark og Norge vel snarest er en ukyndig bemærkning¹, eller at *stjærn* (pande, s. 70) og *kæbe* (s. 71) muligvis dog er nordiske ord, ikke låneord (og det førstnævnte i hvert fald ikke højtysk, ligesom forbindelsen mellem *tinding* og højtysk *tinne* (s. 71) trods Torp synes mig meget tvivlsom, da jeg ingen forklaring kan finde til det faste *t* i den højtyske form). Men fraset sådanne småting, som næsten intet betyder for dem, bogen nærmest er bestemt for, og endnu mindre for

¹ Se Gunnl. s., F. Jónssons udg. s. XV, jfr. også Heimskr. (F. J.) I, s. 170.

den viderekomne, er bogen god og vejledende, så langt den går. At den ikke indlader sig på de egentlige vanskeligheder, er en følge af hele dens anlæg og bør ikke lægges den til last.

Langt mere springende er den bog, som Udvalget til Folkeoplysningens Fremme samme år udgav, J. Byskovs Modersmaalet. Den rummer ganske ypperlige ting, som f. eks. det første afsnit: Modersmaalets Værdi og store dele af det fjerde afsnit: Sprogskönhed. Også meget af det andet er godt fræmstillet, ja selv i afsnittet om sprogforandringer (V), hvor man kunde vente, at den Kock-Jacobsenske bog vilde være afgjort betydeligere, er der punkter, hvor Byskov snarest har set rigtigt (under påvirkning af Wechssler og P. K. Thorsen). Men der er mere betragtninger (og mindre fyldige eksempelsamlinger) end i den førstnævnte, og dette gör nok fræmstillingen lidt tungere, da læseren sjældent får den hvile, som en længere eksempelække giver. Mindst tilfredsstillende er visse dele af det sidste afsnit (Sprogvidenskaben), hvor forf. bl. a. har vovet sig ind på en uforsigtig dom over etymologien Skælskør = skiælfisk-ør. Vi ser her, hvorledes det kan gå, når man får fat på én række kendsgærninger uden i virkeligheden at være sikker på, at rækken er den eneste af sin art. Da eksemplet er typisk og behandlet med stor sikkerhed, er det værd at se lidt nærmere på.

Byskov henleder her opmærksomheden på noget, som også er opmærksomheden værd: at visse stednavnetyper viser forskellig trykfordeling, eftersom forleddet selv er et stednavn eller ikke. Her står navne som *Lem-vig*, *Skander(up)-borg*, *Malt(e)-bæk*, *Ejfer-gård*, *Rind(e)-købing* med sidste-leds-tryk overfor navne som *Rørvig*, *Silkeborg*, *Holbæk*, *Gammelgård*, *Nykøbing* med forleds-tryk. Når et navn som *Ringkøbing* nu af næsten alle og *Skanderborg* af mange udtales med stærkt forled, kan det endnu temmelig let fastslås, at dette er nyt, og, ialfald for det sidste navns vedkommende, at det skyldes jernbanefolkene. Men hvorledes kan det da gå til, at *Skælfisk-ør* har fået efterleds-tryk? Det burde jo have forleds-tryk som *Langør* el. *Dragør*, ikke efterleds-tryk som *Helsing(e)-ør* el. *Løgst(ed)-ør*. Byskov slutter nu, at altså må den gamle form være en falsk forklaring, som en eller anden har fundet på, men dette er meget lidt troligt, da navnet kendes fra en tid, da man næppe kunde være i tvivl om formen. Nu viser det sig, hvad man ikke på forhånd kunde vide, at udtalen med afledstryk ikke er gammel stedlig, men at egnens gamle udtale tværtimod er [*sgælsqu'ør*], efter hvad dr. Ussing i sommer har optegnet, og at den almindelige udtale er lige så uhistorisk som den af *Ringkøbing*. Dette afgör for så vidt sagen, men selv uden denne oplysning vilde jeg have anset det for altfor voweligt at forkaste „skælfiskene“, da der faktisk findes stednavne med efterledstryk, som er af anden oprindelse. Jeg behøver her blot at minde om Brandsø (D St. 1911, 48 og henvisn.).

Således er Byskovs bog for øvrigt oftere: æggende ved sine påstande, som ikke altid er rigtige, men altid har det grand af rigtighed, der gör, at man ikke uden videre kan skubbe dem til side. I det hele vil jeg tro, at medens nogle dele af den er umiddelbart tilgængelige for alle, er de

egentlig sproghistoriske dele måske snarest til glæde for dem, der er noget videre fræmme og kan reagere mod påstandene.

For sådanne vil KR. SANDFELD JENSENS Sprogvidenskaben være en hel skatkiste. Her er kendsgerningerne (eksemplerne) overmåde rigelige og får ofte lov at virke i sig selv uden ret megen forklaring, selv om forf. naturligvis ikke undlader at give sine fingerpeg. Sin særlige værdi i forhold til de to foregående har denne bog ved sin vide horisont; både Kock, fru Jacobsen og Byskov er egentlig kun hjemme indenfor et forholdsvis snævert sprogområde, medens Sandfeld Jensen dels er romanist, dels også kender en hel del til ret fjærne sprog. Netop et afsnit som det ovenfor nævnte (s. 22—23) af fru Jacobsens bog vilde have en hel anden vægt og bæreværdi, hvis det havde været skrevet af Sandfeld Jensen, som her kunde have talt på egne vegne. Måske har „Sprogvidenskaben“ til gengæld noget mindre sluttet over sig. Den er nok bedre egnet til at læse i småpartier, medens både „Sprogets Forandring“ og „Modersmaalet“, og måske især den første, er gode at læse ud i ét.

Sandfeld Jensen har med vilje undladt at bruge en del af de navne, som i almindelighed bruges, og sommetider er det godt nok, da navnet let kan bære falske forestillinger med sig. Men det havde dog vist været muligt at bevare lidt mere i afsnittet om betydningsændringer, endog uden at dette var kommet til at minde altfor meget om NYROPS Ordens liv. (En fortræffelig lille tysk bog, KARL OTTO ERDMANN: Die Bedeutung des Wortes, som er skrevet efter en helt anden plan, skal jeg benytte lejligheden til at anbefale.) En noget skarpere skelnen mellem metonymi og metafor vilde (særlig for stykkerne 55 og 56) have givet større klarhed og berøvet SCHONNING enhver skygge af grundlag for sit angreb i Tidsskr. f. filol. 4. r., s. 29 flg. („Sprogforskningens vilde skudd“). Da Schonning er blevet vist grundigt hjem af Carl Collin i Från filolog. föreningen i Lund IV s. 19 flg., er her vel ingen grund til at dvæle synderligt ved hans afhandling, men så meget må dog siges, at han selvfølgelig ikke har spor af grund til at bebrejde Sandfeld Jensen inkonsekvens, fordi han både erkender den i alle ordklasser almindelige metaforiske overgang fra konkret til abstrakt betydning og den hos substantiverne overmåde almindelige metonymiske overgang fra abstrakt til konkret¹. Og så må der tages et forbehold overfor hans (og andres) kanonisation af DARMESTETER. Denne sproggransker har fortjent den største tak, fordi han ved sin *Vie des mots pány* har gjort betydningshistorien til et levende led i sproghistorien, og man kan kun beklage, at denne bogs virkninger så sent sporedes her i landet. Men at opstille et tredive år gammelt banebrydende værk som absolut normerende — nej må vi så bede om Noreens berönte udtalelse om en af sine gamle afhandlinger, at den da — gudskelov — er fuldstændig forældet på grund af videnskabens stærke fræmgang! I det hele, skulde vi ikke

¹ Herved er dog at mærke, at ordene „konkret“ og „abstrakt“ tages i noget forskellig betydning i de to tilfælde.

hellere, som Sandfeld Jensen, lade kendsgærningerne tale end beråbe os på selv den berømteste autoritet?

„Sprogvidenskaben“ er den fyldigste og almeneste fræmstilling af denne art, som endnu er fræmkommen i Norden, og udmærket skikket til at afløse Whitney-Stjernströms nu noget forældede Språket, dess lif och utveckling (fra 1889).

Det fjerde værk fra 1913, OTTO JESPERSENS program: Sprogets logik (med fortsættelsen Tid og tempus i Vid. Selsk. Forh. 1914), er af en noget anden art. Medens de tre før nævnte i det hele holder sig borte fra filosofiske betragtninger, er Jespersens netop filosofisk i særlig forstand. Nu kan man tænke både så og så om filosofi og sprogvidenskab; men selv Holger Pedersen, som (Sprogvidensk. hist. s. 47) erklærer, at „filosofien har aldrig udrettet andet end fortræd, når den har stukket sit hoved op på sprogvidenskabens område“, selv han erklærer om lydovergangene, at „det vil vise sig, at de altid afhænger af psykologiske faktorer“ (sst. s. 77) — og hermed har han jo rakt filosofien ikke så lidt mer end en lille finger. Jespersen, som gjerne under filosofien alt, hvad den kan tilkomme, er på sin side heller ikke blind for dens farer. Når han s. 6 taler om sproglige dilettanters hovmod og overfladiske logiske analyse, har han udtalt manges mening. Og dog har han nok ret, når han mener, at den eneste vej fræm til at undgå disse hovmodige og overfladiske sprogfilosoffer er den, at filosofisk skolede sprogmand selv tager fat. At selv dette ikke så let fører til algyldige resultater, viser en sammenligning mellem ham og den mand, som i mange måder er hans nære åndsfrænde, i andre hans modsætning, Adolf Noreen, som dog, ligesom Jespersen, har studeret psykologi (men næppe logik) hos Høfding.

Det er ganske særlig arbejdet med det kunstgjorte verdenssprog Ido, som har ført Jespersen ind på de logiske overvejelser, og når engang kunstsprogenes regnskab skal gøres op, bør dette skrives på deres kredit-side. Ti, som Jespersen ikke uden grund siger i en afhandling i Scientia XVI (1914) s. 229: der er dog noget underligt i, at sprogforskerne ved alt om sproget undtagen hvad det skal bruges til. Denne sprogforskernes stilling har medført, at modersmålssproglæren en tid har været overladt til dilettanter og egentlig først i de seneste år begynder at vinde en smule anseelse, ja har også medført, at seminariernes undervisning trods mange skavanker på dette område har stået et godt stykke over de lærde skolers og universitetets. Nu skal man ingenlunde foragte dilettanter — mange af videnskabens fræmskridt skyldes sådanne, og ikke mindst sprogvidenskaben har dem meget at takke for — men det er dog gavnligt, at også fagfolk kommer med i arbejdet, og derfor er det godt, at vi nu ikke blot har Wiwel og Byskov, men også Otto Jespersen som med-arbejder på dette område. Vi kommer nu ikke uden om ham, vi må, hvis vi skal gøre noget virkeligt ud af sagen, igennem hans opfattelser, enten vi så kan godkende dem eller vi tvinges til at tage et andet standpunkt.

Så kan vi vel engang få en dansk sproglære, som fuldtud kan stå på højde med NATANAEL BECKMANS svenske, hvis sjætte udgave (1916) foreløbig står som Nordens bedste skolegrammatik i modersmålet.

XII.

Efter det år 1913, som på sin vis fortjener en særlig stjerne i sprogmandenes årbøger, har vi fortsat syslen med enkeltspørgsmål. Vi skal omtale nogle af disse senere bidrag fra dansk side, idet vi foreløbig opsætter omtalen af, hvad udlandet har ydet.

Først må vi dog omtale et par mere værdifulde bidrag fra 1912. Det første er Lis JACOBSENS *Kvinde og Mand*, en sprogstudie fra dansk middelalder, som har søgt at oprede ordforrådets historie på et enkelt lille specialområde. Der er punkter, hvor forf. har været for kategorisk, således er *þegn* og *drængn*, som jeg allerede har påpeget (i Tidsskr. f. filol. 4. r. III, 75; jfr. fru Jacobsens note s. 236), ikke egentlig betegnelser for gift eller ugift stand, og W. Christensen og Brøndum-Nielsen har påvist, at det samme delvis gælder *svend* og *mand* i middelalderen. Naturligvis er det også en stor mangel, at folkeviserne så at sige ikke er medtagne i undersøgelsen, selv om enkelte af dem ikke er middelalderlige. Men dette hindrer ikke, at undersøgelsen som helhed er et betydningsfuldt bidrag til dansk ordhistorie.

Dærnæst er der nogle småstykker, som findes i festskriftet „Gjaved Seminarium 1862—1912“. Da dette festskrift ligger et godt stykke udenfor sprogmandenes sædvanlige landevej, må det være mig tilladt her at referere det vigtigste ny. Et af stykkerne skyldes P. K. THORSEN og handler om „Den berömteste Dialektgrænse i Danmark“, d. v. s. skellet mellem *huset* og *ø hus* i Jylland, eller egentlig især i Vor herred. Thorsen gör opmærksom på, at skellet mellem øst- og vestjysk ikke følger Gudenå, men ligger vestligere end denne, hvad man nok kan forklare af tidligere tiders færdselsforhold, idet en å med tilgængelige bredder snarere forbandt end skilte. Men mere indviklede bliver forholdene sydligere. Her har de nordlige sogne i Vor herred østjysk sprog med undtagelse af (det nu til Tyrsting herred overførte) Vorladegårds sogn. For at forklare dette mærkelige forhold undersøger Thorsen først naturforholdene (Vorladegård har i modsætning til de andre nordlige sogne stejle skrænter ned mod søen; der findes stærke spor af sammenhængende skov på det bakkede land langs målgrænsen). Men derpå går han videre og søger ved hjælp af oldsagsfund og landsbynavne at udfinde de ældst bebyggede dele af egnen, og finder da, at fund og navne taler for en bebyggelsesspredning dels fra nord og øst ind over Skanderborgegnen og Hads herred, dels fra sydøst (Nörre Strand ved Vær) ind i den del af Vor herred, som ligger sydvest for højder og skove, så vi altså får en bebyggelsesfordeling, der svarer til dialektdelingen. Der er — ikke mindst i behandlingen af stednavnene — mange enkeltheder, man må tage forbehold overfor, men angående helheden bliver der næppe mulighed tilbage for nogen tvivl om, at bebyggelse og dialekt må have noget med hinanden at gøre, eller med andre ord, at spiren til dialektforskellen må ligge overmåde langt tilbage, eller at i det mindste samfærdsølen må have holdt sig i de gamle spor helt op til den tid, da dialekterne blev udspaltede fra hinanden.

I en fin athandling har J. Byskov påvist forskellen i brug mellem

vestjysk *æ* og *den*. Den påviste forskel gælder i sine enkeltheder måske kun den *egn* (ved Lemvig), hvor Byskov har hjemme; sydligere vestjyder har ialfald ment, at de på enkelte punkter afveg, uden at jeg dog har kunnet få nøjagtige kendsgerninger at holde mig til. Reglen bliver om-trent, at *æ* bruges altid foran navneord uden tillægsord, *den* altid foran substantiveret tillægsord, men foran forbindelsen adj. + subst. bruges *den*, hvis tillægsordet står partitivt, *æ*, hvis det står deskriptivt (som artsbeteg-nelse), altså *den swott øg* det sorte (af flere) øg, *æ swott øg* det (nok-som bekendte) sorte øg, *den krumm spå* den af spaderne, som er krum, *æ krumm spå* „krumspaden“, *æ*: möntörvspaden, *dem stakke awr* de af agrene, der er kortere end deres naboer, *æ stakke awr* det agerskifte, hvor agrene alle er korte. Som følge heraf bruges *den* altid, hvis adjek-tivet står i superlativ eller er *ene* el. *anden*, *æ* altid, når forbindelsen nærmer sig til at være sammensætning.

I fortsættelsen heraf behandler Byskov spørgsmålet: „Er der spor af dualis i Jysk?“ Kendsgerningerne her er meget værdifulde og vel lagt til rette, men som jeg håber andensteds at påvise urigtigt tolkede (det er efter min mening ikke dualis- men genitivformer, vi her har).

Så kommer vi til et par af de allernyeste arbejder.

I Gyldendalske Boghandels Kulturbibliotek, der allerede har rummet andre fortræffelige sprogværker, har OTTO JESPERSEN udgivet Nutidssprog hos børn og voksne (nogle tilføjelser er komne i Tidsskr. f. filol.). Det er en anden side af den samme sans for det levende modersmål, der har givet sig udtryk i Jespersens fonetiske og sprogfilosofiske under-søgelser, som vi her stifter bekendtskab med. At en bog af Jespersen om et sådant æmne som børns sprog må blive morsom, kan man vide på forhånd, især da han har haft et stort og pålideligt stof at arbejde med, dels sine egne optegnelser om sin søns sprog og om to sprogdannende tvillinger, dels fyldige meddelelser om andre børns sprog. Det er dog ikke blot blevet en morsom bog, men det er også en lærerig bog, som på nogle punkter giver slående rigtige forklaringer af tidligere misforståede forhold. Jeg skal blot nævne ét, som gælder et af de spørgsmål, hvor Darnesteters autoritet har været påberåbt: afløsningen af en række korte latinske ord som *vas*, *apem*, *agnum*, *acum* osv. med diminutiver el. an-dre længere ord (Arkiv XXXI, 239 flg.), som man har villet tilskrive disse ords ringe lydmasse, forklares langt rimeligere ud fra amnestue-sprogets lyst til at bruge sådanne diminutiver, således som Jespersen an-tager s. 295¹.

Det er en god ting, at denne første nordiske behandling i udførlig form af børnesproget er udført for det første af en sprogmand (hvad de-udførlige værker om børnesprog for det meste ellers ikke er) og for det andet af et fornuftigt menneske, som trods sin interesse for filosofi dog heldigvis er fri for al falsk filosofering. Man kan næsten overalt læse bogen med den sindsro, det giver at føle sig i følgeskab med en pålide-lig fører; kun ganske enkelte gange synes jeg en anden forklaring ligger

¹ En anden medvirkende faktor har sikkert været soldaternes „argot“ med sin tilbøjelighed til at bruge omskrivninger af malende art.

nærmere end den givne, som s. 136, hvor jeg snarere vilde antage, at at et ahorn skyldes påvirkning fra et horn end fra et træ (sml. det undertiden bevidst(?) brugte et koryfæ).

For resten er Jespersens bog også af værdi for andre end sprog-mænd; enhver „forælder“ kan finde ting i den, som kommer ham ved, og ikke mindst vil pædagoger have noget at lære af den, både når det gælder spørgsmålet, om man bør lade børn lære at regne med ubenævnte tal, og når det gælder det hensigtsmæssige i tidlig at lade børn høre mere end ét sprog („bonne“-spørgsmålet), ja der er endda ikke så lidt mere af den slags.

Men naturligvis er det især for den, der har sans for sproglige spørgsmål, at bogen er rig, og selv om man kender det meste af det, der er frækkommet om børnesprog her i Norden, har man en del nyt at lære i denne bog, som på en smuk måde fortsætter, hvad Eschricht — uden at være sprogmand — så smukt begyndte her hjemme.

Til sidst skal nævnes HOLGER PEDERSENS program: Et blik på sprogvidenskabens historie med særligt hensyn til det historiske studium af sprogets lyd. Denne afhandling løber på en måde parallelt med Vilh. Thomsens program fra 1902, men den er langt mere speciel, idet den kun holder sig til den etymologiske og lydhistoriske side — ja ganske vist med adskillige sidespring, som skal være tilgivet forfatteren, fordi de ikke sjældent er de morsomste. Forf. begynder i den grå oldtid, men påviser straks, at denne ikke havde muligheder for en sådan videnskabelig etymologisk forskning. Middelalderen springes med god grund over, og det er egentlig først med Rask, Bopp og Grimm at fræmstillingen igen får bredde for så at vokse ned gennem Schleichers, Scherers og unggrammatikernes tidsrum. Man mærker hist og her en tilbøjelighed til at dæmme op for tyskernes anneksionslyster, som ingenlunde er ubeføjet, og en hævvelse af Rasks og Saussures førerstilling i sprogvidenskabens historie, som gør godt. Desværre har afhandlingen det som visse romaner i tidsskrifterne: den afbrydes på det mest spændende sted, dær hvor vi skulde have haft forfatterens egne teorier om lydovergangene oplyst ved udvalgte eksempler. Man må håbe, at fortsættelsen følger inden alt for længe.

Marius Kristensen.

TRYKFORHOLDENE VED AFLEDNINGSENDELSEN *-AGTIG* I DANSK.

De danske adjektiver på *-agtig*¹ har som bekendt den ejendommelighed, at trykket (d. v. s. hovedtrykket) i mange tilfælde ligger på ordets første del (*jordagtig*, *pestagtig*, *sagnagtig*, *drengeagtig*, *læderagtig*, *spøgelseagtig* osv.), i andre på afledningsendelsen (*barnagtig*, *livagtig*, *naragtig*, *skarnagtig*, *fordelagtig*, *fabelagtig* osv.), medens en del er vaklende

¹ Fra middelmedertysk *-achtich*, ældre: *-aftich*, *-haftich* (jf. dansk *standhaftig* o. l.). Se fx. FREDR. TAMM Om afledningsændelser hos svenska adjektiv (Skrifter utg. af K. Humanist. Vetenskaps-Samf. i Upsala. VI. 8) s. 8 f.

(*støragtig, støbelagtig, sladderagtig* o. fl.). KR. MIKKELSEN har i sin *Dansk Sproglære med sproghistoriske Tillæg* (1894) s. 67 søgt at opstille regler for trykfordelingen, men undtagelsernes antal — der endda let kan øges — viser, at reglerne ikke er de rette¹.

Ved en undersøgelse af disse adjektivers forskelligartede betydning og historie lader spørgsmålet sig imidlertid afgøre med ret stor sikkerhed.

Betydningerne kan med TAMM (anf. arb. s. 9) og NOREEN (*Vårt språk*. VII. 208 ff.) inddeles i følgende hovedgrupper, hvoraf dog især første og anden ofte løber over i hinanden.

A. „Attribuerende adjektiver“ o: med betydningen: „kendetegnet ved, forsynet med, behæftet med, bestående af, udgørende“. De herhen hørende adjektiver dannes af a) substantiver, især abstrakte, og b) verber; de har alle suffixtryk. Exx: a) *delagtig, livagtig* (egl.: forsynet med legeme), *nøjagtig* (mnt. *nogehaftich, -achtich*, jf. *noge* „tilfredsstillelse, tilfredshed“), *løgnagtig* (om et udsagn; jf. ndfr. B), *pinagtig, tvivlaktig*, „tvivlsom“; *fabelagtig* (egl.: som indeholder fabler, utrolige betænelser; føles nu snarest som hørende til gruppe C); b) *varagtig* „varig, stadig“ o. fl.

B. „Tendensadjektiver“, med betydningen: „tilbøjelig til“. De dannes af a) substantiver (abstrakte), b) verber og c) adjektiver; underafdeling a og b kan ofte ikke holdes ude fra hinanden. Trykket ligger, hvor ikke andet bemærkes, på afledningsendelsen. Exx: a) *frygtagtig, horagtig, kivagtig, løgnagtig* (om personer; jf. A. a), *splidagtig, svingagtig, tjenstagtig, vrøvagtig*, (tryk lidt vaklende:) *kludderagtig, sladderagtig*; b) *drilagtig, følragtig, skabagtig*; c) *blødagtig, løsagtig*, (med vaklende tryk:) *støragtig, vredagtig* o. fl.

C. „Lighedsadjektiver“ („approximativer“) med betydningen: „lignende, havende (delvis) lighed med (især i en ydre egenskab)“. De dannes af a) substantiver (især konkrete) og b) adjektiver. Exx: a) *a)* (med tryk på første led:) *glas-, grød-, fe-, pest-, sagn-, bonde-, bølge-, almue-, spøgelse-, lilje-, bændel-, bøddel-, himmel-, feber-, kræmmer-, læder-, skolemester-, stympet-, tolper-, asen-, fersken-*; *slots-, fabriks-, drenge-, fugle-, taseagtig* osv.); *β)* (med tryk på afledningsendelsen:) *barnagtig, naragtig, skalkagtig, skarnagtig, svinagtig, tyvagtig², kvindagtig, krampagtig* (måske egl. A. a); (vaklende tryk:) *stingelagtig, støbelagtig*; b) med tryk på første led:) *rød-, blå-, gul-, langagtig, fuldagtig* (spøgende: let beruset), *meragtig* („det smager så meragtigt“) osv.

Gruppe C (spec. C.a.a) er i nuværende dansk langt den største; den er ubegrænset. NOREEN har i sit materiale (*Vårt språk*. VII. 208 f.) 388 eksempler på *-agtig*-adjektiver; heraf falder 14 i gruppe A, 36 i gruppe B og 338 (el. c. 87 %) i gruppe C (igen 310 i C. a — 28 i C. b). Og allerede ERIK PONTOPPIDAN bestemmer i *Grammatica Danica* p. 244 f. betydningen af *-agtig* uden hensyn til gruppe A og B³.

¹ Det er navnlig forskellen mellem fysisk eller ikke fysisk betydning der er lagt vægt på.

² Om *fabelagtig* se foran under gruppe A. a.

³ „In *Actig* desinentia significant similitudinem & convenientiam, veluti

Men oprindeligt var forholdet et ganske andet. Vi kan som eksempler på adjektiver på *-agtig* fra 15. årh. tage den lille samling (16), der findes hos CLARA HOLST (Studier over middelnedertyske laaneord i dansk i det 14. og 15. aarh., Kria. 1903, s. 69)¹. De fordeler sig da på følgende måde.

A. a) *deeltactigh* (5 citater), *eractigh*² „æragtig, hæderlig“ (mnt. *erhaftich*), *liffactegh* (2 cit.), *løwenactigh* (2 cit.), *wskyldactigh*, *spægelactegh* (cm levned), *synactelighedh*³; b) *pinactighed*. (I alt 16 citater, fordelt på 8 af de 16 exx.)

B. a) *swigactig*, *tienstactigh*; b) *træacteligh*; c) *blødhactigh*. (I alt 4 citater = 4 af de 16 exx.)

C. a) Ingen. b) *bredactig*, *brunactig*, *sortactig*, *plompactig*⁴. (I alt 4 citater = 4 af de 16 exx.)

Her er det mest påfaldende da, at C.a, der var hovedgruppen i de fra nutidssprog hentede eksempler, ikke har et eneste eksempel i den anden (middelalderlige) samling⁵. At de to eksempelsamlinger således har hovedmassen af eksempler liggende på helt forskelligt sted, må naturligvis være af den største betydning for den rette forklaring af den sproghistoriske udvikling.

Nu så vi, at trykstærkt afledningsendelse fandtes i A og B, men kun undtagelsesvis i C (c: C.a.β). Da det endvidere er i disse to første grupper vi i overvejende grad finder direkte lån eller oversættelser fra nedertysk, tør man heraf slutte, at tryk på afledningsendelsen er lånt fra middelnedertysk sammen med de ord, hvori det forekom. At suffixtryk i disse ord mange steder er følt som fremmed, kan man også se deraf, at flere danske dialekter og navnlig svensk har erstattet det med tryk på rodstavelsen⁶. Dærmod er tryk på afledningsendelsen (i dette og andre tilfælde) karakteristisk for nedertysk, se WILH. SEELMANN i Korrespondenzblatt des vereins für niederdeutsche sprachforschung. IV (1879). 18, hvor det netop antages, at nedertyske trykforhold i denne henseende har på-

qvædam terminata in ὠδης apud Græcos. ut: Qvindactig/ γυναικῶδης. Svinactig/ σινῶδης, brunactig/ grönactig subviridis, beesactig subamarus, mørkactig/ æractig/ tjyvactig/ hoeractig/ løgnactig/ løsactig/ hundactig (c: „bondeagtig“).

¹ Da endelsen er temmelig sent optaget i middelaldersdansk, finder man ingen eksempler i Lucidarius, Peder Låle o. l. CLARA HOLST's eksempler er fra Suso, Kempis, Mandeville, Rimkrøn., Ældste Bibelovers. osv.

² Dette eksempel er dog fra efter 1500.

³ Kempis s. 4; overs. af *sensualitas*, idet *sensus* her gengives ved *sind* („sans“). Til disse eksempler kunde føjes *nøgheafftig*, NYROP Skraaer. I. 625, *skeelaftich* „uenig“, smst. I. 712 o. fl.

⁴ Disse eksempler på C.b er alle fra samme text, nemlig den fra Thott 245, 8° („Kvindens urtegård“) optagne prøve hos BRANDT, Glda. Læseb. s. 289-92; fra andre dele af dette håndskrift kunde yderligere anføres *fedactig* (162 r), *blegactigh* (smst.), *rødactig* (165 v) o. fl. — *plompactig* hører muligvis til B.c.

⁵ Men strax efter 1500 forekommer fx *kvindagtig* (også i betydningen: kvindelig); se KALKAR.

⁶ Jf. fynsk *skarnagtig* [‘sganaudə] o. fl. Ordene er dog kun i ringe grad folkelige. I svensk forekommer suffixtryk kun (arkaiserende) i enkelte ord: *lydactig*, *gudactig* o. e. a.; se AXEL KOCK Språkhistoriska undersökn. om svensk akcent. II. 239. A. NOREEN Vårt språk. II. 351. III. 208.

virket både højtysk (*leibhaftig, teilhaftig*), hollandsk og dansk. Og i hollandsk er forholdet dette (se fx M. DE VRIES & L. A. TE WINKEL *Woordenboek der nederlandsche taal* I (1882). 750—755), at *-achtig* har hovedtryk i ord (fra gruppe A-B) som *deelachtig, twijfelachtig, vreesachtig* „frygtagtig“, *waarachtig* „sandfærdig“, *leugenachtig, fabelachtig* o. fl., medens første led har hovedtryk i *dwergh-, been-, glas-, hoornachtig, dief-, schelm-, schurk-, kinderachtig, blauw-, brun-, groenachtig* osv. (C).

Hovedreglen bliver da denne: ligesom i nedertysk (og hollandsk) har gruppe A og B tryk på afledningsendelsen; det er de ældste grupper, og de herhen hørende ord føles som ret selvstændige, uden nøje tilknytning til de grundord de er afledt af. Men gruppe C har tryk på ordets første del og forholder sig til de respektive grundord på samme måde som sammensætninger; jf. *fabriksagtig, slotsagtig* osv. (ligesom *fabriksfløjte, slotsfoged* osv.), *drengagtig, tøseagtig* osv. (ligesom *drengestreger, tøsepjank* osv.); adjektiver af denne art kan dannes til „næsten et hvilket som helst substantiv“ (NOREN)¹.

Men nu melder sig da det spørgsmål: hvorfor har en lille gruppe under C.a (o: gruppen C.a.β) imod reglen — og i modsætning til nuværende hollandsk² — tryk på afledningsendelsen (*barnagtig, naragtig, pøbelagtig* osv.)? Dette må forklares på følgende måde: en stor mængde af eksemplerne i A og især B (tendensadjektiverne) er ord med nedsettende betydning (pejorativer), som: fejlagtig, løgnagtig, pinagtig, frygtagtig, horagtig, kivagtig, splidagtig, svigagtig, vrøvlagtig, drilagtig, skabagtig, blødagtig, løsagtig, storagtig („vigtig“) o. fl. Disse pejorativer (med suffixtryk³) påvirker da trykforholdene i de adjektiver under C.a, der ligeledes har nedsettende (pejorativ) betydning (eller i enkelte tilfælde får det under indflydelse af endelsen): *barnagtig, naragtig, skalkagtig, tyvagtig* osv. (se foran s. 36). Flere af dem (fx *tyvagtig*) er også en slags tendensadjektiver, altså med endnu en tilknytning til B-gruppen.

På grund af første leds enstavelsesform i de fra A og B anførte pejorativer rammer denne trykforskydning først og fremmest enstavelsesord i C.a⁴. Men som rimeligt er, har denne meget anseelige gruppe suffixbetonede pejorativer (fra A og B med ny tilvæxt fra C) også påvirket enkelte af de adjektiver, hvis første led har to stavelser; det (delvis) pejorative *fabelagtig* kan i denne henseende have spillet en rolle (se foran s. 36, A.a); det er imidlertid lige så forståeligt, at påvirkningen her bliver mindre fast og noget tilfældig, så at der foreligger vaklen i udtalen af

¹ Også *tyveagtig, krampeagtig* o. l. ved siden af *tyvagtig, krampagtig*. Om betydningsforskellen se neden for.

² *diefachtig, schurchachtig, kinderachtig, krampachtig* osv.; se foran.

³ Hvor nøje den nedsettende betydning føles knyttet til den trykstærke endelse, kan ses af det vaklende *storagtig*: det er afgjort mest nedsettende, når endelsen udtales trykstærk.

⁴ Dærimod har de af adjektiver dannede ord *rod-, brun-, langagtig* &c. (C.b) ingen nedsettende betydning — det spøgende *fuldagtig* er for muntert et ord til at føles som pejorativt — og kan da heller ikke lade sig påvirke af den ret fåtallige gruppe pejorativer under B.c: *blødagtig, løsagtig* osv.

ord som *slyngelagtig*, *pøbelagtig* o. e. a., medens andre som *stymperagtig*, *tølperagtig*, der i betydning står dem meget nær, undgår påvirkningen¹

Resultatet af undersøgelsen bliver da, at forskydningen fra det oprindelige forhold (suffixtryk i A og B, ikke i C) skyldes en særegenhed m. h. t. mange af disse ords betydning (det pejorative), men at denne påvirkning fra A-B til C (på grund af betydningsforholdet) nærmere bestemmes ved det formelle forhold: første leds stavelseantal (og endelse: *-el*, *-er*). At stavelseantallet spiller en rolle², ses fx af, at et ord som *officersaspirantagtig* e. l. umuligt kunde få hovedtryk på endelsen, selv om betydningen var aldrig så pejorativ. Og det trykløse forleds enstavelsesform sideordner da også i rytmask henseende de her omtalte ord med talrige andre som *besindig*, *gevaldig*, *anstændig*, *affældig*, *tung-sindig*, *almægtig*, *ærværdig*, *dumdristig* osv.³.

Johs. Brøndum-Nielsen.

ET BREV FRA HOLBERG.

Om Holbergs holdning overfor bønderne på hans godser findes i hans 49. epistel flere ofte citerede udtalelser. Han omtaler her den bedrøvelige tilstand, i hvilken godset var, da det faldt i hans hænder, og fortsætter så: „Men førend jeg søgte at rense mine Fiske-Parke, at anlægge Frugt-Hauge ved Gaarden, hvor ingen var, eller at pynte paa Værelser, lod jeg de forfaldne Bønder-Gaarde enten forbedre, eller af Grunden opbygge, forsynede dem med Besætning og littede Bønderne deres Hoverie.“⁴

Det er samme synsmåde, hvorom et par ytringer i et formentlig hidtil ukendt brev fra Holberg til Rentekammeret vidner⁵. Ved købekontrakt 13. April 1740 havde Holberg fået overdraget bl. a. Brorup hovedgård, Havrehjærg by og Blæsing by⁶. Kort før salget havde den forrige ejer, sekretær Benzön, i en supplik til kongen anmodet om fritagelse for den straf, forordningen af 16. Marts 1725 bestemte for dem, der nedbrød bøndergaarde uden igen at opbygge samme, og han havde meddelt, at der fandtes en nedreven bondegård i Havrehjærg by. Da nu Holberg

¹) Det kan mærkes, at de førstnævnte ender på *-el* ligesom det nævnte *fabelagtig*.

²) Jf. også det af AXEL KOCK (Undersökn. om sv. akc. II. 238 ff.) påviste forhold i Skyttsmålets sammensætninger (*kåll'hoed*, *man'fällk* osv., men *'havregryn*, *'bøjebränne* osv.). Se endvidere FRED. SANDWALL i *Språk och Stil*. 1913. 21 ff. og ERNST WIGFORS i *Från Filol. Fören.* i Lund. IV (1915). 195 ff.

³) Jf. O. JESPERSEN *Fonetik* § 431. Mon ikke også det pejorative moment skulde have været bestemmende ved trykket i de smst. anførte folkelige ord-dannelser: *himpeginpe*, *spirrevip*, *sipperrup*, *tummelumsk*, *tummerum*, *ruskom-snusk*, *basseralle* osv. Den lette daktyliske rytme kan dog også her spille en rolle.

⁴) Bruuns udg. af epistlerne. I. s. 214 f.

⁵) Brevet findes ved bilag nr. 385 til det skællandske renteskriverkontors kopibog for 1740, og det var ved en nylig gennemgang af disse indkomne sager, jeg stødte på det.

⁶) Se herom „For Literatur og Kritik“. IV bd. 1846. S. 174 f.

blev godsets ejer, tilskrev Rentekammeret ham (³¹/5 1740), om han agtede at lade denne gård opbygge den sommer. I sit svar herpå — det nedennævnte brev — taler Holberg imidlertid om en anden nedreven bondegård, beliggende i Blæsinge, hvilket gav anledning til en ny skrivelse fra Rentekammeret (²⁶/8 1740) med forespørgsel, om han agtede at lade begge genopbygge. Hvad Holberg har svaret herpå, er ukendt.

Deres Excellence, Høiædle og Velbaarne, Velædle og Velbyrdige
Herrer Deputerede ved Financerne og Committerede
Udby Camer Collegio

Eil allerydmigste gienfvar paa det af det Høilovlige Camer Collegio til mig insinuerede spørgsmaal, om ieg vilde opbygge den af Secr. Benzons nedrevne bondegård udby Blæsinge bye ved Brorup, da erklærer ieg mig at lade den bygge(r), beder allene om dilation udby dette aar, eftersom ieg har taget alting an udby en delabrered tilstand, som alle er bekiendt. Mit forfætt er ellers, om Gud sparer mig liv og hilsen, at bede paa alt, hvad som fattes, og derudby at giøre langt meere end det, som ieg efter kongl. forordninger er forbunden til, saa som ieg og allereede har giort en god begyndelse. Jeg forbliver stedse med største respect

Deres Excellences, Høiædle og Velbaarne, Velædle
og Velbyrdige Herrer

Allerydmigste tiener

Kiøbenh. d. 19. Julij 1740

L. HOLBERG

Ved gengivelsen af Holbergs egenhændige brev er moderne tegnsætning gennemført og forkortelsestegn, hvor sådanne fattes, tilføjede. En enkelt forkortelse er opløst, og prikker over i og ø sat, hvor de mangler, hvad jævnlig er tilfældet. Latinske bogstaver er betegnet ved antikva¹.

Holger Hjelholt.

¹ Jfr. V. Dahlerups bemærkninger om Holbergs skrivemåde Dania IV bd. s. 5.

KULTUR OG FOLKEMINDER

SØNDERJYSKE SOLDATERBREVE.

Sønderjyske Soldaterbreve. Fra Øst- og Vestfronten, skrevne til Slægt og Venner i Hjemmet. Udgivne af Harald Nielsen. Gyldendalske Bogh. Nord. Forl. 1915.

I en Række Oplag er de sønderjyske Soldaterbreve udkommet. Mærkeligt nok, thi det er en bitter Bog. Man griber den ikke af Nysgærrighed, man ved den volder Pine. Hvem læser for at pines? Her kan ikke være Tale om æstetisk Nyden af det tragiske. Selv Tragedien har sine Grændser som den ikke overskrider uden at blive til intet i den tomme Kval.

Naar danske Sønderjyder tvinges til Kamp for Tyskland imod Belgien og Serbien — naar en lille national Stamme modstandsløs hvirvles ind i den imperialistiske Handelskrig imod sit eget Livs Ide — saa er vi ude over Tragedien inde i den sjælsopløsende Pine: Mørket.

Vi modtog, mens vi holdt Jul, disse Breve, hvor alt hvad der var af en stærk og fri folkelig Vilje er traadt ned i den sorteste Ve. Bogen blev læst og læst, ikke fordi den var smuk, ikke fordi den var god, langt mindre sand, men fordi den kom derfra, hvor vi maatte læse den. — —

I Forordet meddeler Udgiveren, at Brevene ikke skal opfattes som fuldstændigt Udtryk for Brevskrivernes Følelser. Censuren har flænget dem, og personlig Tilbageholdenhed har stækket dem. Udgiveren mener dog, at dette tysk censurerede Værk om Sønderjyder har Værdi, da det viser Fællespræg hos Brevskriverne, nemlig at de er danske Mænd. — Hvilket nok vidstes iforvejen. — Endvidere skal der findes Udtryk for de lidet karakteriserende Dyder: Mod, Pligttroskab, Intelligens, som Tyskerne ved at vurdere, og som de maaske selv har lige saa fuldt.

Lovord over Sønderjydernes Pligttroskab kan stundom synes tankeløse. En Pligt, der maa udføres i Modstrid med Nationalfølelse, er ikke opløftende og ikke hædrende. Pligten er en Ydmygelse. Holder den sønderjyske Stamme sig oprejst trods Ydmygelsen, er ingen Hæder for stor.

Det vi bryder os om er ikke nordslesvigske Jærnkors og Dyder opelskede i Tyskhedens Skole. Ogsaa uden etisk Pragt og germansk „Sædelighed“ er dette Folk vort — og vi spejder kun efter Samfølen dernede fra med os heroppe.

I disse Breve kommer der ingen Følelser frem for Kongeriget. Danmark er vist ikke nævnt. Men Nordslesvig (ikke Sønderjylland) nævnes ofte, og der kan ligge en videre Tanke bag Hjemstavns Navn.

For Hjemstavnens kæmper de — og imod andres Hjemstavn. Haaber at deres Borgerret maa herefter blive respekteret: „Pligten og Retten til at bo paa vor Jord har drevet dem (os). Og her skal ingen sige os paa, at vi ikke gør vor Pligt til Punkt og Prikke.“

— „Ved O. brød Belgierne en for en ud af Skyttegravene, og en for en faldt de. Men Løsenet er altid: Fremad! Fremad!“

De er overalt „opfyldte af Pligttroskab, som deres Foresatte ogsaa stedsse paaskønner.“ — „Den Egenskab der ellers gerne betegnes som jysk Stædighed, viser sig her som Mod og Beslutsomhed.“

— De er ikke uden Paavirkning af Tyskhedens etiske Lære, men de er dog sig selv og holder godt sammen. „Kammeratskabet mellem Nordslesvigere er noget, som næsten bliver misundt os af de øvrige.“ Det turde være Bogens bedste Ord. I denne Sammenholdsævine er deres Styrke, deres eget Væsens Pligt,

Sjældent sukker de, men det sker. „Naar bare jeg var blandt Nordslesvigere!“ stønner den enlige Sønderjyde ved Fronten i Rusland.

Sjældne er Sukkene — Taalmodsstyrke var den nordiske Oldtidsdyd men Taarer omtales gerne. Det kunde maaske tegne en særpræget Følelsesart — hvis det var muligt at slutte psykologisk ud fra dette Værk. Det er tænkeligt, at hos Nørrejyder vilde Sukkene være dybere og Stemningsbølgen mere tilbagetrængt.

Saaledes ved Julefesten (S. 83), der er saa blødt skildret og stemningsfuldt følt. Ligeledes i Historien om Jeanne, den 15aars Pige, der ikke vilde forlade sit Hjemsted, men blev alene tilbage paa sin Fædrengaard, hvor et fjendtligt Kompagni rykkede ind og fik Jeanne draget frem af Skjulet. Blandt Soldaterne sluttede hun sig til en Gruppe af 4 Nordslesvigere (hvor fint nationalt Instinkt!). Hun lavede Mad og vaskede for dem. I Skyttegravene forbandt hun de saarede — indtil hun selv fandt Døden i en sammenskudt Grav. „Ingen af os skammede sig over at græde, da vi trak hendes sønderskudte Legeme ud af Hulen“ (S. 94).

Det er selve Verdenskrigens Digtning de oplever.

— Et psykologisk Træk som muligt tør stoles paa er, at Soldaten faar en rent faglig Samfølen indenfor sin egen Vaabenart, saaledes at Infanteristen er nærvædt at have mere Medynk med fjendtligt Infanteri end med eget Artilleri (S. 136). Det viser hvor ringe den nationale Følelse i Virkeligheden er i den imperialistiske Krig. —

Kristendommen er en Aandsmagt som Brev efter Brev vidner om, siger Udgiveren. To, tre Steder er det klart. Ellers tales der om „den gamle af Dage“, „han der styrer alt“. — „Skæbnen faar raade. — „Mange Kugler var pebet forbi „dog ingen var bestemt for mig“. Det er den ægte gamle Skæbnetro (med Overgange til en Forsynstro) som altid raader i Krig. Koldhjærnet og varmfølt siger en Nordslesviger: „Vi ved jo ikke,

om Gud er paa vor Side.“ Er det ikke ærligt Hedenskab med Guden paa een Side.

Der kunde snarere findes mange Tegn paa dansk Højskolepaavirkning, der mer eller mindre har Tone af bevidst Kristendom ligesom af bevidst Nationalfølelse. Det er denne danske Kultur der tager Kampen op med den altske Lære. Er Læren end haardt paatvunget og dens Bud langsomt indprentet vil her dog findes et Bevis blandt Historiens mange paa, at tysk Væsen kan overvælde, men ikke sejre over dansk. Naar Tyskerne indser dette, vil deres gode Egenskaber faa den Baggrund, som for dem er nødvendig i Norden.

Sønderjyske Soldaterbreve lader trods al Tilbageholdenhed stadig skimte, at her er en stærk nydansk Kultur. Den gammeldanske, Almuekulturen, er meget mindre synlig. Brevskriverne er ikke rigtige Almuefolk. Der er nok Bønder, men det er dannede Brevskrivere, de kan Fransk, har lært Engelsk. Mest beundrer man, at de saa ypperligt kan Dansk. Fem seks Steder er der Dialektord, men det er ikke de dybe, tunge Almuerøster og den stive, uvante Pen, der slumper til glimrende Vendinger. Det er godt, at Sønderjyderne har saa dygtige Skribenter, der muligen er endnu dygtigere Talere og Fortolkere, men det er ikke disse der giver det dybe folkelige Karakterudtryk. Her er lidt rigeligt med — Skoler.

Men iøvrigt kan der jo hellerikke være Tale om at bruge disse censurerede Breve som folkepsykologisk Kildeskrift.

Skulde der engang naa at komme et virkeligt Forskerarbejde om Nordslesvigeren i Verdenskrigen, maa det haabes, at det kan blive fulgt en Smule af det Held, der har baaret Sønderjyske Soldaterbreve.

Thorkild Gravlund.

VOR ÆTS OG VOR FOLKEGRUPPES NAVNE.

Axel Olrik har i DSt. 1916, 105 ff., skrevet et Indlæg til Gunst for Samlingsnavnene „Arisk“ og „Gotisk“, hovedsagelig rettet mod de nu brugelige Istedtrædere „Indogermansk“ og „Germansk“. — Folkeætnavnet „Ariere“ er forholdsvis nyt, men Folkegruppenavnet „Goter“ havde ved det 19. Aarhundredes Gry en rigelig tusendaarig Saga at skue tilbage paa. Det var siden Reformationstiden blevet brugt af fremragende Forskere fra Island, England, Holland, Sverige, Norge og Danmark. Nu skete i kort Tid et fuldstændigt Omsving: „Germaner“ trængte allevegne „Goter“ ud, og i denne Omvæltnings Kølvand fulgte Nydannelsen „Indogermaner“. Navnet Germaner støttedes ved den klassiske Sprogbrugs Autoritet, og det fik afgjort Overvægten derigennem, at det knæsatte af den tyske Sprogvidenskab. England og Nederlandene kunde dengang næppe paa et eneste gotisk Forskningsfelt kappes med Tyskland. Norden havde nok et Par ypperlig dyrkede Særfelter, den nordiske Oldforskning og den nordeuropæiske Oldgeografi (Schjøning, Bredsdorff, Werlauff, N. M. Petersen), men disse Særfelter var saa udpræget nordlandske, at de ikke i synderlig Grad

tildrog sig Verdens Adhu. Paa Fællesforskningens Omraade glimrede Norden dengang kun ved enlige Stjærner, saasom Rasmus Rask. Derfor maatte Forskningens Vaarbrud i Tyskland skyde alt andet i Baggrunden, og den tyske videnskabelige Navnegivnings Sejr var en nødvendig Følge. De første Aartier af det 20de Aarhundrede syntes at skulle fæstne Germanernavnet stedse mere. Man vilde paa Forhaand have forsvoret, at Angelsaxerne kunde godtage „Germaner“ som Samlingsnavn, fordi „Germaner“ paa Engelsk kun kan udtrykke „Tyskere“, og en Angelsaxer vanskelig kan tænkes at ville stemple sig selv som tysk. Dog har i de senere Aaringer den ene angelsaxiske Forsker efter den anden givet sig til at kalde vor Folkegruppe for „Germanic nations“, idet det forudsattes, at Forskellen fra „German“ = „Tysk“ var tilstrækkelig til at forebygge Misforstaaelse. Endelig har Chambers i sin udmærkede Bog „Widsith“ 1912 gjort Skridtet fuldt ud, idet han sans phrase oversætter det tyske „Westgermanen“ ved „West Germans“ og „Ostgermanen“ ved „East Germans“! Samme Sprogbrug følges i Clark Halls Oversættelse af Knut Stjernas „Essays on Beowulf“, udgivne af the „Viking Society“.

Germanernavnets Godtagelse regnedes næsten for en Kendsgærning.

Men i Mellemtiden har den nordiske Forskning tilkæmpet sig en saadan Stilling, at den nok kan tillade sig at tage Spørgsmaalet om de ætniske Samlingsnavne op til fornyet Drøftelse. Som Figura udviser, nemlig Orlis ovenomtalte Indlæg i DSt.

Det af Orlík forfægtede Folkeætnavn „Ariere“ har unægtelig sine store Fordele fremfor „Indoeuropæere“ og „Indogermaner“, især lydlig. Det er muligt, at Inders og Persers særskilte Krav paa Ariernavnet ikke vejer tungt nok til at være afgørende for os.

For Fuldstændigheds Skyld maa jeg dog gøre opmærksom paa, at vi ejer et andet Folkeætnavn, hvis Ubrugelighed ialfald maa vises, inden det vrages. Det er det ældste og ærværdigste af alle vor Æts Navne, nemlig Bibelens „Jafets Æt“, „Jafets Sønner“. Grækerne kaldte sig i deres Skabelsesmyter for „Japetider“, uden Tvivl samme Navn som „Jafets Æt“. — Da Videnskaben har knæsat Bibelens to andre Folkeætnavne, „Semiter“ og „Chamiter“, er det mærkeligt, at den saa standhaftig har vraget det tredje. Aarsagen skal vel være den, at de bibelske Jafetsønner rummer en Del os uvedkommende Folk, Kaukasiere og andre. Men den bibelske Inddeling er ogsaa andensteds stærkt vilkaarlig; f. Ex. regnes Lyderne i Vestlilleasien afgjort med Urette til Sems Æt. Ætniske Samlingsnavne er overhovedet altid udsatte for at sluge en Del Hittebørn, saa man kan ligesaa godt opgive den Grille at ville være nøje-regnende med deres folkelige Brug. Hovedsagen for os maa være den Kendsgærning, at Jafets Sønner for hele Kristenhedens folkelige Forestilling er enstydige med vor egen Æt. Hvorfor skal da denne ældgamle og ypperlig hjemlede Sprogbrug vrages uden engang inødegaaes?

I lærd Sprogbrug kunde man maaske indtil videre gribe til den mæglende Udvej at vælge Afkortningen ID, der samtidig kan udtrykke JapetiDer, InDoeuropæere og InDogermaner og ovenikøbet, om man vil, vor Folkeæt som Bruger af det fremtidige Enhedsmaal IDO! Englænderne

skriver jo sædvanlig O. E. istedetfor „Old English“ osv., og det er vist en ret praktisk Skik, der kunde hjælpe os over den vanskelige Tid, der vil forløbe, indtil Verden endelig naaer til virkelig Enighed om Valget.

Medens jeg maa kritisere O. E. Holdning overfor Folkeætnavnet „Jafets Sønner“, har jeg naturligvis intet at indvende mod hans Holdning overfor Folkegruppenavnet „Goter“. Saa vidt jeg veed, er O. E. den eneste Videnskabsmand, der aldrig har sluppet Traaden fra den Tid, da Villh. Thomsen udgav sit priskronede Værk „Den gotiske Sprogklasses Indflydelse paa den finske“. Jeg selv maa tilstaa den Brøde, at jeg 1896 var medskyldig i Stiftelsen af et „Selskab for germansk Filologi“. Dengang blev det blandt veloplærte Sprogmand regnet for fuldkommen utænkeligt at vælge andet Navn. „Gotisk“ gjaldt for dødsdømt, — uvidenskabeligt, ubrugeligt. Den udenlandske videnskabelige Mode godtoges slavisk.

En saadan Kendsgærning er en god Mundsmag paa den Kritik, der ved det 19. Aarhundredes Slutning herskede herhjemme i deslige Spørgsmaal. Den Dag idag hersker vel den samme tykhudede Uvidenhed om alt, hvad vort Folkegruppenavn gælder. Og det, endskønt Drøftelsen af Folkegruppenavnet leder os til en hel Række interessante kulturelle og nationale Sideblik. Herom har jeg skrevet udførlig i to Afhandlinger, „Om Racenavnet og Racetanken“¹ og „Gotthonic Names“².

Jeg skal nu give et Par Prøver paa de gængse Vrangsyn; det er i Hovedsagen mine egne Meninger fra anno 1896.

1. Germanernavnet, omfattende Tyskere og Nordboer, var i Oldtiden almindelig udbredt og har holdt sig i denne Brug lige til Nutiden.

Fuldstændig Vildfarelse. Germanernavnet, omfattende Tyskere og Nordboer og ingen „ikke-germanske“ Folk, kendes i Oldtiden af een Forfatter, siger og skriver en eneste, nemlig Plinius. Germanernavnet, omfattende Tyskere og Nordboer samt forskellige „ikke-germanske“ Folk, kendes i Oldtiden af to Forfattere, siger og skriver to, nemlig Tacitus og Ptolemaios. Alle andre klassiske Forfattere omtaler Germanerne som Tyskere uden at kende noget til Skandinaviens Indbyggere. Grækerne bruger overhovedet næsten ikke Navnet Germaner, men kalder vor Folkeæt Kelter, Galater, Skyter og alt muligt andet mellem Himmel og Jord. Siden 6. Aarhundrede bruges Germaner faststaaende = Tyskere i Modsætning til Skandinaver; den eneste Undtagelse, jeg kender er Beda, der henregner Danskerne til Germanerne. — Den nuværende Brug af Germaner = Gotogermaner er vist nærmest opkommen i Reformationstiden. I tyskskrevne Bøger hed vor Folkegruppe dengang altid slet og ret „Deutsche“, men naar man skrev Latin, gengaves dette hyppigere ved „Germani“ end ved „Theutonici“. Jævnfør mine Afhandlinger „Om Racenavnet“ og „Gotthonic Names“.

2. Goternavnet brugt som Enhedsmærke for vor Folkegruppe er en „Opfindelse af Rasmus Rask“.

¹ Tidsskriftet „Norden“ 1904—05. ² „Publications of the Society for the Advancement of Scandinavian Study“, Illinois 1912; findes paa Kgl. Bibliotek. Jævnfør ogsaa min Afh. „Folkegruppenavnet Germaner“ i „Ukens Revy“, Kristiania, 15. Sept. 1916.

Fuldstændig Vildfarelse. Goternavnet, brugt som Folkegruppenavn, gaar tilbage til det 6. Aarhundredes Angelsaxer, rimeligvis ogsaa til den samtidige græske Historiker Prokopios. Se mine citerede Artikler.

3. Germanernavnet er nok tvetydigt, men det er dog i den Henseende ikke værre end Goternavnet.

Fuldstændig Vildfarelse. Germanernavnet er ikke blot tvetydigt, men elvetydigt, som jeg har paavist i Afhandlingen „Gotthonic Names“ og i Artiklen „Germaner“ (E. Rørdams „Illustr. Konversationslexikon“, Hagerups Forlag)¹. Denne Flertydighed har overordentlig store praktiske Ulæmper, og den kan ikke ved nogensomhelst sproglig Tilføjelse forebygges, thi ved en hvilken som helst Tilføjelse vil „Germaner“ blive altfor slæbende.

4. Goternavnets Tvetyd kan ikke afhjælpes paa formaalstjenlig Vis.

Fuldstændig Vildfarelse. Vi har faktisk en hel Række forskellige Udveje, hvoraf endda forskellige har ældgammel sproglig Hævd. Vi kan tage Orluks „Gote-Ætten“; vi kan tage det oldnordiske „Got-thjod“ („Gote-Folk“), som jeg selv har prøvet; vi kan tage den klassiske Form „Gothones, Guttones“, fordansket til „Gottoner“, som jeg ligeledes har prøvet; endvidere „Gotmanner“ efter „Normanner“ el. l. — Tillægsord: „gotisk“ (E. Rørdams Forslag, jfr. „skotsk“); „gotnisk“ = oldn. „gotnesk“, samt „gottonsk“, begge brugt af mig. Det danske Sprog har kort sagt Midler nok til at forebygge Tvetyd; det gælder blot om Mod og Vilje til at gøre Brug af dem.

Forresten maa jeg give Orluk Ret i, at Goternavnets Tvetyd er ret uvæsentlig og ikke volder mindste Ulæmpe i det praktiske Liv². De allerfleste vigtige Stammenavne og Folkenavne slæber om paa en saadan Skavank. „Romersk“ har over en halv Tyltf Meninger: 1. „latinsk“; 2. „nygræsk“; 3. „tyrkisk“ 4. „rumænsk“; 5. „rumonsch“ el. „ladinsk“; 6. „sydfransk“ (valdensisk Maal); 7. „katolsk“. Tvetydige eller flertydige er eksempelvis følgende af vor egen Folkegruppes Delingsnavne: Allemanner, Svaber, Franker, Saxer, Angler, Jyder (paa Svensk = Danske), Dauske, Nordmænd. Hvem tænker af den Grund paa at ville udelukke dem fra almindelig Brug? En Udelukkelse eller Indskrænkning bliver kun ønskelig, hvor Tvetydigheden medfører alvorlige praktiske Ulæmper, som Tilfældet er ved Germanernavnet. — Naar en Mand som E. Murray endnu 1876 kunde skrive i „Encyclopædia Britannica“: „The English language belongs to the Teutonic or Gothic branch of the Aryan family“, saa fremgaar heraf med tilstrækkelig Tydelighed, at nogen iøjnefaldende Ulæmpe ved Brugen af „Gotisk“ som Samlingsnavn foreligger ikke paa Engelsk; derfor skulde vi Danske ikke styrke Englænderne i Indbildningen

¹ Jeg skal her i Forbigaaende nævne, at Germanasca er Navnet paa Elven i en ligurisk Dal, hvor Valdenserne Aar 1689 vandt en af deres største Sejre. Vi seer her Navnet Germani paa ligurisk Grund og med den typisk liguriske Endelse -asca. Efterat dette var skrevet, har jeg noteret endnu 3 el. 4 Afhænginger, se HENNING, „Der name der Germanen“ (Zeitschr. f. deutsch. altert. 1913). Altsaa 12tydigt! ² De to Stammenavne Øst- og Vestgoter kan fra geografisk Synspunkt kaldes rigtige ogsaa i fællesgotisk Mening: Østgoterne sad under Størstedelen af deres Historie paa vor Folkegruppes yderste Østfløj, og Vestgoterne stiftede Rige i Spanien, altsaa paa dens yderste Vestfløj.

om dens Tilstodevær, derved at vi i vore engelske Bøger skriver „Germanic“ istedenfor „Teutonic“ eller „Gothic“, saaledes som enkelte af vore fremragende Forskere har gjort.

Imidlertid, selvom „Goter“ er fuldkommen tilstrækkeligt for den almindelige folkelige Sprogbrug, saa udelukkes dog derved ikke Ønskeligheden af et Synonym til videnskabelig Brug.

Olrik foreslaar som sagt „Gote-ætten“, „der i sig selv fremkalder forestilling om afstamning og ætnisk sammenhæng“. De tyske Navne „Vestgermaner“ og „Østgermaner“ kan udtrykkes ved „Vest-Goteætten“ og „Øst-Goterætten“. „Naturligvis kan man variere mellem „Goteætten“ (hvor det gælder om definition) og det simple „gotisk“ (hvor der blot henvises til noget kendt); det vil give stilen afveksling og dermed ynde“. Som Tillægsord foreslaas „Got-ætnisk“; jeg kan tilføje: det er egentlig en naturlig Følgeslutning, at et Medlem af Ætten maa kaldes en „Gote-ætling“. — Overfor mig siger Olrik: „Nogle enkelte har forsøgt at skabe et nyt ord eller rettere omforme et gammelt (gottonsk). Men jeg synes ikke, man ad denne vej har nået noget tilfredsstillende“.

Jeg skal villig indrømme, at ogsaa i mit Øre lyder Olriks „Gote-ætten“ mere tilfredsstillende end den af mig selv fremdragne, lærde Form „Gottoner“. Men jeg tror, Olrik tager Fejl, naar han vil gøre den danskkyndige Forskers Sprogfølelse til det afgørende. Han undervurderer det Hærværk, som lærde Sprogfordærvere og Sprogtræger — for at tale med Per Sprogild — gennem Sekler har paaført det Væsen, der ved Skæbnens Ugunst er kommet til at hedde „dansk Sprogrigtighed“.

Den „hjemlig“ danske Sprogavl er i den Grad svinebunden, at der overhovedet næsten ikke taales andre Nydannelser end de, der er tilladte i vor romansk-tyske Mønsterlibel, — jeg taler her ikke ud fra et lyrisk Indtryk, men paa Grundlag af virkelig sprogstatistisk Iagttagelse. Derimod har den første den bedste halvstuderende Røver ustraffet Lov til at dekorere vort Modersmaal med hele Vognladninger af vælsk-græsk-hebraiske Abekattenavne: Randrusianere, Aalborgensere, Endelaviter, Skiboniter, ja selv Askoviter og Grundtvigianere, — o Skændsel for vor grundtvigske Folkehøjskole! De ægte danske Bybonavne er i den Grad sat i Skammekrogen, at jeg forgæves har bedt Professor Dahlerup lade den nye danske Ordbog unde dem Husly, saa at Menigmand kan faa at vide, at en „Randrusianer“ ogsaa kan hedde „Randser“ (dial. „Raiser“), en „Aalborgenser“ ogsaa „Aalborger“, en „Skibonit“ (!!) ogsaa „Skivebo“¹.

Under saadanne Forhold regner jeg det for temmelig haabløst at ville foreslaa Formen „Goteætten“ til Optagelse en-to-tre. Den lyder nemlig nordisk, og det er tilstrækkeligt til, at Sprogtrægerne øjeblikkelig vil rynke paa Næsen. Maaske kan nogle ihærdige Gaa-paa-Mænd i Længden tvinge den frem trods al Kriblen og Krablen, særlig hvis de vil sørge for at sætte Navneformen i Overskrifter, som det bliver nødvendigt at citere. Men det vil gaa sejt og trægt.

Anderledes forholder det sig med den af mig foreslaaede Form

¹ Afslaget grunder sig ikke paa Uvilje, men paa Plads- og Pengetranghed.

„Gottoner“. Den er nemlig tilstrækkelig udansk og ildelydende til, at vort nuværende jeandefransiske Abekatteinstinkt vil kunne sluge den uden mindste Modvilje. Dette er mere end Fremtidsmusik: Faktum er, at mit Forslag allerede er blevet optaget i Skolebogsliteraturen. Vistnok maatte jeg tvinge mig til dette Valg; men jeg kendte mine Pappenheimere.

Hos de Lærde vil Sprogtrægmen naturligvis det længst mulige gøre Modstand, hvad enten det gælder „Goter“, „Goteætten“ eller „Gottoner“.

De har ærlig og redelig gennem næsten et Aarhundrede strævet at dreje Halsen om paa vor Folkegruppens mere end tusend Aar gamle, ægte indfødte Samlingsnavn, til Fordel for den ubrugelige Gøgeunge „Germaner“. De havde ogsaa paa et hængende Haar faaet udført deres Forsæt, som vi saa ved Stiftelsen af „Selskab for germansk Filologi“ i 1896.

Men skønt Redningsværket først blev startet i den elvte Time, kan det allerede nu siges, at Mordplanerne er bleven gjort til Skamme.

„Den gotiske Renaissance“ hed et Skrift, som Himmerboen Joh. V. Jensen udgav i 1901. Det var maaske mere et Tilfælde end en Tanke, at han valgte dette Navn, men det synes nu alligevel at skulle blive ligesom et Sindbillede paa vort gamle Samlingsnavns Genbyrd efter 1900.

1909 vovede Erling Rørdam et vigtigt praktisk Skridt: som Udgiver af „Illustreret Konversationslexikon“ flyttede han Artiklen om vor Folkegruppe fra „Germaner“ over til „Goter“. Artiklen „Germaner“ indeholder nu væsentlig blot en Oplysning om Germanernavnets Ottetydighed, saa at Menigmand kan lære at vogte sig for denne Kamæleon. — Som Medarbejder ved Salmonsens Konversationslexikon og Store nordiske do. kan jeg svare for, at ogsaa her vil dette Skifte blive gennemført.

1911 hensov „Selskab for germansk Filologi“ ved en salig Død. Det genopstod som en Fugl Fønix kaldet „Selskab for nordisk Filologi“.

1914, 21. Januar, skrev den islandske Bibliotekar Sigfús Blöndal i „Lögrjetta“ om det genfremdragne oldnordiske Samlingsnavn Gotthjod: „dette Navn burde vi [ø: Islænderne og de Danske] ikke lade glemmes“.

1915 udgav Overlærer Ludvig Schmidt første Bind af sin „Lærebog i Oldtidens Historie for Gymnasier og Seminarier“. Heri optager han efter mit Forslag Navneformen „Gottoner“. Da den nys afdøde Forfatters Værker hører til de mest brugte Skolebøger, tør det siges, at Goternavnet hermed paany har faaet virkelig Hævd i vor højere Folkedannelse.

1916 har endelig Olrik aabnet „Danske Studier“ for en Drøftelse af Goternavnets Krav paa atter at sættes i Højsædet. Jeg vil slutte med at udtale det Ønske, at dette Skridt maa faa gode Følger.

Esbjerg i Salling, Sept. 1916.

Gudmund Schütte.

YGGDRASIL

AF

AXEL OLRIK

DEN efterfølgende lille afhandling om verdens-asken Yggdrasil søger at kaste lys over sit æmne væsenlig fra en enkelt side, den naturhistoriske. Udgangspunktet derfor har jeg fået fra et foredrag af professor Finnur Jónsson; men på min opfordring til ham om at udføre tanken nærmere, svarede han at han ikke havde det til hensigt, da han ikke betragtede en sådan opfattelse som sit personlige eje. Jeg har da på egen hånd taget spørgsmålet op og søgt at føre det videre, og må selv bære ansvaret.

Den nordiske mytologi er ret fattig på beskrivelser af den guddommelige verden. Allerede derved er spørgsmålet sat indenfor snævre rammer, hvor nøje den hinsidige verden stemmer med den synlige. Kun to områder udmales nøjagtigere: Valhal med hvad dertil hører, og træet Yggdrasil.

Skildringen af Yggdrasil findes først og fremmest i Grímnismál (v. 29—35), der i det hele er den fyldigste kilde for gudeverdens enkeltheder. Dernæst også i Völuspá (v. 19—20. 27. 29). Det er disse to eddakvad vi må sammenstille med hvad forskerne den dag idag er enige om at iagttage i træernes liv. Som udtryk for nutidens viden har jeg brugt Hauchs og Oppermanns „Håndbog i skovbrug“ (1898—1906) s. 343f.; Boas' „Dansk Forstzoologi“ (1896—98) s. 51—54. 36—42; Rostrups „Plantepatologi“ (1902) s. 493; Hartz i „Salmonsens konversationsleksikon“ (I s. 161 i 1. udg.); desuden private meddelelser fra jægermester A. Hauch og professor Boas. Et par norske skrifter bliver nævnt nedenfor¹. — Jeg hen sætter de enkelte efterretninger, de gamle og de ny, side om side.

¹ Jfr. Hempel und Wilhelm, Die bäume und sträucher (Wien), III 116 flg. 329.

„Yggdrasils ask“ det er den uafslædig tilbagevendende betegnelse, — i mærkelig modsætning til alle de andre mytiske træer, der helt mangler oplysning af deres botaniske art og kun byder vage efterretninger om deres egenskaber. — Dette valg af asken er ikke tilfældigt men svarer til udbredt tro i vor folkeæt (Feilberg, Ordbog III 1155).

„Ypperst af træer“, „under det himmelvante hellige træ“. Den virkelige ask er rank af vækst; og tilsvarende fremhæves i helteedigtningen („som den herligvoksne ask over tjørnekraattet“¹).

„Den står altid grøn“ er derimod intet kendetegn for asken i virkelighed: den springer sent ud og holder ikke løvet længe²; kun dens lyse farve af løvet kan — til nød — opfattes som støtte for denne udtalelse i Vspå. Derimod spiller træers stedsegrønhed stor rolle i folketroen; for blot at nævne et enkelt eksempel: Adam af Bremens efterretning om træet ved Upsalas helligdom „altid grønt både sommer og vinter“³. Når dette overføres på asken, må det være fordi det svarer til en stadig forestilling om gudeverdenens uafbrudte livskraft og fornyelse (Iduns æbler).

„Den står altid grøn over Urds brönd“; „på træet ser hun øses af den dyndede fos“; „det høje træ overøst med det hvide dynd“. Alt dette synes at tage sigte på virkeligheden; asken gror med forkærlighed på fugtige steder, „askemoser“ med vandhuller mellem træerne er velkendte.

Denne sammenhæng med væde udmærker Vøluspås skildring, „derfra kommer dug der falder i dale“; derimod har Gr. et andet træ, som står i flygtig sammenhæng med naturens fugtighed: en hjort står på Valhals tag og æder af Lærads løv, og fra dens takker strömmen floderne ud over jorden; billedet synes dog for kunstigt til at indeholde det oprindelige om askens eksistens.

Grimnismål har ikke sin interesse ved træets grøde og væde, men tværtimod ved de ødelæggende kræfter.

„Yggdrasils ask lider nød mere end man véd af“. Asken er mere end nogen anden træart hjemsøgt af skadedyr.

„Hjorten bider foroven“; eller „Der er fire hjorte,

¹ Helgakviða Hundingsbana II 38. ² Jvf. den velkendte bonderegul: når ask springer förend eg, bliver sommeren hed; når eg springer förend ask, går sommeren i vask. ³ Flere eksempler i Läfflers „Det evigt grönskande träd“ (Festskrift til H. F. Feilberg); Oscar Lundberg, Den heliga murgrönan (Namn och bygd, I 49 ff.); E. T. Kristensen, D. Sagn III 375 nr. 1905.

der med bagoverbøjet nakke afgnaver knopperne af det“. Ganske således i virkeligheden: „Der er næppe nogen træart, der er stærkere efterstræbt af vildt end ask; det er hos os vel sædvanlig råvildt, men kronvildt og dåvildt er vel endnu farligere“ (Hauch). „Kronvildt og dåvildt skræller om vinteren barken af træet for at æde den“ (Hartz). Man lægge mærke til det virkelighedsagtige træk, at det er knopperne der ædes, og at hjortene æder „med bagoverbøjet nakke“, nemlig af det store træ, hvis yderender af grenene krummer ned mod jorden.

„Nidhugg gnaver den fra neden“. „Flere orme ligger under Yggdrasils ask end ukloge folk véd af...[de] skal stedse øde træets kviste“. Det stemmer med virkeligheden at askens rod bliver gnavet; man ser ofte de spædere rødder helt eller halvt bortgnavede og træet i en dertil svarende sygnende eller død tilstand (se f. eks. billederne hos Boas). Men orme (o: slanger eller snoge) æder ikke træerødder; folkeopfattelsen må være gået ud fra at alt hvad der færdes i jorden er „orme“; disse mytiske dyr har indtaget pladsen som fremkaldere af underjordisk skade. Den farlige fjende for askens rødder er efter alle vidnesbyrd jordrotten; det lyssky dyr må have unddraget sig fra oldtidens iagttagelse, således at det mytisk gængse væsen trådte i stedet.

„Hjorten bider for oven, på siden smuldrer det, Nidhugg gnaver for neden“, — har vist sigte på den for asken farligste sygdom kræft, fremkaldt ved en svamp *nectria ditissima*, der viser sig som ejendommelige sår på stammen (Hauch).

Ørnen i askens top (Gr. 32) svarer ikke til noget fremtrædende naturforhold, og optræder jo ikke som del af træets opædning, men minder om et naturtræk fra heltedigtningen („nu sidder ørne på askegrene“, ved den indtrædende nat); og det er — som naturhistorikerne udtaler for mig — vel muligt at den gamle asks brede grene kan give sæde for dem. Ørnen sidder i alt fald gerne i det høje træ, ligesom i det hele på utilgængelige steder (jfr. „Nu sidder høgen i egetop“, DgF. 173 v. 12, nemlig efter at have fordrevet ørnen).

„Ratatosk hedder det egern, som skal bringe ørnens ord ned og sige dem til Nidhugg“. Således i Gr.; Snorres Edda giver dertil den forklaring, at Ratatosk „løber op og ned ad asken og bærer avinds-ord mellem ørnen og Nidhugg“, sikkert den rigtige måde at opfatte det på. Naturhistorisk er det noget

mærkeligt, at et egeren løber i asken; ti dette dyr lever ellers fortrinsvis i nåletræer; men i eddakvadet er „egern“ et overtalligt ord der vistnok bør udgå; det udtrykker der ikke digterens, men en senere foredragsgæsters tanke. — Nøglen til strofen ligger i navnet *Ratatoskr*¹, der må betyde „boretand“ eller „gnavetand“. Vi har atter et af de asken hærjende dyr; „rødmusen skræller det yderste barklag af stamme og grene, ja selv af tynde kviste på ret store træer; men end mere skade gör det, at den nede ved foden af stammen gnaver barken helt bort“ (Hartz). Det er øjensynlig dette dyr der ligger til grund for forestillingen om en „Gnavetand“ der færdes op og ned ad stammen; hvor tidlig den er ombyttet med det mere kendelige dyr, egeren, måske allerede i oldkvadets tankegang, véd vi ikke.

Det turde hermed være fastslået, at virkeligheds-indtryk i høj grad har været bestemmende for opfattelsen af Yggdrasils natur. Men atter er der mellem de forskellige kvad en kendelig forskel i grad. Völuspá har færre træk, mindre virkelighedsbundne, mere mytisk krystalliserede; Grímnismál har derimod et helt sæt af virkelighedsagtigheder om de hjem søgelser asken er underkastet. I så henseende gör det ingen forskel at ikke alle stroferne i Gr. stammer fra samme forfatter: nogle taler om én hjort og om én slange (Nidhugg), andre om fire hjorte og mange slanger; men her — ligesom oftere — viser de uægte eller tvivlsomme strofer sig at have samme synskres, tilhøre samme „skole“, som hovedforfatteren.

Grímnismál-digteren må efter dette have førstehånds iagttagelser af askens liv og må have boet hvor den er velkendt; — eller han har haft nære kilder der stod i dette forhold.

Hvorledes billedet forvanskes, når virkelighedsgrundlaget slipper, kan man iagttage ved den måde hvorpå Snorre omskriver Gr.s beskrivelse: „Fire hjorte løber i askens krone og bider af løvet“. Islændingen kunde ikke sætte sig ind i de virkelighedsagtige træk, at vildtet (om vinteren) spiste askens fede knopper, og at dyrene stod på jorden med bagoverbøjede nakker for at nå grenenes

¹ Sidste led = oldeng. og oldfris. *tusk*, „tand“; med første led jf. *Rati*, Odins bor hvormed kan skaffer sig vej gennem stenen; lat. *rodere*, „at gnave“ (Bugge, Sæm. Edda, til Hávamál 106) eller „boreren“ (got. *vratōn*, 'vanke', 'gå ud og ind', Jessen i Tidsskrift for filologi VIII 225, „så at 'Boreren' (Rati) oprindelig havde betydet snirkelgænger“; han oversætter — vel med tvivlsom ret — *Rata-toskr* som 'Borerens stødtand').

spidser. Hjorten var for Islændingene et dyr de kun kendte af omtale, mest af gamle sagn; så det var forholdsvis naturligt, at en Islænding kunde tænke sig dem klatrende i træer. Og asken var, såvidt jeg véd, ligeledes fremmed for deres virkelige liv. Her kan Yggdrasil-forestillingen ikke være formet, ej heller noget af dets træk være senere optaget fra naturen.

Norge står til en vis grad anderledes. Asken er udbredt over store dele af Norge, „fortrinsvis i det sydlige“; spredt forekommer den så langt videre om som til Leksund (på den nordre side af Trondhjemsfjordens ydre del)¹. Dette forhold går igen i de gamle kilder: Oslo-bispens jordebog har fuldt op af stednavne på Ask; andensteds forekommer de sparsomt f. eks. gården *at Aski* på Ask-øen ud for Bergen, velkendt i historien og i Vikarsbalken nævnt som stedet for kæmpen Starkads opvækst.

Nøjagtigst kan man måle udbredelsen ved hjælp af Ryghs berømte værk „Gamle norske gårdnavne“; allerede en grov sammentælling er nok til at vise det. Talrigst er de nær ved Kristianiafjord (Akershus amt 10, Jarlsberg 19), de indlandske og vestenfjeldske amter viser 3—7², nordgrænsen nås sydlig i Trondhjemsamterne med et enkelt *Askheimer* i Stadbygden i Trondhjemseggen, og lidt længere mod øst en *Asklund* i Frosten herred, ligeså i Romsdals amt kun et enkelt *Askø*. Nordlandet og Tromsø amt har slet intet.

I de fleste af disse egne kan altså Yggdrasil-forestillingen være skabt eller næret. At asken forekommer sparsomt i de fleste, er ikke afgørende; netop det sjældne træ gør man ofte til helligt træ, og derfra er vejen til himmeltræ kort.

Et enkelt af de nordligste eksempler kan vise dette. Ud for Romsdalen ligger den lille ø Veøy; fjælde til begge sider luner mod Nordhavets storme; den midterste del er frugtbar, den udgør en eneste stor gård, præstegården for Veøy herred; „gården udmærker sig ved asketræer, vistnok den største samling af store asketræer i vort land“³. En enkelt af dem nærvæd præstegården, 80 fod høj, faldt ved en storm omkr. 1880; den gengives i hosstående billede efter en tegning hos Schübeler, *Viridarium Norvegicum*, II⁴. — Navnet

¹ Thekla Resvoll, *Vinterflora* (Kristiania 1911) s. 36. ² Smålenene 7, Hedemarken 4, Kristians amt 6, Buskerud 5, Bratsberg 3, Nedenæs 5, Stavanger 7. Det skovfattige Lister og Mandal har kun 2; derimod synes S. Bergenhus at nå op til 9. ³ Helland, Romsdals amt II 715. ⁴ [Se Efterskriften. Udg.]

Veöy betyder, at øen i gamle dage har ejt en helligdom; men denne stedets hellighed er sikkert ikke uden forbindelse med de aske af enestående størrelse der vokser her ude i den ellers skovfattige egn.

I forbigående bemærker jeg, asketræet er ikke det eneste, der i Norden optræder som helligt. Hvad der i Sverig bliver det hellige *boträd* ved gården, synes at afhænge af tilfældige stedlige forhold. Man kan dog nævne den berømte *Vislanda-asken* i Småland og den skånske skik at ofre til *askfros* (aske-fruen) ved at hælde drik over askens rødder under bön om at slippe for ondt.

I det meste af Norge kan Yggdrasil-forestillinger være opståede, vanskelig i det nordenfjældske, — nemlig så langt som asken går.

Med den gnavende hjort forholder det sig delvis på samme måde. Om kronhjorten hedder det: „I Norge findes de spredte på vestkysten fra Hardanger til Nordland, i størst antal på øen Hit-teren [syd for Trondhjemsfjordens munding], i Sverige kun i Skåne“; i Danmark findes de endnu vilde i massevis i de jyske storskove; middelalderens kilder taler særlig hyppig om „hjort“, modsat „rå“ og „då“ (altså kronvildt). „I skoven gör de skade ved at gnide bark af træerne under takkernes fejning, ved at afbide unge skud, og endelig ved at æde bark, som de skræller af med deres fortænder“. — Det synes at være denne pragtfulde hjortearart som Helge-Hundingsbane-kvadet priser: den dyrekalv, dugstænket, der går højere end alle dyr, og dens horn stråler mod selve himlen.

Af mindre betydning er dådyret. Den blev i middelalderen indført i dyrehaver, lever endnu sammesteds og bliver let tam; „i Sydsverige og i Tyskland, samt England, lever den som i Danmark, i Norge er det den for koldt; Mellemeuropa og landene om Middelhavet er dens hjem“. „De skader skoven ved at feje, bide og skrælle, men mindre end krondyret“.

Råen er lille, den er Danmarks talrigste vildt; den fejer og bider, men skræller ikke; „går op i Mellemsverige og søger derfra af og til Norge“; er forøvrigt udbredt over hele Europa og For-asien¹.

For Norges vedkommende er det da alene kronhjorten der har betydning i denne sammenhæng. Også er den den eneste, der ved sin overlegne størrelse og pragtfulde vækst kan tiltrække den mytiske fantasi. — Fællesområdet for ask og hjort viser sig da at

¹ M. Møller i Salmonsens konversationsleksikon VIII 999 ff.

være hele det vestlige Norge og den sydvestligste del af det nordenfjældske. Indenfor dette område ligger det da nær at søge tilblivelsen af myteforestillingen, sådan som den møder os mættet med virkelighedstræk, i Grímnismál. Hermed er det ganske vist ikke sagt at den hele forestilling om de skadende dyr er skabt på et enkelt sted; men mytens rigdom på enkeltheder viser i hvert fald at den nylig har været i berøring med det virkelige liv.

Som resultat af min forskning meddeler jeg altså: 1) Myten om Yggdrasil, navnlig som den møder i Grímnismál, viser ikke vildt fantastiske træk, men tværtimod en ævne til at se de virkelige forhold i mytisk-plastisk storhed; denne sætning gælder utvivlsomt også for meget andet af hvad eddamytologien indeholder. 2) Den berøring med naturen, som præger Grímnismåls skildring, kan — indenfor den norrøne verden — næppe have fundet sted andre steder end i det vestlige Norge.

Det har endnu sin interesse at se, hvorledes de andre mytiske træer forholder sig, bl. a. om de viser en nær efterligning af naturen.

1) Læråd er træet nærvæd Odins hal; geden Heidrun står på hallens tag og bider af dets krone, med mjøden fra Heidruns yver fyldes en bolle, således at drikken aldrig slipper op. Ligeså står hjorten Eikthyrnir på hallens tag og bider af Læråds krone, „fra hans horn drypper det ned i Hvergelmir, derfra har alle floder deres udspring“. — Det mærkelige herved er den ringe rolle som træet spiller; det er geden og hjorten som er de ydende. Sammenhængen hermed turde snarest være den, at hjorten ved Odins hal oprindeligt ikke er tilbehør til træet, men et selvstændigt mytisk væsen. På guldhornet ser man nærvæd Odin en hjort men intet træ; ligeså ved den hornede gud på Gundestrup-karret og den tilsvarende Kernunnos, der giver de ældre forbilleder for guldhornenes Odin-skikkelse. Det er da denne hjort, der møder igen i den eddamytiske Eikthyrnir; dens egen rolle som attribut eller i kultus er bleven glemt, men som et tillæg til den øverste himmelske gud er den bleven tiltrukket af forestillingen om et himmeltræ, fordi sammenhængen mellem det hellige træ og den gnavende hjort allerede var til stede i Yggdrasil.

Om selve træet véd vi derimod, fra vor kilde, intet andet end at det har bløde kviste eller løvrig krone, og at hjorten bider af

dens krone, 2: en ret stereotyp gentagelse af et væsentligt træk ved Yggdrasil.

2) Glasir. En hos Snorre bevaret halvstrofe (af et eddakvad, som det synes) udtaler, at „Glasir står med gyldent løv foran Sigtys (Odins) sal“. Dets plads er altså ganske som Lærads. Et kvad fra helteverdenen udtaler, at Hjörvards hustruer i skönhed er at ligne ved „Glases lund“. Det kan naturligvis tænkes at en yngre og svagere mytedigtning lader en hel lund foran Odins sal træde i stedet for det enkelte træ; men *lundr* kan, især poetisk, også bruges om det enkelte træ, og forskerne er stærkt tilbøjelige til at tolke det således¹. — Det ejendommelige er træets navn „det strålende“ og den dertil svarende oplysning at det bærer gyldent løv. Iblandt himmeltræerne har vi et lighedspunkt i Mimetræet hvis hane „står med luftglans i træets top“. Løvrigt minder det om Grimmismåls gudeboliger, der stråler af lysning, guld og sølv; og endelig om æventyrenes guld- og sølvskov. Disse sidste synes at være en ubevidst genspejling af efterårets pragt ude i naturen.

Således som Glasir møder os her, synes det at være et formindsket og forskönnet sidestykke til Yggdrasil: i stedet for et verdenstræ et Valhalstræ — og berøringen med naturen så meget svagere.

3) Odins offertræ (Hávamál v. 138ff.). „Jeg véd at jeg hang på det vindomsuste træ i fulde ni nætter, såret med spyd og ofret til Odin, selv til mig selv“; „jeg spejdede ned, jeg tog rune-sange op, læste ni tryllesange af Bolthorns vældige søn“. Her mangler alt nærmere kendetegn på træets beskaffenhed; „vindomsust“ er intet botanisk eller individuelt udtryk, det antyder — efter de gamle kvads sprogbrug — træets anvendelse som galge. Dets eneste ejendommelighed er da Odins hængning deri.

Forbilledet for træet er Odins jordiske dyrkelse, med dens for-
ening af hængning og gennemboring, sådan som den skildres i heltesagnet om Vikars død. Nogen direkte karakteristik af det mangler derfor, ligesom der heller ikke i handlingen findes nogen lighed med Yggdrasil; en betegnelse som „vindomsust“ vil endda synes ligefrem at fjerne sig derfra; hængningstræet er et træ som alle andre. — Kun ligger den tanke nær, at Odins hængning, der

¹ Löffler, Det evigt grönskande trådet, s. 675; støttende sig på Falk og Bugge. Jfr. Lex. Poet². Forekommer også med denne betydning i norsk folkesprog (Löffler, tillæg s. 3).

bringer ham i forbindelse med tilværelsens dybeste kræfter, foregår i selve verdenstræet. Et støttepunkt herfor kan man søge i navnet Yggdrasil (hvorom mere siden). I hvert fald indtager dette hængningstræ en ganske udpræget særstilling overfor alle de andre Valhals- eller verdenstræer.

4) Mime-træet (Mímameiðr). Kun det mytisk-allegoriske kvad Fjölsvinnsmál stiller os overfor dette træ „hvis grene breder sig over alle lande“; „ingen véd af hvad rod det rinder“, „hverken ild eller jærn fælder det“; „dets frugt skal kommes i ilden til gavn for bugsyge (hysteriske) kvinder“. En hane Viðofnir står, „strålende med luft-glans“ på Mimetræets kviste; kun den kan slippe ind i borgen, som stiller de vogtende hundes sult med de to vingestykker der findes i Vidofnes vinger; men den kan atter kun fældes med „svigspyddet“ der ligger nedlåst dybt i Sinmaras gemmer, hun udleverer det kun mod at få den blanke le, der ligger i Vidofnes træstave (— således går vilkårene i ring!). — Vi er udenfor naturhistorien og ovre i rent mytiske tankekres; træet der breder sig over alle lande svarer til Yggdrasil; fuglen i træets top ligeledes, men at det er en hane, og — hovedsagen — at den skal fældes, hører andensteds hen, nærmest til folkeskikken at dræbe vegetationsånden i dyreskikkelse, særlig netop som hane. De helbredende frugter viser også til folkeskik. I det hele må man sige at Mimetræet har sin egen mytiske tankekres, men kun på anden hånd ejer svage naturhistoriske elementer.

Resultatet er altså at forestillingerne om Yggdrasil i høj grad er mættede med virkelighedsindtryk, de andre verdenstræer derimod lidet eller slet ikke. De er sikkert ikke udgåede fra nye naturindtryk, men er grene af samme stamme. Tilsyneladende er Yggdrasil roden nærmest, fordi den beror på naturindtryk, både de mere flygtige (og rimeligvis yngre) og de plastisk udformede, ældre (hjorten og slangen).

To grupper er let kendelige: en Valhals-gruppe (Lærad og Glasir), og en verdenstræ-gruppe (Yggdrasil og Mimetræet). Forestillingen om det verdensomfattende udtrykkes på forskellig måde: det „himmelnående træ“ (heiðvanr baðmr), dog under det dukker op af salen (?) tre thursebårne møer, nornerne (Vsp.); eller de tre rødder hos mennesker, hos hrímthurser og hos Hel (Gr.), medens dets stamme står på gudernes tingsted og dets top forudsættes at være i en endnu højere himmel. Mimetræet udtrykker den tilsvarende

tanke, at „ingen véd af hvad rod det rinder“, o: hvor dybt ned i tilværelsen dets udspring når. En udadventt rolle af tilsvarende art har Yggdrasil: „fra det kommer dugg der falder i dale“, altså det der gör jorden frodig (Mimetræets lægedom kan næppe nok sidestilles hermed). Et særligt Yggdrasils-motiv, som ikke engang behøver at høre til verdenstræets begreb, er de skadende dyr.

Valhalstræet er fattigere på træk. I den ene variant finder vi hjort og ged der bider af træets løv, — et kendeligt sidestykke til asken Yggdrasil, enten som følge af fælles afstamning, eller ved yngre overførelse. Vi finder endvidere de jordiske strømme udgående derfra, dog ikke fra træet men fra hjortens takker. Dette sidste billede er altfor kombineret til at være oprindeligt; og vi har nylig lært det materiale at kende der viser Odins hjort som uafhængig af træet. Lånet må da være på Lærads side, ikke på verdensaskens. — Sikkert kendetegn på et oprindeligt slægtskab mellem Valhals-træ og verdenstræ kan da synes at mangle, men er i virkeligheden til stede: Odins hal tænkes i Gr. som gudeboligernes midte, hvad der atter vil sige midten af himmellandet; træet indtager altså pladsen som himmelrummets midte, en tanke der ligger Yggdrasil nær; det er en formindsket og menneskeliggjort gentagelse af verdenstræet, tillæmpet efter det tuntræ eller botræ der så ofte stod ved den enkelte gård og troedes at gemme dens lykke og trivsel.

De mange udkløvninger af himmeltræet tyder på at det er var gammelt. Et andet endnu langt mærkeligere forhold er de forskellige navne, som kun lidet passer til den beskrivelse som kilderne giver af træet. Verdensasken hedder *Yggdrasill*, der næppe lader sig forklare af andet end *Yggr*, Odin, *drasill*, hest; men den har hverken med Odin eller hest at gøre. *Mímameidr* vil passe på verdensasken, for så vidt Mimebrönden ligesom Urdsbrönden må tænkes under dets krone; men i den sammenhæng hvori det forekommer, i Fjolsvinismål, har det intet med Mimer at gøre. *Lærádr* (ell. *Lærádr*?) må have forekommet vikingetidens gudesangere lige så dunkelt som det er os; og alene *Glasir* svarer ved sit strålende navn til træets gyldne løv. — Denne mangel på samklang mellem navn og egenskaber røber at forestillingen er gammel; ordbetydningen har ikke mere interesseret digterne.

En ejendommelig stilling har det berömteste af disse navne, *Yggdrasill* („Odins hest“). For eddatidens digtersprog kunde det

betyde „galgen“, enten således at man mente den galge hvori Odin hang (ligesom „Hagbards hest“) eller den hvori Odin lod folk hænge (ligesom „Sigars hest“). Den første af disse meninger kan støtte sig til Hávamåls skildring af hans selvofring i træet; den sidste til den gængse skik at ofret til Odin blev ophængt i træ: „Odins hest“ blev da helligtræet (eller helligtræerne) i offerlunden hvori ofrene til Odin ophængtes, og som derved blev helligt, blev til et afbillede af den guddomskraft der var samlet i det himmelske helligtræ. Begge opfattelser kan være rigtige, hver indenfor sit tidsrum: „Odins hest“ først brugt om det jordiske offertræ, dernæst om verdensasken, der gjaldt for dets himmelske forbillede, og som tredje trin kunde dette atter avle en myte over (betydning 2!) at Odin selv var ofret ved hængning. Rimeligvis bidrog til en sådan mytes fremkomst også forestillinger om at offeret var Odin, eller i alt fald afspejlede Odin, og fra en anden side kendskab til Kristi korsfæstelse. — Dette er ganske vist kun en hypotese, men en hypotese som forklarer det højst besynderlige fænomen, at verdensasken, der tilsyneladende bærer navn af „Odins hest“, at den — skönt vi nøje kender både dens enkeltheder og dens bærende tankegang, ikke har det mindste med Odin eller hest at gøre. —

Det resultat vi bringer med fra sammenligningen med de andre himmeltræer er Yggdrasil-askens særstilling overfor dem, 1) den er livskraftigere 2) mere udbredt og fyldigere udmalt, 3) den er ene om at bære en mere indgående botanisk ejendommelighed. Det første tyder snarest på at det er oprindeligere, nærmere ved grundformen. Det andet er vidne om dens stadige vækst indenfor den mytiske bevidsthed. Ti det var jo indlysende at dette store tal af enkeltheder ikke kunde holde sig gennem mange menneskealdre efter at det var blevet til. Skarpest ser vi det ved slangerne og hjortene hvor der i overleveringen foreligger både et ental og et mangetal af de hærjende dyr. Dette sidste svarer til de virkelige naturforhold; men kun en ganske psykologisk opfattelsesmåde vil deraf drage den slutning, at det er det ældste. Mest myte, 3) mest fyldt af plastik, er det enkelte dyr; mangetallet er mindre plastisk, det er vidnesbyrd om at man stadig har holdt forbindelsen med den virkelige natur åben. En støtte for denne opfattelse har vi deri at den enkelte hjort der står og gnaver af kronen genfindes ved et af de andre himmeltræer (Lærad), den går altså tilbage til en fælles grundform.

Som man ser, giver skildringerne ikke blot et alment billede af eddamytologiens naturforhold; de gemmer også væsentlige bidrag til Yggdrasilmytens vækst.

Efter at have skrevet min redegørelse tog jeg nærmere kendedom af L. F. Löfflers artikel „Det evigt grönskande trädet“ (i Festskrift til H. F. Feilberg 1911). Hans hovedtanker er disse: 1) det hellige træ i Upsala (hvis lighed med det mytiske verdenstræ man har overdrevet) er slet og ret et usædvanlig stort takstræ, 2) også de mytiske verdenstræer viser sig ved nærmere granskning at være nåletræer (bærende *barr*, ikke „løv“). Medens det første punkt er i alt fald gjort sandsynligt, må der tages kendelige forbehold overfor det sidste. Når Snorres beretninger kun afviger en ubetydelighed i ordlaget fra de kendte kvad, er det overvættets dristigt derfor at tillægge ham brugen af tabte kilder; ikke heller lader det sig vel nægte, at Snorre, når han bruger *askr* og *barr* i samme åndedræt, har gjort en for en Islænding naturlig sammenblanding af løvtræers og nåletræers udseende; og at overhoved den senere islandske litteratur naturligst tydes i samme retning. Overfor dette må man hævde de ældre kvads bestemte brug af *askr* om Yggdrasil. Löfflers detaljerede påvisninger af at alle verdenstræerne er takstræer er ikke overbevisende; alt hvad der foreligger forklares simplest ved den teori at troen på stedsegrønhedens hellighed fra visse træarter er trængt over til selve det mytiske idealtræ. — Kun med dette forbehold mener jeg man kan tiltræde Löfflers kundskabsrige og skarpsindige afhandling.

Vi vender tilbage til Yggdrasil og opkaster det spørgsmål: hvilke ydre eller indre kendemærker har vi for denne myteforestillings tilværelse udenfor eddamytologien? På forhånd må der synes at være en sandsynlighed for at den også er kendt i Danmark og Sverig. Den sproglige enhed og den nære sammenhæng i materiel kultur gör det usandsynligt at så væsentlig en myteforestilling skulde være ukendt. Både ask og hjort er — som vi nylig så — endog mere karakteristiske for Danmark end for Norge.

Fra Sverig giver den østgøtske Rök-sten (beg. af 9de årh.) et vidnesbyrd i alt fald efter den gængse tolkning; blandt de med ældre runer skrevne linjer findes udtrykket *ynd Góanax hqslí*, „under jordens hasseltræ“ („hassel“ digterisk for træ i almindelighed)¹. „Jordens (hassel)træ“ er da verdenstræet.

¹ S. Bugge, Om runeindskrifterne paa Rök-stenen og paa Fonnaas-spænden (Vitterhets akad. handlingar XI nr. 3, 1888) s. 48ff. 61: Góun i betydningen „jord“ ellers ukendt, men repræsenteres af Góinn, en af slangerne under Yggdrasil (Grimn. 34, sidestillet med Móinn) og *gū- sidestillet med græsk khthōn, jord. Ligeså Löffler i Nordiska studier till A. Noreen (1904) s. 201. Anden tolkning: Bugge, Der runenstein von Rök (Stockholm 1910) s. 134. 161; Brate sstds. 295; Pipping i Studier i nordisk filologi, III nr. 8, s. 3.

For Danmarks vedkommende fører et mærkeligt vidnesbyrd os et stykke længere tilbage i tiden, de berømte guldhorn, hvis tilblivelse nu henføres til begyndelsen af 5te årh. Forskerne er enige om at de indeholder mytiske fremstillinger; Worsaae har tolket dem som svarende til eddamytologien, og dette er sikkert på væsentlige punkter rigtigt. Der er ingen tvivl om at det korte horns to øverste ringe indeholder de store gudeskikkelser, dyrkelses- eller billedstøtteguderne; i den tredje ring ser vi bl. a. en art stiliseret plante eller træ, og under den en stor slange, bagkroppen er sammenrullet, forkroppen strækker den derimod op mod plantens nedre side og retter et vældigt opspærret gab imod den. Overensstemmelsen med asken Yggdrasil og den gnavende Nidhugg er overvældende stor.

Tæt ved siden af planten (træet) og slangen ses en hjort, der af Worsaae tydes som hjorten ved Yggdrasil. Den er rigtignok fremstillet som bortvendt; men dette kan skyldes et hensyn til pladsen: denne tillod ikke at fremstille dyrets ranke del (hoved og takker) til den side hvor slangen og træet var, guldhornets kunstner våger nøje over at hver figur står midt i et til den forbeholdt rum på hornets flade.

Endnu et andet sted på guldhornene forekommer en ganske lignende figur af en plante eller et træ: på næstnederste ring af det længere guldhorn; vist med rette opfatter Worsaae denne ende af guldhornet som verdens nederste del, at den derværende port fører ind til dødningernes rige har jeg andensteds givet sandsynlighed for¹. På den nævnte ring ser man 1) et stort ansigt (solen, ved en indgraveret solskive udtrykkelig betegnet som sådan) og på hver side en ulv vendt ind imod den (de to solulve), 12 trekanter er med stempel indslåede ved den og skal sagtens betegne de 12 måneder, 2) det ovennævnte træ (plante) og som dets kendetegn 3 trekanter indslåede ved det, — ganske svarende til de tre verdener ved Yggdrasils rødder: menneskers, hrimthursers og Hel.

Er denne opfattelse rigtig, da genfindes på dansk grund omtrent et halvt tusend år før vore skrevne kilder alle hovedtræk af Yggdrasils mytiske væsen: den gnavende slange, hjorten, og de tre rødder over de tre verdener. Dette resultat stemmer i alt fald med udbyttet af selve den mytiske analyse, ifølge hvilken Yggdrasil-

¹ The sign of the dead (Festgabe für Vilh. Thomsen = Finn. ugr. forschung, XII, 1912, s. 40—44).

typen var gammel, og de enkelte dyr var en tidlig mytisk omsætning af virkelighedens talrige skadedyr.

En fuldstændig opredning af verdenstræet er det dog ikke. Dertil vil bl. a. en undersøgelse af det tyske „wetterbaum“, af æven-tyrenes himmeltræ og især af det persiske verdens- eller livstræ Gokard være nødvendig.

[Hermed overgives Axel Olriks sidste Arbejde til Danske Studiers Læsere. — Efter Hjemkomsten fra Norge i Efteraaret 1916 var Axel Olrik meget svag, Operationen og Sygelejet havde taget stærkt paa Kræfterne. Men efterhaanden gik det alligevel fremad med hans Helbred, og Arbejdslysten begyndte at komme igen. Artiklen om Yggdrasil skulde ligesom tjene ham til at komme i Gang paa, sagde han; en lille Penneprøve, för han gik videre med de større Opgaver, som ventede ham. Den 8de Februar blev Yggdrasilstudierne fremsat som Foredrag i „Filologisk-historisk Samfund“ ved et velbesøgt Møde i Studenterforeningen, hvortil ogsaa „Selskab for nordisk Filologi“ var indbudt. Foredraget blev fulgt med Interesse og fremkaldte nogen Diskussion. Axel Olrik havde ikke paa Foredragsaftenen sit Manuskript helt færdigt, men tilsendte mig det et Par Dage för sin Død i den Form, hvori det her udgives, og som til de mindste Enkeltheder er Olriks Retskrivning, fraset et Par selvfølgelige Korrekturrettelser. Det var Hensigten at ledsage Artiklen med nogle Billeder, men dette Stof naaede Olrik ikke at faa lagt til Rette; jfr. dog Side 53, Note 4. G. K.J.

STRØGODS.

Hr. Frue. Om denne i „Dania“ III S. 327 og 330, IV S. 144 og VII S. 237 af Feilberg, Kr. Nyrop, Gjertsen m. fl. fremdragne tiltaleform til damer, som enten socialt set ere højere på strå end den talende eller som denne, formelt i det mindste, vil hædre, foreligger der ogsaa vidnesbyrd fra Skåne. I sin bog „Söder om landsvägen. I prästkaret genom Vemmenhögs härad“ (Lund 1916, 2det oplag s. 18) fortæller EMMA BENDZ blandt sine barndomserindringer fra den fædrene præstegård, at en gammel original gartner titulerede husmoderen med „hr.“: „Prostinnan var i synnerhet intresserad av köksträdgården, gav otaliga order och vinkar och fick slutligen av Jungmann (gartneren) den uppmuntrande försäkras: „Ja, herr prostinnan, nu haver jag gjort så gott jag haver förmått“.“

Frantz Dahl.

EMIL AARESTRUP: TIDLIG SKILSMISSE

EN STUDIE OVER AARESTRUPS STIL

AF

FANNY BARUËL

I de fleste danske Antologier og Læsebøger vil man finde Aarestrup repræsenteret ved „Tidlig Skilsmisse“. Og med Rette. For i dette Digt faar man ligesom Essensen af alle Aarestrups stilistiske og sproglige Ejendommeligheder; kender man „Tidlig Skilsmisse“, kender man Aarestrup. Et Studium af hans øvrige Produktion kan afrunde Indtrykket og gøre det fyldigere, men noget væsentligt nyt vil det ikke bringe.

Det følgende skulde da med „Tidlig Skilsmisse“ som Udgangspunkt belyse Hovedejendommelighederne ved Aarestrups Stil og Verskunst. For Nemheds Skyld anføres Digtet her i hele sin Længde, for at Læseren ikke skal nødsages til selv at søge det frem¹.

Det var den aarle Morgen,
I Teltet stod Dragonen
Og vikled Purpurskjærfet
Om Livet paa Baronen

Og rakte ham hans Pallask,
Hans Hjelm med Hestehalen
Saa blank, som var den nylig
Hentet i Vaabensalen,

Og førte frem hans Ganger,
Den lysebrune, høie,
Der vendte mod sin Herre
Det melankolske Øie.

Og i de brede Hylstre,
De guldbrodeerte, satte
Hans sorte Rytternæver
Pistolerne, skarpladte.

Og langsomt steg i Sadlen
Den adelige Fændrik
Og sagde til Dragonen
Med sagte Stemme: „Hendrik!

Ifald jeg ikke kommer
Igen — som nok kan være —
Besørg mig disse Breve
Og siig, det gjaldt min Ære.“

¹ Emil Aarestrups samlede Digte udgivne af F. L. Liebenberg. Med en Charakteristik af Digteren ved Georg Brandes. 1877. p. 192.

Han gav sin Hest af Sporen,
Ildgnister fløi fra Hoven;
De sorte Krager svang sig
Med Skrig op over Skoven.

Der faldt et Skud langtorte —
Og eet endnu — ei flere;
Men paa den lyse Hvælving
Steg Solen meer og mere.

Det blev den mørke Aften,
Fra Slottet ned i Dalen
De høje Vindver straalte
Og kasted Lys fra Salen.

Orchestret lød. Mundskjænken
Sig gjennem gyldne Haller
Med Purpurvinen trængte
I funklende Krystaller.

Den unge Frøken, yndig,
Skjøn som en Bajadere,
Slap pludselig i Dandsen
Sin sorte Cavaliere.

Hun lyttede, hun hørte —
Hun hørte det alene —
En sagte Lyd langtorte,
Et Trav paa Broens Stene.

Hvor steg og sank de runde,
De liliehvide Skuldre!
Hun hørte ei Trompeten,
Ei Paukens Hvirvler buldre.

Hun kikkede fra Ruden
Ud i det natlig Dunkle —
Hun saae i Slottets Gjenskin
En Hjelm, et Kyrads funkle.

I hendes Løb paa Trappen
Guldkammen fløi af Haaret,
Den hele Blomsterfletning,
Hun nylig havde baaret.

Det var ei ham, hun ventede,
Med Sorgens Budskab skrevet
I sine mørke Miner
Dragonen bragte Brevet.

Hun rev det fra hinanden —
Hun svimled — faldt som knuset —
Man finder intet Marmor
Deiligere strakt i Gruset.

Det er den aarle Morgen,
Det røde Skjær af Solen
Farver den gamle Frøken,
Som slumrer i Lænestolen.

Forsentræerne blomstre
Og Mandlerne i Haven;
Men hendes Hud er fahnnet,
Som Alabast paa Graven.

Der staaer et Liigvers skrevet
I Furerne paa Panden,
Og sine blege Hænder
Hun folder i hinanden.

Medynksom Kakaduen
Det gule Hoved bukker,
Betragter sin Veninde
Og glemmer reent sit Sukker.

Paa Væggens røde Damask
Et stort Portrait sig strækker,
Og Blomsterurnen yndigt
Mod det sit Indhold rækker.

Der staaer han, som han leved,
Med Øiets blaa Emaillé,
Med Purpurskjærfet viklet
Omkring den smekkre Taille;

Med disse friske Læber,
Med disse Lokkers Vrimmel,
En Skabning fuld af Ungdom,
Uskyldighed og Himmel;

Men med et Smil paa Læben,
Som skulde det udtrykke:
O elsk mig kun, men vid, at
Jeg er en Drøm, en Skygge!

Ved Indholdet af Digtet er der ikke noget mærkeligt eller nyt: to elskendes Adskillelse paa Grund af den enes Død, noget saadant har man oftere set behandlet i Litteraturen. Derimod er det straks paafaldende, at Aarestrup ikke har udnyttet den Idé, som dette Emne uvilkaarlig synes at frembyde: Skilsmisse her paa Jorden, men Trøst ved Tanken om et Gensyn i det hinsidige, saaledes som f. Eks. Ingemann havde gjort det i „Varners poetiske Vandringer“ og „Blanca“.

Paa Jorden Salighed er Brøde,
Og Ingen elsket har, som ikke døde
Hos Gud alene Kærligheden bor:
Den er for himmelsk for den faldne Jord.
(Varners poetiske Vandringer).

Blanca (til Enrico).
Farvel! min Elskte! — see! — for mig oplader
Cheruben Paradiset med sit Sværd;
Min Kjærlighed har Veien did nu fundet —
Du har ei tabt — du har ... mig evig vundet.
(Blanca).

For Aarestrup ligger det ikke at se Sagen saaledes, allermindst at henvise til den himmelske Kærlighed som den egentlige; han ender med de lidet trøstende Ord:

O elsk mig kun, men vid, at
Jeg er en Drøm, en Skygge!

Sammenligner vi nu dette med de Digte, han har skrevet ved forskellige Personers Død, ser vi den samme Betragtningssmaade: han roser den afdødes gode Egenskaber og trøster de efterlevende ved at minde om alt det gode, den afdøde har udrettet her paa Jorden, men aldrig udtaler han den Trøst, man uvilkaarlig venter i et saadant Digt af en dansk Guldalderdigter, Forsikringen om, at de snart skal ses igen.

Det er heller ikke Himlen, der fanger Aarestrups Interesse, nogen Mening i Tilværelsen kan han overhovedet ikke finde („Resignation“), han retter hellere sit Blik mod lavere og mere nærliggende Maal. I Digtet „Jorden“ lader han saaledes Jorden sige til Mennesket:

Hvorfor søger du bestandig Himlen,
Utaknemmelige Daare?
Jeg er skjøn endnu,
Elskovsfuld som du osv.

Digtet er en Lovsang til Moder Jord, som endogsaa efter Døden beskytter Mennesket, gemmer ham i sit Skød, naar han lægger sig til Ro for sidste Gang.

Aarestrup tror øjensynlig ikke paa et Liv efter Døden, den er for ham Enden paa det hele:

See den dybe Flod
 Bag de grønne Grene —
 Har du Lyst dertil,
 Saa er du alene,
 Evig om du vil —
 Tør du? har du Mod?
 (Eensomheden).

Den viser sig for ham paa to Maader: den kan være barmhjertig, naar den kommer og udfrir Mennesket fra Jordelivets Kval — Kval er et Ord, man atter og atter træffer hos Aarestrup:

Hvo venter ei — nedhugget, Lemlæstet og forblødet — I Kamp mod Livets Qvaler Med Længsel Naadestødet? (Liigklokkerne).	Læg mig i min Moders Skjød Under Mos og Taarepile.
Kom, Gudsengel, stille Død! Læg mig hen til Ro og Hvile,	Jeg er træt af Dagens Blaa, Træt af Nattens Stjernetaage, Tornekrandsen har jeg paa — O jeg kan ei længer vaage. (Kom Gudsengel, stille Død!).

Men Døden kan ogsaa være ubarmhjertig, naar den bortriver Mennesket midt i Nydelsen af Livets Lykke:

Hold fastere omkring mig Med dine runde Arme; Hold fast, imens dit Hjerte Endnu har Blod og Varme.	Om lidt saa er vi skilt ad, Som Bærrene paa Hækken; Om lidt er vi forsvundne, Som Boblerne i Bækken. (Angst).
---	---

Naar den kommer, saa er alt forbi; og det er der ikke noget at sige til. Det er ikke „den følende Skjald“, der har skrevet „Tidlig Skilsmisse“.

Det er langt snarere Lægen Aarestrup, der iagttager et interessant Tilfælde af den Slags, man ser saa mange af her i Livet. I denne Forbindelse kan der være Anledning til ogsaa at minde om „Ulykken rammer alle“, her finder vi samme Betragtningssmaade: Ulykken rammer alle, høje og lave, skyldige og uskyldige, baade Grevinden, der staar „i Silke paa Altanen“, og den fattige

Lugekone nede i Haven, saadan er Livet. Og „Frøerne“, hvor Storken roligt spadserer om og sluger den ene foraarsglade Frø efter den anden, mens Resten uanfægtet kvækker videre: det er Naturens Orden.

Og endelig er det Kunstneren i ham, der skriver Digtet; hans kunstneriske Glæde over Skønheden fornægter sig aldrig, selv i Situationer, hvor de fleste vel vilde lade Følelsen raade:

Man finder intet Marmor
Deiligere strakt i Gruset.

I den store Glæde, Aarestrup føler ved at tumle med de kunstneriske Virkemidler, og i hans Anvendelse af dem, er der ikke saa faa Berøringspunkter med fransk Romantik, som den fremtræder hos Hugo og Gautier. Ellers ser vi endnu kun liden Paavirkning fra Frankrig i dansk Litteratur, Oehlenschläger og Hauch stillede sig jo endog ganske afvisende overfor den galliske Aand.

Med Gautier er Aarestrup aandsbeslægtet; paavirket af ham kan han derimod næppe være. Gautiers bekendteste og mest karakteristiske Digtsamling, „Émaux et Camées“, udkom først i 1852, altsaa kort før Aarestrups Død. Han har desuden heller intet oversat af Gautier, og de Digtere, der har paavirket ham, findes dog ellers alle repræsenteret i hans Oversættelser, nogle endogsaa meget fyldigt. Men der er stor Lighed imellem de to Digtere: i Forholdet til Stoffet stiller de sig paa samme Maade, de forholder sig dertil som Maleren, der opfatter alt gennem Øjet og gengiver det med Penselen. Deres Digte giver en minutøs Beskrivelse af alt, indtil de mindste Detailler, men liden Reflektion. Gautier har defineret sig selv som en Mand, for hvem den ydre Verden eksisterede, („un homme pour qui le monde extérieur existe“). Disse Ord kunde ogsaa passe paa Aarestrup i al Almindelighed, og paa Forfatteren til „Tidlig Skilsmisse“ i Særdeleshed. For hvad andet end „den ydre Verden“ fortæller han om i dette Digt? Endogsaa Sindsbevægelserne er skildret udefra:

Hvor steg og sank de runde,
De liliehvide Skuldre!

Det er levende Billeder i Farver, Aarestrup viser os, skildret i korte, klare Sætningsforbindelser, næsten lutler Hovedsætning-

ger¹. Der er kun en enkelt Sammenligning, og med den hænger det sammen paa en egen Maade, som det senere skal vises. Med Aarestrup kommer vi et langt Skridt henimod Naturalismens Sans for og Gengivelse af Realiteter.

Paa dette Punkt hører nu Ligheden mellem Gautier og Aarestrup op; de har begge levende Sans for den ydre Verden og opfatter deres Stof paa samme Maade, men det er ikke det samme Stof, der fanger deres Interesse. Den „ydre Verden“, som Gautier havde et saa aabent Øje for, er i mangfoldige Tilfælde — og netop i hans mest karakteristiske Digte — ikke selve denne, men en Gengivelse deraf, et Kunstværk; Gang paa Gang giver han i et lyrisk Digt Beskrivelsen af en Statue eller et Maleri, han laver Kunst over Kunst. Der kan herved komme noget underlig tørt og goldt over hans Digte, skønt de iøvrigt paa deres Vis er Mesterværker. Han gaar endog saa vidt, at han erklærer, at han foretrækker Statuer for levende Kvinder og Marmor for Kød og Blod. („J'ai toujours préféré la statue à la femme, et le marbre à la chair“). Omvendt gaar det Aarestrup; hvor han har sine Sympatier, er det ikke svært at se, han bruger helst levende Model:

Man finder intet Marmor
Deiligere strakt i Gruset.

Han anvender hyppigt Sammenligninger med Marmor, men de falder aldrig ud til Gunst for Marmoret:

Saa ranke, støbte Former,
Saa marmorglatte — Himmel!
Blandt hundrede Antiker
Var jeg ei halv saa svimmel.

(Paa Bjerget).

I et Attelier en Marmorsteen
Kan ei runde sig med mere Ynde,
End de lykkelige, glatte, tynde
Strømper, naar de slutte om dit Been.

(Til Nanna).

Aarestrup er rigere og friskere end Gautier.

Hvad nu den kunstneriske Udformning af Stoffet angaar, saa er Aarestrup sikkert deri paavirket af Victor Hugo. Det er her særlig „Les Orientales“, jeg tænker paa; heraf har Aarestrup oversat fire Digte, det eneste, han har oversat af Hugo. Denne Digt-samling udkom 1829, og „Tidlig Skilsmisse“ er ifølge Liebenberg forfattet i Tiden mellem 1826 og 1832. Denne erklærer nemlig, at Digtene i „Efterladte Digte“, hvori „Tidlig Skilsmisse“ første Gang

¹ Se nærmere herom Agnete Bertram: De tre Helligaftener. (Edda. III. 1915. p. 106—107).

tryktes 1863, er anbragt i kronologisk Orden — de er dog langt fra alle daterede i Udgiven — og Rækkefølgen tager sig saaledes ud: „Naar Letsind stiger, og min Troskab daler“, (dateret 1826), 12 udaterede Digte, „Tidlig Skilsmisse“, (ligeledes udateret), 7 udaterede Digte, „Jeg havde faaet Brev fra dig, Nanette!“ (dateret 1832). Det kan altsaa se ud, som om „Tidlig Skilsmisse“ ligger nærmest ved 1832, men hele denne Bevisførelse er rigtignok noget svag, da den støtter sig paa Liebenbergs Udsagn om Kronologien, og hvorfra han ved Besked med den, kan jo ingen efterspore nu. Imidlertid er der intet, der taler særligt for, at „Tidlig Skilsmisse“ skulde være forfattet før 1829, mens jeg i det følgende skal forsøge at paavise en stærk Paavirkning fra „Les Orientales“, der kan tale for, at den er digtet efter dette Aar.

De Virkemidler, Victor Hugo her fortrinsvis anvender, er hyppige Antiteser og Paralleller, stærk Kolorit, prægtigt klingende Ord i mange Stavelser, helst fremmede Ord, som anbringes for deres blotte Velklangs Skyld, f. Eks. aparte og lidet kendte geografiske Navne eller Egennavne, og endelig: sære og overraskende Rim.

Gennemgaar man nu „Tidlig Skilsmisse“ med ovenstaaende in mente, vil man se, at Digtet er bygget op saa fuldt af *Antiteser* og *Paralleller*, som om det var selve Victor Hugo, der havde været Mester for det. Der er for det første Afsnittenes Begynselslinier:

Det var den aarle Morgen.
 Det blev den mørke Aften.
 Det er den aarle Morgen.

Saa er der Beskrivelserne:

Den unge Mand i Lejren om Morgenens — den unge Pige paa Slottet om Aftenen. Hans pludselige Død — hendes langsomme Henvisnen. Beskrivelsen af den gamle Frøken med den falmede Hud og de blege Hænder — og af hans Ungdomsportræt med de stærke Farver.

Og endelig Enkeltheder:

De guldbrodeerte Hylstre — de sorte Rytternæver.

Ildgnister fløi fra Hoven;
 De sorte Krager svang sig
 Med Skrig op over Skoven.

Lige derefter:

Men paa den lyse Hvælving
Steg Solen meer og mere.

Og atter umiddelbart derefter:

Det blev den mørke Aften osv.

Den stærke Brug af *Farver* er det vel overflødigt at give Eks-
empler paa. Her skal kun peges paa nogle Enkeltheder: det er de
fulde, rene Farver, Aarestrup ynder, ikke Nuancerne; det er f. Eks.
et Særsyn i hans Produktion, at Hesten er lysebrun, (men det er
jo nu engang Dragonheste), og en saa bleg og blakket Farve som
lilla findes slet ikke hos Aarestrup. Hans Yndlingsfarver er de
allerstærkeste, Rødt og Gult — det gule optræder saa i Reglen som
Guld: de guldbrodeerte Hylstre, Guldkammen, de gyldne Haller —
det røde er purpurrødt: Purpurskjærfet, Purpurvinen. Om det saa
er Solskinnet, kalder han det „det røde Skær af Solen“. Imidler-
tid bliver jo Solskinnet først rødt henimod Solnedgang; mon det
ikke kunde tænkes, at Aarestrup for sit indre Øje har haft et
Afteninteriør, maaske fra en af de Herregaarde, hvor han kom: en
gammel Dame, der ved Aftentid „havde lukket Øjnene lidt“, som
man siger, netop i saadanne Omgivelser, som Digtet skildrer. Den
gamle Frøken „slumrer“ jo ogsaa i Lænestolen, det er dog næppe
troligt, at hun vilde gøre det om Morgenens; og saa har Aarestrup
ikke tænkt paa, at dette ikke stemmede rigtigt med Strofens første
Linie: „Det er den aarle Morgen“, der har den Form, fordi den
skal danne Modsætningen til den forrige Indledningslinie: „Det
blev den mørke Aften.“ — For Resten virker disse stærke, straa-
lende Farver ikke altid heldigt; i Beskrivelsen af den unge Mands
Portræt f. Eks. kunde man have ønsket dem lidt afdæmpet, nu
minder det uhyggeligt om et Olietryk.

Fremmede geografiske Navne eller Egennavne findes ikke her,
men i „Aturernes Grave“ og „Tilstaaelsen“ er der en Del Eks-
empler derpaa; derimod findes her et Par andre Fremmedord: det
italienske „Cavaliere“ og endvidere „Bajadere“, som er det portu-
gisiske bailadeira = Danserinde, og som er vor Betegnelse for de
indiske Tempeldanserinder, der i Indien kaldes „Devadasi“. Ordet
staar i den eneste Sammenligning i hele Digtet, og Brandes siger
herom i sin Indledning til Aarestrups Digte¹: „Hvor karakteristisk

¹ Emil Aarestrups samlede Digte. 1877. p. XXXI.

er her ikke Billedets Valg; den unge kyske Ridderfrøken for sin Skønheds Skyld sammenlignet med en Bajadere!“ Det forholder sig dog vist hermed paa en anden Maade. I Grunden er det en daarlig Sammenligning, hendes Skønhed og Dans er sikkert saa vidt forskellige fra en Bajaderes, at enhver Sammenligning er umulig, og Aarestrup er desuden ogsaa Mand for at beskrive kvindelig Skønhed uden Sammenligninger. Nej, Bajaderen er kommet ind, fordi Aarestrup trængte til et Rim paa Cavaliere. Han er begyndt med den „sorte Cavaliere“, der skal danne Mod-sætningen til al den Glans, han har lagt i Skildringen af Festen, nu gælder det om et Rim, helst et Ord, der kan virke overraskende, og saa kommer Bajaderen. Et tilsvarende Eksempel — hvor det sidste Rimord har fremkaldt det første — har vi i en Strofe af „Aturernes Grave“:

Vil du see de Faldnes Gravsted,
Saa bestig den bratte Klippe,
Søg saa høit, Lianen løber,
Hulen ved Atarupe!

Der er det jo ganske sikkert det sjældne Navn „Atarupe“, der har været Udgangspunktet og har trukket „Klippe“ med sig.

For Aarestrup, der er en Ynder af overraskende, nye *Rim*, anbringer fortrinsvis disse sjældne, fremmede Ord som Rimord. Eksemplerne er uendelige. Et morsomt Eksempel er Ghaselen: „Til Baronesse Rosenørn-Lehn paa hendes Fødselsdag. Den 1ste Januar 1841“, hvor Versformen tvinger ham til ustandseligt at finde paa nye Ord, fordi det samme Rim skal gaa igennem hele Digtet. Her har vi foruden det allerede nævnte Rim:

Fændrik—Hendrik.
Emaille—Taille.

Det sidste er ikke saa heldigt, Taljen smager lidt for meget af Skrædder, og Emaljen gør Portrættets Øjne underligt glasagtige og udtryksløse.

Med de her givne Eksempler mener jeg at have dokumenteret min Paastand om Paavirkning fra Victor Hugo. „Tidlig Skilsmisse“ er det af alle Aarestrups Digte, der frembyder de fleste Lighedspunkter med Hugo, og jeg tror derfor, det maa være skrevet kort, efter at Aarestrup har stiftet Bekendtskab med „Les

Orientales“. „Tidlig Skilsmisse“ er slet ikke nogen Romance i Oehlschlägersk—Chr. Winthersk Forstand.

Skal man finde Forbindelsen med disse Digtere, saa maa det være i Totalindtrykket af hans Sprog — altsaa bortset fra den nævnte Forkærlighed for aparte Ord. Sproget er jævnt og naturligt Dansk, isprængt med enkelte Ord af lidt ældre Dato: aarle, Ganger, Mundskænken, gyldne Haller. Og i det hele taget i hans rolige Fortællemaade, der er ganske fri for det hastemte, der i Reglen præger Hugos Ungdomsdigte. Naar Hugo f. Eks. først begynder en Opregning — og det gør han jævnlig — saa kan han næsten ikke standse igen, Læseren bliver aandeløs af at følge med; et ret spagfærdigt Eksempel herpaa kan ses i „Favorit-Sultänen“, som Aarestrup har oversat. Aarestrup derimod gaar saa godt som aldrig — se dog „Tilstaaelsen“ — videre end til en treleddet Forbindelse; men den er ogsaa karakteristisk for ham og kommer igen Gang efter Gang. Det kan være en Klimaks som her:

En Skabning fuld af Ungdom,
Uskyldighed og Himmel.

Men det behøver ikke at være det; oftere er Leddene side-stillede:

O Dage, fyldt med Solskin,
Med Duft og Fuglevrimmel!
(Platanen).

Det er ligesaa tit Adjektiver, der anvendes:

Saa flygtig, flagrende og let,
Som Englen i en Drøm.
(Paa Klinten).

Og kunde ikke skelnes,
Skønt fra den bedske Kilde,
Fra hine himmelfaldne,
Forfriskende og milde.
(Taarerne).

Der er mangfoldige Eksempler i hele Aarestrups Produktion. Til Slut blot et Par Bemærkninger om Versemaalet.

„Tidlig Skilsmisse“ er skrevet i trefodede overfuldstændige Jamber, altsaa med kvindelig Udgang i alle Linjer. Det er Aarestrups Vers par excellence, ligesom Niebelungenverset er Chr. Winthers. Han anvender det mest til Digte af erotisk Indhold, 33 af de 51 „Erotiske Situationer“ er saaledes i dette Versemaal. Det er

overordentlig vanskeligt at behandle, og Recke erklærer da ogsaa¹, at Stympere derfor sjældent benytter sig af det. Men Aarestrup er en Mester.

En af Vanskelighederne beror derpaa, at det rent formelt har samme Udseende som et ufuldstændigt jambisk Dimeter.

3fodet Jambe: Og vikled Purpurskjærftet.

uf. jamb. Dim.: Septemberløvet sitred.

(Hjortens Flugt).

Forskellen er den, at alle tre Arsisstavelser har lige stærk Betonning i den trefodede Jambe, mens i Dimetret den første og den tredje har langt stærkere Tryk end den anden. Aarestrup har nu en sjælden Evne til at vælge ligevægtige Ord, saa at Verset ikke faar dipodisk Karakter:

Hvor steg og sank de runde,

De liliehvide Skuldre!

Hun hørte ei Trompeten,

Ei Paukens Hvirvler buldre.

En anden Vanskelighed for Stymperne er den, at Linjen er saa kort: Aarestrup excellerer i Enjambementer:

Og langsomt steg i Sadlen

Den adelige Fændrik

Og sagde til Dragonen

Med sagte Stemme: Hendrik!

Og for rigtig at slaa Versets monopodiske Karakter fast og ikke friste nogen til at gøre det Ophold efter hver Verslinje, som man skal gøre ved et ufuldstændigt jambisk Dimeter, er hans Enjambementer tit af den Beskaffenhed, at de slet ikke tillader noget Ophold. Han skiller to Ord ad, som maa udtales i Flugt:

Og i de brede Hylstre,

De guldbrodeerte, satte

Hans sorte Rytternæver

Pistolerne, skarpladte.

Ifald jeg ikke kommer

Igen — som nok kan være —

O, elsk mig kun, men vid, at

Jeg er en Drøm, en Skygge.

Der er endogsaa Eksempler paa, at han skiller en Konjunktion fra det Substantiv, den hører til, og en Præposition fra dens Styrelse:

¹ Ernst v. d. Recke: Dansk Verslære. 1885. p. 46.

Hør! Hører du den lange,
 Den smertelige Tone,
 Halv Fløitelyd og halv som
 Et Suk i Træets Krone?
 (Gronenes Lyd).

Det var, som da jeg selv i
 Vandflodens Strømning skjælved,
 Mens over os — os begge —
 Regnskjermens Mørke hvæved.
 (Med Roser og Ranunkler).

Versemaalet er meget regelmæssigt; det følger af, at det er monopodisk. De fleste Uregelmæssigheder i Vers bestaar jo i Omdannelse af Dipodier. Da nu dette Versemaal staar paa Vippen og let kan blive opfattet dipodisk, tillader Aarestrup sig nogle Uregelmæssigheder, der dog ganske naturligt følger sig ind i Versets Skema. Foruden 3 Choriamber:

Hentet i Vaabensalen
Ud i det natlig Dunkle
Farver den gamle Frøken

og 1 Anapæst:

Som slumrer i Lænestolen

anvender han en Kretikanapæst:

Ferskentræerne blomstre
 — — — — —

og en Strophus:

Deiligere strakt i Gruaset

og det, skønt Recke i sin Doktordisputats¹ erklærer, at det er en Selvfølge, at Strophus aldrig kan anvendes mellem rene Jamber. Denne Strophus mellem de rene Jamber udfolder først rigtig den unge Piges Dejlighed for os.

Men udover dette er Versemaalet ganske regelmæssigt, og det samme er Tilfældet i de andre Digte i samme Versemaal.

Brandes siger om det², at Aarestrups Lidenskab „griber helst som Udtryk det korte, ligefrem eller maskeret jambiske Versemaal, som Aarestrup med størst Forkærlighed og størst Originalitet har benyttet, og afspejler sig da i en gennemført Strid mellem de logiske Rækker og de rytmiske som frembringer Indtrykket af en Ordenes Bugnen og Svulmen mod Versets Skema, af Vingehestens Stejlen under Rytterens tugtende Haand.“

Det forekommer mig at være et helt andet Indtryk, man faar af dette Fænomen. Brandes nævner det ogsaa, men kun i Forbi-

¹ Ernst v. d. Recke: Principerne for den danske Verskunst. 1881. II. p. 15.

² Emil Aarestrups samlede Digte. 1877. p. XXXII.

gaaende: han kalder Versemaalet „maskeret jambisk“, og dermed mener han netop dette, at Versfødderne er Jamber, men Ordfødderne Trochæer.

Og den Virkning, der opnaas herved, er den, at Versene tit gør Indtryk af at være Trochæer med amphibrachisk Begyndelse, som f. Eks. anden Linje i Chr. Richardts Digt:

Lær mig, Nattens Stjerne,
At lyde fast og gerne.

Linjen:

Som slumrer i Lænestolen

gør i høj Grad Indtryk som en trochaisk Linje begyndende med en Deuteropæon (— — —). Versemaalet nærmer sig altsaa til den trochaiske Rytme, der er langsommere end den jambiske, men der er ikke Tale om nogen Modstand eller Stejlen; Rytmen er ganske jævn, hver Ordfod falder som en fuld Draabe:

Med Roser og Ranunkler —
En broget Sammensætning,
En deilig Blomstergruppe —
Du fyldte Kurvens Fletning.
(Med Roser og Ranunkler).

Det bliver en langsomt glidende Strøm, som paa en virkningsfuld Maade bærer Digtets Stemning frem. Og Stemningen i de Digte, Aarestrup har skrevet i dette Versemaal, er kun en sjælden Gang kæk og glad, som i „Stævnemødet“. Den er næsten altid mørk og knuget, som i de „Erotiske Situationer“, smertelig, kvalfuld, ofte fuld af Heinesk Fortvivelse, der paa disse bløde, jævne Rytmer sniger sig ind over Læseren og fylder ham helt. Og man sidder tilbage med en Følelse, som bedst belyses ved Aarestrups egne Ord om Taarerne i Digtet af samme Navn:

I dem var ikke Duggens
Husvælelse og Lethed,
I dem var Hjerteqvalens
Vellystig bløde Træthed.

FRA SPROG OG LITTERATUR

HENRIK HERTZ.

Hans Kyrre: *Henrik Hertz, Liv og Digtning*. Kbh. 1916, Hagerup.

Denne Bog indeholder ikke blot en Skildring af Hertz's Liv og Digtning, men tillige et Udvalg af Digterens efterladte Papirer. Da nu tilmed Forfatteren går meget bredt og detailleret til Værks, kunde man vente, at Resultatet af de store Forberedelser var Bogen om Hertz, et Arbejde, der i væsentlig Grad stillede Digteren og hans Værk i nyt Lys, eller som gav en adskilligt mere udtømmende Skildring end tidligere Forfatteres Biografi og Analyse. Ingen af Delene er dog Tilfældet. Vel findes der rundt om i Bogen mange interessante Betragtninger og kloge lagttagelser, men det lykkes ikke Forfatteren at bibringe Læseren et andet Helhedsindtryk end det, Vilh. Andersens og Brandes's Analyser har givet, og hvad Digterens Liv og Oplevelser angår, føjes der intet betydningsfuldt til det, vi ved fra Selvbiografien og de Breve og andre Oplysninger, som er udgivne fra Tid til anden af Digterens Søn, Dr. med. Poul Hertz.

På et Punkt, og endda et Hovedpunkt, ønsker Forfatteren dog at anlægge et nyt Synspunkt, men man må sige, at det glipper for ham; Læseren føler sig ikke overbevist.

Forfatteren gør Rede for Hertz's ulykkelige Forelskelse i Hanna Nathanson og den deraf flydende lyriske Digtning og siger så (S. 53): „Efter denne Indvielse skulde det synes, som Hertz's Plads på Parnasset måtte være fastslaaet. Han er lyrisk Digter — med en Rigdom af Følelser, med en Dybde i Opfattelsen, med en mandig, tragisk Patos, der synes at kunne hæve ham til høj poetisk Flugt . . . Og så bliver det første Arbejde, han forelægger Offentligheden — et Lystspil.“

Efter Forfatterens Mening har Hertz med roligt Overlæg, om end med dyb Smerte, sagt Farvel til sit høje Digterkald. Hele hans Virksomhed som Lystspilforfatter skulde betyde, at han koldt beregnende har udstykket sit Pund i ussel Småmønt, der kunde tilfredsstille Døgnets Publikum. Og spørger man forbavset, hvorfor Hertz dog foretog disse åndelige Selvpinsler, lyder Svaret: Fordi han var Jøde.

Først når han i en Årrække havde skabt sig en fast Position ved at lefle for Publikums Smag, turde han træde frem og bryde sin Anonymitet for derefter at stille mod sine Ungdomsidealer. Dette Omslag skete o. 1836. „Men da havde han med sin tidligt nåede Modenhed allerede overskredet

sin kunstneriske Kulmination. De sønderbrudte Traade lod sig ikke mere sammenknytte" (S. 66). De Værker, han skrev efter Omslaget, „Svend Dyrings Hus“, „Kong Renés Datter“ og „Ninon“, lader os ane, hvad han kunde være blevet.

I det samme Lys ser Forfatteren Hertz's Tilslutning til den Heibergske Æstetik, også det er kun en påtaget Maske. I Polemikken med Hauch skulde Hertz egentlig i sit Hjærte have stået på Hauchs Side, „men nu var han engang gået under Åget, og han tager den sørgelige Beslutning at forsvare sin Handlemåde“ (S. 92).

Hvis dette er rigtigt, måtte han unægtelig være en Mester i Imitation. Men der er ikke megen Grund til at antage det; dertil er hans æstetiske System for fast bygget og tillige for originalt, og at den brogede Samling af Emner: Vaudeviller, Lystspil på Prosa og på Vers, Dramaer o. s. v., der hver krævede sin Form, måtte friste Sprogkunstneren par excellence, er let forståeligt. Desuden findes der i de efterladte Papirer mange Udtalelser, der forklarer hans Virksomhed på en simplere Måde.

Forfatterens Forklaring turde derfor være en ret unødig Konstruktion.

Sorø, i April.

A. Egeberg Jensen.

GAMMELDAGS SKÆMT.

Gammeldags Skæmt hos Fynbo, Jyde og Sjællandsfar, udg. af Marius Kristensen og Johs. Brøndum-Nielsen. Kbh. 1916, Gyldendal.

Denne lille, særdeles nydeligt udstyrede Bog udkom som en Lykønskning til afdøde Dr. phil. Folmer Dyrhund paa hans 90-Aars Fødselsdag 24. Maj 1916. Den bringer denne gamle Folkemaalsforsker en værdig Hyldest ved at fremføre en Række gamle folkelige Parodier i stærkt dialektisk farvet Sprog, i Virkeligheden nogle af vore ældste Dialektprøver at større Omfang. De har hidtil kun foreligget i gamle sjældne Skillingstryk, og derfor er Udgivelsen særlig fortjenstfuld. Udgaven er forsynet med Indledning, Bibliografi og en fyldig Kommentar, men trods det videnskabelige Udstyr er det en virkelig Morskabsbog. Den lidt drøje, folkelige Skæmt virker saa frisk og fornøjeligt, og vil for den Sags Skyld kunne mere mange Slægtled endnu.

Af de 6 Smaatryk er de tre første jyske (En gammeldags Muncke-Prædicken, En selsom og underlig Beslutning, Den til Krig veludmonderede Jyde), og det 6te er fynsk (Jens Pedersens sandfærdige Prophetie). Nr. 4 (Hvesinge Gildis-Skraa) og Nr. 5 (Brøv tæ Las Nilsen) henføres til Sjælland. Hvad Hvesinge Gildis-Skraa angaar, saa kan dog ikke den aftrykte Tekst i nogen Maade siges at være dialektfarvet (den ældre, bag i Bogen aftrykte Haandskriftudgave er derimod tydelig jysk). Men der er ganske rigtigt noget i Ordforraadet, som tyder paa Sjælland; foruden det af Udg. nævnte Ord *Junge* (Kniv) kunde vel ogsaa fremhæves *Heste-Rumpe* 23²⁰, og *Axelskav* 25¹² og de omtalte Gildeshuse kender vi særdeles vel fra Sjælland, hvor vi ogsaa træffer Tilnavnet *Helde-Kande* (DSt 1914, 127 f.).

'At „Brøv tæ Las Nilsen“ er sydsjællandsk, er der mange Ting, der tyder paa, ikke mindst det næsten gennemførte Bortfald af *nd* og *ng* (med Nasalering af foregaaende Vokal), som ses af Skrivemaader som *sæes* (sendes), *ræer* (render), *Sæn* (Seng), *Pæene* (Pengene) o. s. v., og dette er sydsjællandsk; der er mange Eksempler paa det i J. Olsen: *Fra Sydsjælland* (1914), hvor *-ing* hele Tiden bruges som Gengivelse af Nasallyd, fordi der ikke maatte anvendes Lydskrift.

Kommentaren er god og fyldig, alt væsentligt er medtaget. Muligt burde et Ord som *Træfødder* 24¹⁶ = Jærntrefødder til at sætte Gryder paa, have været med, og *Halkyntinge* 23⁵, som gengives ved „egl. „hund af blandingsrace, -køter“,“ betyder i hvert Fald her en halv voksen Dreng. Men det er jo Smaating; Udgaven er mønsterværdig helt igennem. —

Dr. Brøndum-Nielsen er ved nogle senere Fund blevet i Stand til at give nogle Tilføjelser til Bibliografien og Teksten, og disse aftrykkes nedenfor.

Gunnar Knudsen.

Den lille udgave af flyveblade, der blev overrakt gamle Dr. Dyrhund på hans 90-års fødselsdag (knap et år før hans død), blev planlagt så sent, at det strax måtte stå udgiverne klart, at der ikke var tid til nogen systematisk eftersøgning i de forskellige biblioteker, hvor man kunde vente at finde gamle flyveblade bevarede. Der kunde kun være tale om at benytte, hvad de to københavnske biblioteker havde, og hvad man på anden måde i forvejen kendte af bevarede eksemplarer. Det er da ikke at undres over, at der efter udgivelsen er dukket nye eksemplarer op, og der vil i tidens løb sikkert kunne findes flere.

Da jeg kort efter udgivelsen af Gld. Skæmt af andre grunde gennemgik en del trykte visesamlinger, fandt jeg følgende tryk.

A. Af „En selsom og underlig Beslutning“.

1. En Selsom | oc underlig | Beslutning/ | Som en Prædiker Munk til Brunß | berg/ hafver giort udi en Paaske Prædicken/ | Paaske Nat/ om de Krigs Folck der vare med at fan-|ge vor HERre/ Oc om den Forræder Juda/ hans | Afgang oc ynckelig Ende/ Lystige at læse | [træsnit: en prædikermunk (ikke på prædikestolen).] Prentet Aar/ etc. [ø: c. 1670]. 8° (4 bl.). Kungl. Bibl. Stockh. (i en samling „37 hela tryck 1664—1674“).

2.¹) En selsom og underlig | Beslutning/ | Som en Prædicker-Munck | til Brunsberg haver giort udi en | Paaske-Prædicken Paaske-Nat om de | Krigs-Folck der vare med at fange vor HERre/ og | om den Forrædere Juda/ hans Afgang og | ynckelig Ende. | Lystig at læse. | [samme træsnit som foreg.] Prentet Aar 1704. 8° (4 bl.). Karen Brahes Bibl. 2738 (nr. 3 i samlingen).

¹) Dette er det i Bibl. Dan. (IV. 512) omtalte tryk, som man i Landsarkivet for Fyn mente var forsvundet (se udg. s. 46).

3. I samme samling findes (i slutningen) endnu et exemplar i (lidt mindre) 8°. Uden årstal (måske afrevet); fra midten af 18. årh. (?). Andet træsnit: en gående munk.

B. Af „Hvesinge Gildis-Skraa“.

1. Hveffinge | Gildis-Skraa/ | Saare kortvillig at bruge paa | Landsbyerne oc andersteds: Vdi Fa-|stelaaffvens Gilder/ Maygreff-Gilder: | Vdi Ølßdrick oc andre Ølßmaal. | Hvor effter hver Laugsbroder oc Gieft fig | kand rætte/ oc tage vare for Klammer/ Træt-|te/ Hug/ Kniff-flag/ Haardret/ Øre-|puft oc anden effterkommende Ska-|de oc V-lempe. | [Træsnit: tre mænd prygl en fjerde, der ligger med blottet bag.] Prentet Aar 1666. 8° (4 bl.). Malmøtryk. Teksten begynder 1^v (indledningsverset; prosaen begynder fol. 2^v), slutter 4^v. Dærefter et lille træsnit. Kungl. Bibl. Stockh. i samlingen „Danske Viser. 1665—68. Malmö.“

2. Hueffinge | Gildis Skraa/ | (&c). [træsnit: en fastelavnsnar med forskellige musikinstrumenter.] Trykår bortskåret (o: 1670). Kungl. Bibl. i Stockholm. i samlingen „37 tryck“ (se A. 1 foran).

Det interessanteste af disse tryk er B. 1: Huessinge Gildis-Skraa fra 1666, der altså er adskilligt ældre end det hidtil (eneste) kendte exemplar (men yngre end den i håndskrift bevarede redaktion; se udg. s. IV og 61). Enkelte varianter herfra må anføres. Svarende til udgavens *Natrogonisk Sk[r]aa* (21⁶) læses her og i B. 2 *Narrogonisk*¹⁾ *Skraa*. Udgravens *treeget* (21¹⁹) bör næppe forklares ved norsk *tregen* (udg. s. 53), men — hvad forøvrigt var formodet — som „tre-ægget“, „tre-kantet“; B. 1 har nemlig *tre-eggit* (B. 2: *treeggit*). Endvidere 22³¹: *Bondens Huftrues* B. 1 sikkert rigtigere: *Bondens Huftruens* (hvor et komma vel er udfaldet). 23¹⁴ *Vættefegt* B. 1: *Vettefeet* (jf. kommentaren). 24⁶ *Saveknive* B. 1: *Skaffvekniffve*. 24¹¹ *Ophøvelse* B. 1: *Ophæffvelse* (jf. kommentaren). 24¹⁴ *Hæctiver* B. 1: *Hæ-leer*. 24²¹ *Segler* B. 1: *Hengsler*. 24³² *Vognledet* B. 1 ligeså; B. 2 (rigtigt): *Vongeledet*. 25⁶ *føden* B. 1: *foden* (ligesom håndskriftet, se udg. 63²). 25⁹ *virre* B. 1: *virre eller røste*. 25¹⁸ *Kran* B. 1: *Kraffve* (næppe rigtigt); B. 2 har *Kram*, hvad der vist er det rette — med samme betydning som den i *Kran* formodede (udg. s. 56; jf. sælge sin kram „øve utugt“, Kalkar II. 613a³⁸). 25²¹ *heller* B. 1: *heller* (det herefter bortfaldne ord er if. B. 1 *bruge* (mangler også i B. 2)). 25²³ *baguaskede* B. 1: *bagnafskede*; B. 2: *ubagnafskede* (altså til vb. *naske*; også Moth har *bagnaske* „bagvaske“ og *ubagnasket*). 26⁷ *Øyen* (= B. 2) B. 1: *Øxen* (!). 26⁸ *lucke* B. 1: *locke*. 26³² *det er vel stegte* B. 1: *det er vel stegde*; B. 2: *de ere vel stegde*.

M. h. t. Mætte Jensdotters Brøv fortjæner det måske at oplyses, at der også findes en vise (med svagt dialektpræg) om den i Brøv'et nævnte begivenhed, nemlig: „Mettes Viise | i blaa Taarn. | Det er den første Viise vi have haft om Mette. | Hun tilstaar den Handling, der har væ-

¹⁾ Samme form skal da måske læses i trykket 1701, der er meget slidt og utydeligt. Ordet er vel lavet af (fastelavns-)nar.

ret | imellem Lars og hende. Lars kommer til hende | om Aftenen, hun malkede Køerne, og gjør Af-tale om at slaae dem sammen i Spø-gelse-Sager. | Hun bliver forskrækket at see sig afbildet med | sammen-hundne Hænder og Fødder, | som dette Billede viser. | [træsnit.] Trykt i dette Aar.“ (Luxdorphs Viser. I. 57). Begivenheden, der sigtes til, har åbenbart vakt en del opsigt.

Til ordforklaring og kommentar kan føjes, at de 15²⁰ omtalte *Skind-skrapper* må være buxer af skrabet (el. slidt?) skind; Baggesen bruger i Labyrinthen udtrykket *skrapskindbuxede Studentere* (Danske Værker ved Aug. Baggesen.² IX. 263). — I „Beslutningen“ hedder det (11³⁰): „Det allerfornemmeste og beste paa hannem haver været, var Huden, som en Tid lang havde holdet denne Skielms Leede og Lemmer tilhobe“; hermed kan sammenlignes det gamle gådespørgsmål: „Hvad er det beste paa Mennisket? svar, det er Huden, den holder en skalk tilsammen.“ (Underlige Spørsmaal, Lystige at høre og læse. Kbh. 1756. A 6^r).

En parallel til Jydens *Tinsuar* (17⁹) har Høysgaard i Tres faciunt collegium. (1743). 13, hvor det hedder: „endogsaa Syv selv, som ellers mæsterlig har forfegtet det meste af sin Orthographie imod Gerner, synes her at have hugget om sig med en *Tin-Daggert*.“

Til sidst et par rettelser. Ved en misforståelse siges det flere steder (fx s. 43), at E. T. Kristensens samlinger skulde findes i Herning Museum. Og s. VI er der til „Moder som Datter og Datter som Moder“ føjet året 1773 — skal være 1771¹). Dærimod tør jeg håbe, at selve textoptrykkene er uden trykfejl.

Johs. Brøndum-Nielsen.

DANSK LITTERATURHISTORIE.

P. Hansen: *Illustreret dansk Literaturhistorie* ved Carl S. Petersen. G. B. N. F., 1. Hefte. 1 Kr. 50 Øre.

Peter Hansens Literaturhistorie er forlængst blevet en yndet Bog. Da den udkom i 1880erne afhjalp den Savnet af en populær dansk Literaturhistorie; dens lette Fremstilling, rige Billedstof og Udvalg af Tekstprøver traf ganske Almenhedens Smag. Mere kræse var Videnskabsmændene; de fandt den overfladisk og langt fra fejlfri. Forlaget har dog ønsket at sende Bogen ud paa ny, og det har i Bibliotekar CARL S. PETERSEN fundet en kyndig Literaturhistoriker, der kunde rette eller ændre den gamle Tekst. Bogens Begyndelse (lige til Middelalderens Udgang) og den sidste Menneskealder har han helt maattet skrive fra ny, foruden at det øvrige maatte gaas efter, baade Tekst og Billeder. Det foreliggende store Hefte lærer os paa den Maade kun Carl Petersen, ikke hans For-gænger at kende.

Man staar overfor et ganske anderledes grundigt Arbejde, et ihærdigt

¹) Samme sted, fodn. 4, står i en henvisning til Dania VII sidetallet 113 i st. f. 213. Og s. 50 skal i titlen på G-trykket læses *jydske* (for *jydsk*) og *Kjøbenhavn*, *Tilkjæbs* med *j* (ikke *i*).

Slid med den Opgave at granske og værdsætte den ældre Forskning, og en varm Begejstring for det, som er vore Fædres Værk. Med varm Glæde følger han baade det nationale Storhedspræg i Olddigtningen, og Middelalderens Stræben, som saa ofte har været overset, efter at vinde med i Menneskehedens boglige Kultur.

Hvorledes dette personlige Arbejde vil staa til P. Hansens lette Sammendrag, er det endnu umuligt at have nogen Mening om, vi maa haabe det bedste — og haabe paa, at begge Dele kan øge Bevidstheden om, hvad vi har af nationalt Eje.

Bogen kommer ud i to anselige Bind, der koster 15 Kr.; for Holderne af „Frem“ faas den endda endnu lidt billigere.¹⁾

Axel Olrik.

GAMLE FOLKEVISEVERS.

I sin fortræffelige omarbejdelse af P. Hansens Danske Litteraturhistorie opregner Carl S. Petersen (s. 135—136) syv vers som det eneste, der er kommet til os af folkeviser i nedskrift fra middelalderen selv. Dette, som han med rette betegner som et fnug i en støvsky i forhold til det i 16. og 17. årh.s poesibøger bevarede, kan dog endnu forøges med nogle ubetydeligheder fra middelalderlige håndskrifter. Disse småting benytter jeg lejligheden til at fremføre, idet de aftrykkes efter de pågældende håndskrifers rækkefølge i den Arnamagnæanske samling. — De to litteraturhenvisninger til nr. 2 og 5 skyldes velvillig meddelelse af dr. M. Kristensen.

1. A.M. 46, 4to (et svensk lovhåndskrift fra 15. årh.s 2. halvdel, der allerede tidlig er kommet i dansk eje) bærer på den oprindelig ubeskrevne første side nogle dansk-latinske småvers og penneprover samt to latinske dateringer 1484 og 1511.

Fra c. 1500 er efterfølgende linjer:

Probacio penne
gwd ware med megh ok henne.

Myn kære moder gører megh eyn grød
jak haffuer myn mødwm wti mith skød
thet kaller aa . . . (ufuldendt).

Maria jak beder tegh jomffrv ren
wnd megh at qwede en wiisse
tw fodde thin søn ffior wtthen . . . (ufuldendt).

Maria bold
aff slecct vdwald
en ross . . . (ufuldendt, tilføjet med særlig hånd).

¹⁾ Denne Anmeldelse fandtes mellem Axel Olriks efterladte Papirer. Den er ikke skrevet i Olriks egen Retskrivning, men med store Bogstaver og med aa for å, og har maaske derfor ikke været bestemt for DSt.

2. AM. 783, 4to (Gammeldansk gudeligt håndskrift, 15. årh.). Af det ellers ubeskrevne blad 270 bærer bagsiden disse, som det synes, parodiske linjer, som allerede er aftrykte af J. C. Brandt i Forord til Dansk Klosterlæsning I, s. IV.

megh haffuær drømet iæn drøm i nat
thet var om ien kat
t. (?) thet och om ien t. (?) hundh
och om ien trø(l.?).

3. AM. 792, 4to (Svensk-dansk-latinsk blandingshåndskrift fra 15. årh.). Blad 90 bærer på bagsiden forskellige latinske småvers, nogle pennenprøver (skånsk) og to folkeviselinjer:

Jak war for snimam (!) wdhi en dans
iak sa twa roser standhæ.

4. AM. 454, 12mo (Dansk lovhåndskrift fra 1462). Blad 187 har bagsiden udfyldt med en kursivhånd fra 16. årh., som her har nedskrevet:

Och offer och hanss Brøder siu,
for kongens vgunst saa komme di,
seluff tuinget haffuer hun ham.

hans brøder siu
for kongens vgunst saa kome di
och det vor icke for anden sag
ind kongen ville hans hostrue haffue
sieluff tuinget haffuer hun ham.

5. Hertil kan fra en noget yngre tid føjes: Rask 98 (en islandsk samling melodier i nodeskrift med tilhørende tekst, 17. årh.). Til nr. 73 her findes undtagelsesvis dansk tekst, nemlig:

Jeg giec mic udi grænann (!) lund,
jeg achtede dyr ad bede,
der meente jeg i samme stund,
mijn kiæreste der ad møde.

Disse linjer minder i høj grad om begyndelsen af H. C. Sthens vise om verdens svig og falske venner (Vandrebogen 1914, s. 46):

Jeg gick mig i Rosens Lund,
Jeg acted de Diur at bede,
Men der møtte mig i samme Stund,
Den jeg effter monne leede.

Kr. Kålund.

OM BEBYGGELSERNE OG STEDNAVNENE PAA THORP

AF

HENRIK USSING

IMELLEM et Lands Bebyggelse og Folkets Næringsliv findes der den nøjeste Forbindelse. Næringslivet betinges af Landets naturlige Beskaffenhed og af det Kulturtrin, hvortil Folket er naaet. Naar de kulturelle Hjælpe-midler, hvormed Naturen besejres og tvinges til at yde Udbytte, er naaet saa vidt, at Agerbruget kommer til at spille en Hovedrolle, begynder den faste Bosættelse, den Form for Bebyggelse, som vi endnu finder i vore Landsbyer. Naar betydelige Strækninger af Jord omkring Beboelsen er lagt under Dyrkning, saa Lade og Lo og Stakhave i Høstens Tid fyldes med store Bunker af Afgrøde til Vinterforraad, bliver det umuligt at flytte. Og naar der er anvendt stort Arbejde paa Rydning og Pløjning og Ud-grøftning, finder man kun under Omstændighedernes Tvang paa at bo-sætte sig paa en ny Plads for at gøre det samme trælsomme Slid om igen. Korndyrkning i stor Udstrækning og fast Bosættelse hører paa det nøjeste sammen.

Men naar saa en Stamme eller en Del af en Stamme, der tidligere har ført sine Kvæghjorde fra Sted til Sted for at søge Græsning, finder sit blivende Sted, indrettes Livet og Forholdene for en stor Del med de vante Kaar for Øje. Endnu skal Kvæget i een Flok fra hele Landsbyen drives ud til Græsning om Sommerdage; derom vidner Overdrevene, de fælles Græsninger, som fandtes for godt et Hundrede Aar siden ved hver Landsby, og som findes enkelte Steder endnu. Men ikke blot Kvæg-flokkene vogtes i Fællesskab. Oprydningen af Jorden, Stykke for Stykke, foretages ogsaa i Fællesskab, derom vidnede endnu for godt hundrede Aar siden hele den gamle Fællesdrift af Jorden og alle de mange Aase, (Stykker af Marken, hvori hver enkelt Gaardmand i Byen havde Lod), som fandtes i hver af Bymarkens tre Vange.

Fællesdrift, maaske til at begynde med ogsaa Fælleseje, af Jorden er Formen for Jorddyrkningen i de ældste danske faste Landsbyer og dermed hele Samfundets økonomiske Grundlag, paa en Maade en Arv fra den Tid, da Kvægavl var Hovednæringsvejen, men dog en Form, der var anvendelig i omkr. halvandet Tusind Aar, indtil den blev for tryk-kende og maaske brydes ved Bondereformerne i det 18de Aarhundredes Slutning. Jeg tænker her paa de mere frugtbare Egne af Landet, hvor et forholdsvis lille Jordomraade, kunde ernære et større Antal Familier, Landsbyens Beboere. Anderledes former Bebyggelsesforholdene sig, hvor

Jorden er mere karrig, og hvor ikke Korndyrkningen kan spille saa stor en Rolle. Der maa nødvendigvis Enkeltbebyggelser træde stærkere frem, som det er Tilfældet i magre Egne af vort Land, ligesom den enkelt liggende Gaard bliver Bosættelsesformen i Norge og paa Island. Deraf kommer Forskellen i Betydningen af det norsk-islandske bær og det danske býr.

Enkeltmandseje og Enkeltmandsbebyggelse har altsaa været sjælden her i Landet fra første Færd; derfor fik de ny Bebyggelser i Bosættelsestiden heller ikke Navn efter Enkeltmand, men efter Flokken, som slog sig ned, eller muligvis efter Naturforholdene. Jeg behøver blot at minde om, at Stednavnene paa -inge efter al Sandsynlighed oprindelig betegner den Æt inden for Stammen, som fik tildelt vedkommende Stykke Jord. Eller jeg kan gøre opmærksom paa, at Navnene paa -løse øjensynligt som første Led ikke indeholder noget Mandsnavn, da første Led ikke er noget Ejefald.

For Resten kan man vist gaa ud fra, at disse to Stednavnetyper, som hører til vore ældste Betegnelser for faste Bebyggelser, er opstaaet og har været brugt omtrent i samme Tidsrum. Et Vidnesbyrd derom er t. Eks. Fordelingen af de to Typer i Holbæk Amt, hvor Merløse Herred har Navne paa -løse, medens de omliggende Herreder har Navne paa -inge. Det meste af Merløse Herred er skilt fra de øvrige Herreder ved naturlige Grænser; men der er ingen Grund til at antage, at den første faste Bosættelse ikke har fundet Sted i Merløse H. omtrent samtidig med, at den fandt Sted i de andre Herreder. Men Beboerne i Merløse H. har, maaske helt fra Vandrings tiden, haft en anden Maade at betegne deres Ætter paa, eller i hvert Fald de Steder, hvor Ætterne slog sig ned. Men som sagt ingen af de to Typer af Stednavne indeholder Enkeltmandsnavne. Bægge er prægede af Fællesbosættelsen, Fællesejet, Fællesdriften. Lad os sætte, at den fuldstændige Fastgroning af Befolkningen har fundet Sted i Løbet af de 400 Aar fra omkr. 100 efter Kr. og til omkr. 500. Den har sandsynligvis fundet Sted mange andre Steder, end hvor man finder Navne paa -inge og -løse, f. Eks. ogsaa ved dem paa -ten (opr. tún) og -en (opr. vin), for ikke at tale om dem paa -um, som sikkert ogsaa ved sin Navneform og sin Betydning vidner om Fællesbosættelse.

Den voksende Folkemængde kræver i Tidens Løb stadig ny Bosættelser og Udvidelser af det dyrkede Land. Og nu viser sig — for første Gang — Enkeltmandsnavne som Led i Bebyggelsesnavne. Det ser ud til, at det er Stormænd, Høvdinger, som bryder Fællesskabets Rammer og skaber en hel Del ny Bebyggelser, som de i naturlig Stolthed nævner efter sig selv, fordi det er den Mand og den Mand alene, som har skabt den Ejendom og besidder den helt og ubeskaaren. Det er ny Samfundsforhold, der har muliggjort dette, t. Eks. et stort Trællehold eller Tilstedeværelsen af en betydelig Mængde ejendomsløse Arbejdere med Ophold paa Stormandens Gaard. Disse Stormænd kaldte deres Gaarde: Hilderslev og Hilsted, Haraldsted, Ringsted, Sigerslev og Sigersted, Vigerslev og Vigersted, Hellested og Hellelev osv., alt efter hver enkelt's Navn. Det er

Navnene fra Folkevandringstiden og de følgende Aarhundreder, disse Navne, som er slynget ind i vor Oldtids Heltedigtning; paa Stormændenes Gaarde saa vel som i Kongens Hal har Kvadene lydt, og Bondebyernes Navne bærer endnu mange Steder Vidne om Heltesagnetes Kæmper, — som andre Navne fra samme Tid minder om de Guder, man der har dyrket.

Det var i Stormandsrederne paa -lev og -sted, at de Örneunger udruledes, som i Vikingetiden fløj til Normandi og Danelagen, fulgt af deres Huskarleflokke.

Stadig kunde der dog ogsaa finde Fællesanlæg af ny Byer Sted; derom vidner bl. a. Navnene paa -by. By betyder jo paa Olddansk netop en Samling af Gaarde. Og disse Bebyggelser er her i Landet ikke sammensatte med noget Mandsnavn; de hedder Skovby, Broby, Næsby, Magleby, Sønderby, Nordby, osv. Saadan kaldes de, fordi de er Fællesforetagender og ikke Enkeltmandsværk.

Med disse Former for Bebyggelse, Stormandseje og Fællesbygd, er vi naaet ned mod den hedenske Oldtids Slutning, og som vi har fremhævet, er de fremgaaet som naturlige Følger af Jordens Beskaffenhed, af Samfundstilstandene og Kulturtrinets Hjælpemidler. — Vikingetogene og den Kulturfremgang, der følger samtidig med Kristendommens Indførelse, synes at have frembragt betydelige Forandringer i Samfundsforholdene. Man har for de første Aarhundreders Vedkommende efter Kristendommens Indførelse Indtrykket af, at der i det danske Samfund hersker en forholdsvis stor Lighed. Der var i Danmark ikke det udprægede Hövdingedømme, som fandtes i Norge. Kongemagten steg nemlig stadig i Danmark, først og fremmest paa Hövdingernes, Stormændenes Bekostning. Stormandsætterne har sikkert for en stor Del forblødt sig ved de evindelige Udvandringer og Fald i Vikingetiden. Kristendommen medførte en Bestræbelse for at indskrænke Trælleholdet og for at skaffe de tidligere Trælle selvstændige Virksomheder. Nyopdyrkning er blevet muliggjort ved bedre Redskaber, bedre Dyrkningsmaader og bedre Kornarter, som Nordboerne har stiftet Bekendtskab med i Vesterlandene. Da Befolkningstilvækstens Overskud ikke længer kunde finde Afløb i Vikingetog og Udvandring, var derfor nu — fra Tiden omkring Kristendommens Indførelse og til Valdemarstiden, en to-halvtredje Hundrede Aar — Betingelserne til Stede for en stærk Udvidelse af det dyrkede Omraade. Det er den Tid, da vi faar den store Udvidelse af den faste Bebyggelse, som betegnes ved Stednavnene paa -thorp, — langt den største Del af de danske Landsbynavne. Ogsaa her har vi — ligesom ved Navnene paa -lev og -sted — ikke med Fællesanlæg at gøre, men med Enkeltmandsværk. Derfor er Navnene paa -thorp i saa høj Grad sammensat med Mandsnavne (selvom der ogsaa findes andre Ord som første Led i thorp-Navnene). Men mens Navnene paa -lev og -sted vidner om Stormænd, der med en stor Husstand af Trælle og fri tog ny Jord og skabte de Bebyggelser, som almindeligvis har det største Jordtilliggende her i Landet, hørte Torpernes Nybyggere til en helt anden Samfundsklasse. Det har været Folk, der nærmest maa sidestilles med vor Tids Husmænd, der dyrker

fjærntliggende Overdrev, Skovlodder, Kær og Heder op. De har haft forholdsvis knap Plads at røre sig paa, og de har heller ikke med de faa Armes Arbejdskraft, som de raadede over, kunnet magte at lægge særlig store Stykker ind til deres Brug. Men til Gengæld er der saa mange flere af dem. Og naar vi staar ved disse ny Landbrug med Navne paa -thorp, kan vi roligt sige, at vi staar ved et af de største og velsignelsesrigeste Arbejder, der er udført i Danmarks Historie. Vikingetidens Krigerliv og Stormagtsbestræbelser er forbi; men af vort eget Land erobrer disse Nybyggere, disse Torpere, saa megen Jord, at det i det væsentlige bliver tilstrækkeligt, indtil vor egen Bebyggelses- og Nydyrkningsperiode indtræder for en 130 Aar siden med de gamle Landsbyers Sprængning, med Bønder-Gaardenes Udflytning og vore Dages Husmandsbewægelse.

Som Enkeltmands-Anlæg har altsaa Navnene paa -thorp for en stor Del Mandsnavne som første Led. De Mandsnavne, som her kommer i Betragtning, er hovedsagelig dem, som bæres af jævne Bønderfolk fra den hedenske Oldtids Slutning til Valdemarernes Storhedstid. Med Kristendommens Indførelse trænger en Række ny Navne ind i vort Folk, de kristne Apostel- og Helgennavne; men det er at vente, at disse ny Navne først har vundet Indpas i de i kulturel Henseende mest fremskredne Lag af Befolkningen, altsaa blandt Stormændene, i Hövdingeslægterne. Først lidt efter lidt er de trængt ind i den jævne Befolknings Navngivning. Det almindelige Bondefolk har længst holdt fast ved de gode, gamle, fra Fædrene arvede Navne, og derfor er langt den største Del af thorp-Navnene sammensat med gamle nordiske Mandsnavne, og kun et forholdsvis ringe Antal, formodentlig mest fra Tidsrummets Slutning, indeholder de ny kristne Navne.

En Mængde af disse Navne lader sig jo forklare ved første Øjekast: Knudstrup, Eskildstrup, Erikstrup, Borup osv. Men i andre Tilfælde er Opgaven vanskeligere. Og dog vilde vi jo gerne i saa stor Udstrækning som muligt finde ud af, hvad de hed, disse Slidere, som vandt indadtil, hvad vi havde tabt eller ikke kunde hævde udadtil, og som selv under deres trælsomme Arbejde forvandlede fra at være krigerske og rovlystne til at være et fredeligt Bondefolk, og derved har givet vort Folk, dets Virken og dets Sind, det Hovedpræg, som det bærer den Dag i Dag.

Historikere og Sprogmand har i mange Maader klarlagt vore Stednavne og stillet dem paa rette Plads, baade hvor det drejer sig om at bestemme, hvad Tid hver enkelt Type stammer fra, og hvilken Plads Typen indtager i Helhedsbilledet. Men vi er i Stednavnegranskningen nu naaet til et Punkt, hvor særlig en nøjagtig lydhistorisk Undersøgelse er nødvendig. Vi maa derfor for Fremtiden kræve, at man ved Undersøgelsen og Tolkningen af Stednavnene ikke blot gaar ud fra den skrevne Form, saadan som den betegnes i vor almindelige Retskrivning, men at man ogsaa, og først og fremmest, gaar ud fra Stednavnets Udtale, saadan som den bruges fra gammel Tid af den stedfaste Befolkning paa Egnen. Endvidere vil man naturligvis, naar man skal undersøge et Navn, skaffe sig at vide, hvad det hedder i middelalderlige skrevne Kilder; men

dette er jo langt fra altid muligt. I en Del Aar, og navnlig sidste Sommer, er der paa Foranledning af Stednavneudvalget gjort et betydeligt Arbejde for med Lydskrift at faa optegnet Folkeudtalen af vore Landsbyers Navne, og i Øjeblikket har vi da et lydskrevet Stednavne-Materiale fra det meste af Landet.

Er det nu et Materiale, som der af en Sprogmand kan bringes noget ud af, et Materiale, hvor vi kan spore Regel og fast Lov, klart afstukne Veje for Lydudviklingen? Eller er det et Hulter-til-Bulter, der møder os, hvor Vilkaarlighed eller Tilfældighed er raadende? Hvis det sidste var Tilfældet, var hele Undersøgelsen jo ikke saa meget værd. Ikke heller vilde den være meget værd, hvis ikke i mange Tilfælde de lydskrevne Folkemaalsformer gav os bedre og sikrere Besked end de traditionelle Retskrivningsformer. Men heldigvis er det saadan, at regelret Udvikling er et stærkt fremtrædende Træk, og at Folkemaalsformerne leder paa rette Vej, hvor de traditionelle Stavemaader lader en i Stikken eller leder paa Vildspor. I mange Tilfælde kan vi fastslaa, at den sædvanlige Stavemaade og den Udtale, der retter sig efter denne, er vildledende, men at vi i Folkemaalsudtalen har en regelmæssig Lydudvikling fra en Form, som findes optegnet i Middelalderen. I Middelsom Herred findes der en By, der staves Skjern; man vil efter Stavemaaden udtale det [*sgæ'rn*]; men i Folkemaalet hedder det [*sgjan*]; 1335 finder vi Navnet skrevet Skerne, og dets Udvikling er da faldet sammen med Ord som Kærne og Stjærne, der i Jydsk er blevet til [*kjan*] og [*sdjan*]; den burde altsaa skrives *Skjærne*. — Hørve i Ods Herred udt. [*hør'æ*], gl. Form er Hwyrf og Hworf; baade Udtalen og den gamle Skrivemaade viser en Enstavelses-Form som det oprindelige, idet Navnet har haft samme Udvikling som Kurv > [*kor'a*]. — Man skriver nu Lyngaa, hvad der er vildledende; Udtalen er [*løŋə*], der er regelmæssigt udviklet af Liunghøgh (1277). Paa samme Maade forholder det sig med en Række andre Bynavne: Uggerløse, men Udt. [*wærl'y'øs*] og gl. F. Vgerløse; Voer i Rugsø H., men [*w'ør*] og gl. F. Oræ; Rungsted, men [*runsdī'*] og gl. F. Runæstigh; Sjørring, men [*sjo'ryn*] og 1250: Syorændæ; Svanninge paa Fyn, men [*svāni*] og 1250: Svanævich; Vroid i Hjelmlev H. Jyll., men [*vrdī'*] og Valdemars Jordeb. Wraghældæ. — Naar man saaledes finder Udtaleformerne paalidelige og retvisende i en Mængde Tilfælde, hvor man kan kontrollere dem, vinder man Tillid til dem ogsaa for saadanne Tilfælde, hvor vi ikke har gode Middelaldersformer.

Den skrevne Form fremkalder tit hos dem, der ikke kender Egnens Udtale, en urigtig Udtale, der kan blive den almindelige, og som nemt kan lede Stednavnegranskere vild, saaledes som Tilfældet var med Byskovs Udvikling i „Modersmaalet“ angaaende Skælskør: paa Grund af Trykket paa sidste Stavelse i dette Navn mener Byskov, at det ikke kan forklares som Skælfisk-ør; han opfinder derfor en ny Forklaring; men det er spildt Ulejlighed; thi det forholder sig simpelt hen saadan, at dette Navn i Egnens Udtale fra gammel Tid har Trykket paa første Stavelse, — og derfor er Forklaringen med Skælfisk god nok.

Eller tager vi nogle Navne som Kregome, Asmindrup og Aversi, vil vist de fleste, naar de ser disse Ord skrevet, læse dem med Tryk paa anden Stavelse; men i Folkemaalets Udtale hedder de [*kɾajmə*], [*asəndrəp*] og [*awərsi*] med Tryk paa første Stavelse; først paa den Maade faar disse Ord deres rette danske Klang, og det bliver nemmere at forklare deres Oprindelse. Kræg(o)me hedder i gl. Tid Crækhøm, Kræghom; Asmindrup < Asmundorp; Aversi < Auershøg. Ogsaa Esbønderup (< Esbjørnthorp) og Alsønderup (< Alexanderthorp) udtales rettest med Tryk paa første Stavelse.

Det kan da slaas fast som en Regel, hvorfra der kun findes faa Undtagelser, at Folkemaalsformen meget tit bringer en den rette Forstaaelse nærmere, og selv hvor den ikke kan bringe en paa det rette Spor til en Forklaring, fører den en sjælden paa Afveje, saadan som den almindelige Skrivemaade og den Udtale, som støtter sig til denne, saa tit gör. Men naturligvis maa man altid have i Tanker, at det er en Folkemaalsform, man har med at gøre, og at Stednavnets Lyd har undergaaet samme Udvikling, som de samme Lyd i andre Ord har undergaaet i samme Folkemaal. — Ja, undertiden har Lydudviklingen været ligesom kraftigere, stærkere, man kan næsten sige: renere end i Sprogets almindelige Ord. Det kommer af, at Stednavnene dels som forældede Ord, dels som Sammensætninger er løsrevne fra Sprogets almindelige Ordforraad; andre Ord føles ikke som deres Slægtninge, og derfor føres de modstandsløst med af Lydudviklingen, — eller der indtræder usædvanlig stærke Afslibninger af sammensatte Stednavne som Følge af, at der i disse Sammensætninger indtræder Lydsammenhobninger, der ellers ikke findes i Sproget.

Naar der af Tillægsordet ren dannes Udsagnsordet rense, og naar der af Ren dannes Rensdyr, i begge Tilfælde med æ-Lyd, kan det ikke undre, at Stens-thorp bliver til [*sdæn'sdrəp*]; — naar vi har Amindelse og Aborre, hvor oprindeligt langt *a* er blevet forkortet, kan vi kun vente, at det samme indtræffer i Kalundborg (med Tryk paa første Stavelse) og i Alinde(magle og -lille) af álendi. — Ikke heller kan det forvirre os, at Lyngbygaard i Flakkebj. H. udtales [*lāmbyggə'ər*], det er: Lungbygaard, her er Ganelyd blevet til Læbelyd foran Læbelyd; noget lignende er sket, naar Frendved udtales [*fɾəm'ved*]; i Rigsmaalet har vi en tilsvarende Lydudvikling, naar Hindbær bliver til Himbær. Efter samme Lydlov kommer Sundbylille, Udesundby og Oppesundby til at hedde: [*səmby'lilə*], [*y'də'səm'by*] og [*ɔbɐ'səm'by*].

Svarende til, at vi i Rigsmaalet har tære uden Stød, men fortære med Stød, finder vi Forholdet i sjællandske Stednavne: [*ha'wən*], men [*hæsdaka'wən*]; [*rænən*], men [*mələræn'n*]; [*mələ*], men [*nymələ*] — paa samme Maade som en Møller paa sjællandsk hedder en [*mələrə*], men Nils Møller (Fællesnavn) hedder [*Nis məl'ər*] (derfor ogsaa i Rigsmaalet: Hr. Møller og Hr. Drejer med Stød).

Meget betegnende for en ejendommelig fynsk Lydudvikling er et Par Tilfælde som Indslev og Tanderup, de udtales: [*ɛ'slə*] og [*tq'ərəb*];

af disse Ord kender man imidlertid de middelalderlige Former: Ingesløue og Tangetorp; men da paa Fynsk Udtalen af *ng* og *nd* faldt sammen, kom man i Tvivl om Stavemaaden og valgte altsaa i bægge Tilfælde det urette.

Saaledes kunde man blive ved at nævne i Hundredevis af Eksempler paa, at Stednavnene har fulgt hvert sin Egns Lydudvikling, og at man kan og maa bygge paa Folkemaalsformen, naar man vil finde Navnets Oprindelse.

Overmaade stærke Sammendragninger har vi i Tilfælde som Hoed [ho'd], 1183 Hagethuet; Glatved [glatvæ], 1257: Glappæthwæt; Egtved [æj'dæ] i Jerlev H., 1340 Ekthyuf, 1399: Egthwet (med dette sidste kan sammenstilles, at Bægt af baka hedder [bæjt] og Ægt af aka hedder [æj't]). — I saadanne Tilfælde kan kun en middelalderlig Form bringe Klarhed; men vi maa dog stadig erkende, at selv den mest afsløbne Udtaleform ikke skyldes Lune eller Tilfældighed.

Vender vi os nu med disse Erfaringer fra Stednavnene i Almindelighed til dem paa -thorp, kan det ved første Øjekast maaske synes, at vi her finder den største Vilkaarlighed, hvor det drejer sig om, hvad selve denne Endelse er blevet til i Tidens Løb. Jeg ser her bort fra, at visse Egne har en særlig Udvikling af et e [ø] i Endelsen, f. Eks. paa Falster: Barup [ba'rbæ], Brarup [bra'ræbæ], Taaderup [to'rbæ]; ikke heller skal jeg komme nærmere ind paa den ejendommelige Lålandske Udvikling, hvorved Hildestrup er blevet til [hil'sdælba], Brandstrup til [bræ'sdælba], Ugstorp til [usdælba]. Disse og andre lignende stedlige Ejendommeligheder lader jeg ude af Betragtning, og holder mig til den Kendsgerning, at vi i alle Landets Egne finder Endelsen -thorp udviklet til tre forskellige Endelser, der tydeligt træder frem i vor almindelige Stavemaade, nemlig til -rup, t. Eks. *Borup*; til -drup, t. Eks. *Vamdrup*; og til -trup, t. Eks. i *Knudstrup* (hvor naturligvis Udtalen nu er med d-Lyd) eller i *Ettrup*. Naar vi ser paa en Række Navne som Aarup [arOp], Dollerup [dælørOp], Dejrup [dæjørOp], Find(e)rup [fenærOp], Andrup [an'drOp], Bramdrup [bran'drOp], Eveldrup [æwldrOp], Loldrup [læl'drOp], Kappedrup [kabdråb], Kirkendrup [kærgn-dråb], Nordrup [næ'rdråb], Robdrup [ræfdrOp], Ajstrup [aj'sdrOp], Ajtrup [aj'drOp], Avtrup [asdræb], Bjertrup [bjæ'træb], Grætrup [græ'drOp], Ettrup [et'ørOp], Galtrup [gæl'trOp], Loptrup [læbdræb], Intrup [entrOp], — saa kunde det maaske synes, som her var hverken Vej eller Sti. Kun een Ting synes at staa fast, nemlig at vi har Skriftformen -trup overalt hvor første Sammensætningsled ender paa s, altsaa: Ajstrup, Alstrup, Amstrup, osv.

Men undersøger vi Sagen nærmere, idet vi stadig saa vidt muligt benytter baade Nutidens Udtaleformer og gode middelalderlige skrevne Former (der gives nemlig mange daarlige middelalderlige Former), og samtidig holder os hver enkelt Egns Dialektudvikling for Øje, saa viser det sig, at vi kan opstille sammenhørende Rækker af Stednavne, hvor Udviklingen er foregaaet ens.

-thorp efter Selvlyd.

Vi tager først den lange Række af thorp-Navne, hvor første Led er et Tostavelses-Ord, der ender paa Selvlyd. -thorp bliver her altid til -rup: Wellothorp er blevet Vellerup [*vællərɔp*], Horns H.; Haghæthorp > [*hasərɔp*], Tollethorp > [*tolərɔp*], Tonnæthorp > [*tʉⁿⁿrəbə*], Falster. Det kan ikke undre os, at 1ste Led i mange Tilf. sammendrages til een Stavelse: Slangethorp > [*slanrɔp*]; Barnethorp > [*bɑⁿnrəb*], Falster; Todethorp [*toⁿrəb*] Falster; Tochathorp [*tɑⁿⁿrəb*] Fuglse H. Lål. Her har vi en Udvikling, hvorfra der ikke findes mange Undtagelser; sml. dog Tostrup < Tostæthorp og Katstrup < Katæthorp.

Gaar vi over til Ord, hvor første Led kun er een Stavelse, som ender paa Selvlyd, finder vi samme Lydlov og samme Regelmæssighed: Bothorp > [*bøⁿrɔp*], Mols; Stathorp > [*saddⁿrɔp*] Brusk H.; Ruthorp > [*røⁿrɔp*] Bjærg H.; Sythorp > Sørup; Nythorp [*nøⁿrɔp*] Tørrild H. (i andre Egne [*nyⁿrɔp*]); Pathorp > [*pɑⁿəb*] Odense H.

Naar vi har med Ord at gøre, hvor første Led nu kun er een Stavelse, maa vi dog stadig huske paa, at der er Mulighed for, at den kan være sammendraget af to: Torup, Hatting H. [*toⁿrɔp*] < Tokæthorp; Taarup, Falster [*toⁿrəb*] < Tokæthorp; Torup [*toⁿrɔp*] i Strø H. < Towethorp; Bjørup, Falster [*bjøⁿrəb*] < Biornæthorp; Bjerup [*bjæⁿrɔp*] < *Biarnæthorp; Ourup, Falster [*o.urbə*] < Oræthorp; Baarup, Falster < Babæthorp. — I de fleste Egne af Landet vil Reglen for den omtalte Art af Stednavne være, at der er Stød i første Stavelse, hvis den er opstaaet af en enkelt gammeldansk Stavelse, men ikke Stød, hvis den er sammendraget af to Stavelser.

Som første Hovedregel kan vi da slaa fast: Naar første Sammensætningsled paa Gammeldansk ender paa Selvlyd, hvad enten denne er stærk eller svag, gaar -thorp over til -rup.

I Nutidsdansk vil vi i herhen hørende Tilfælde tit have Tvelyd i første Stavelse: Kejrup, Fejrup, Sejrup, Vejrup, Davrup; i nogle Tilfælde vil det vise sig, at første Led i 14de Aarhundrede har endt paa Selvlyd: Kejrup < Kæthorp, Fejrup (Mols) < Fæghædorp, Sejrup (Nörvang H.) < Sæthorp, Vejrup (Bjærg H. Fyn) < Vetorp. I andre Tilfælde er Tvelydens sidste Lyd omkr. 1400 udviklet af Medlyd: Dagthorp (Skipping H.) > [*daurɔp*]; paa samme Maade er det sikkert gaaet med Skogthorp (1319, Gjærn H.), der først maa være blevet til *Skourup, nu: Skorup [*sgoⁿrɔp*] (med Udviklingen *Skourup > Skorup kan sammenlignes: VJ: Dragbhy, 1416: Drowby, nu: Draaby [*drøⁿbɔj*]).

-thorp efter stemt Medlyd.

Der er nogle Stednavne, som efter Nutidens Stavemaade og Udtale kunde synes at høre til dem, der er omtalt i det foregaaende Stykke, saaledes Braarup [*brøⁿrɔp*] Lysg. H.; Brarup [*brarəbə*] Falster; Hjarup [*hjaⁿrɔp*] Andst H.; Ovrup, Fakse H. osv., men i disse Tilfælde har

der i Ældre Dansk været et *r* foran *th*: Braarup og Brarup bægge < Brothæthorp (V. J.), Hjarup < Hjarthorp (V. J.), Ovrup < Worthorp (V. J.). Hvor man saaledes har *r* foran *th*, bliver *th* vel først *ð*, dernæst til stemt *d* og falder endelig i Tidens Løb bort. — I Jylland har man ofte i slige Tilfælde faaet kort Selvlyd i første Stavelse, hvorfor der undertiden skrives *rr*, t. Eks. Torrup [*tðr*uð] Skads < Thordorp (1350); men i de fleste Tilfælde skrives kun eet *r*, selvom Selvlyden er kort: Aarup, Hassing H. [*ar*uð] 1450: Ordorp; Mørup, Fjends H. [*mør*uð] 1472: Mørdrup; Torup, Hunb. H. [*tu*arup] 1367: Thorthorp; Kaarup, Mors [*kår*uð] 1421: Kordrup; Faarup, Mors [*får*uð] Dueh. Dipl.: Fordrup.

En anden Gruppe, der ligesom de foregaaende i Nutidens Skrivemaade og Udtale har Selvlyd + rup, men som oprindeligt i Gl. Dansk havde stemt Medlyd + drup er Navne som: Skanderup (baade ved Skanderborg og i Andst H.) < Scandthorp (V. J.); Fannerup, Djurs [*fan*arup] 1404: Farændorppæ; Stenderup, Hatting H. [*sdj*narup] 1398: Stendrup; — Kullerup, Vinding H. Fyn, V. J. Colthorp; Kollerup, Törrild H. [*kål*arup] 1329: Koldorph; Vollerup [*vål*arup] 1354: Voldorp. I disse Tilfælde er i Løbet af det 14de Aarh. Forbindelserne *ndth* og *nth* blevet til *nd*, og *lth* til *ld*, og disse Lyd følger saa den sædvanlige Udvikling af *nd* og *ld*, som vi har i land > [*lan*ʰ] og haldæ > [*hald*ʰ].

Men vi kan altsaa slaa fast: I Løbet af det 14de Aarh. gaar *th* efter de stemte Lyd *r*, *l* og *n* over til *d* (stemt), maaske med *ð* som en Overgangslyd.

Hermed forlader vi de Navne, som sædvanlig skrives og udtales med Selvlyd foran Endelsen -rup. — Jeg maa dog gøre opmærksom paa, at der er en stor Mængde Navne, som ganske vist den Dag i Dag skrives med drup, men som i Følge deres Udtale hører sammen med de lige omtalte Grupper med *nd* og *ld* og *rd*, hvor *d* ved senere Udvikling forsvandt i Udtalen: Aldrup [*al*arup] Hanh.; Bordrup [*bør*uð] V. Horne H.; Endrup [*en*arup] Skads H., Gjandrup [*gjaj*rup] Sønderlyng H., Handrup [*haj*arup] Rævs H.; Krøldrup [*krøl*arup] Hanh., Jordrup [*jdr*uð] Andst. H. osv.

Men vender vi os nu til de Navne, hvor vi endnu udtaler -drup, og hvor denne Stavemaade fra gammel Tid med Rette har været anvendt, støder vi først paa en lille jydsk Gruppe: Robdrup [*røf*drup], Stobdrup [*sdøv*drup], Obdrup [*øf*drup], Ebdrup [*ef*drup], alle fra det midterste Østjylland. Obdrup hedder i 13de Aarh. Abæthorp, Ebdrup maa være det, der andre Steder er blevet til Ebberup, som Stobdrup er lig Stubberup. Der maa da være sket det, at den svage Selvlyd midt inde i disse Ord usædvanlig tidlig — som det kunde ventes i Jydsk — er faldet bort; *b* har som stemt Lyd bevirket at, *th* blev til *d*, og *b*'et selv er blevet til *v*, der i Tidens Løb er blevet halvt (tilsidst helt) ustemt; sml. at Nebbe udtales [*nev*] eller [*nef*].

En Række Navne har i Skrift -m- med -drup bag efter: Vamdrup, Bramdrup, Amdrup; *m* er i Udtalen i disse Ord gaaet over til *n*,

og vel at mærke: almindeligt *n*, ikke *ny*; Mondrup [*māndrāp*] < 1435: Mumdrup; Lamdrup (2, i Vinding H. og i Gudme H., Fyn) udtales [*laundrāb*]; Glavendrup [*glavēdrōp*] < 1420: Glamdrup, Skam H., Fyn. — *l* forved *m* hindrer dette i at blive til *n* i Hjælmndrup [*hjetm-drōp*], Holmdrup [*hālm-drāp*]. En særlig sjællandsk Gruppe danner Nordrup [*nārdrāp*], Ordrup [*orrd-rāp*] (5), Gerdrup [*gærdrāb*, *gærdrāp*] (3), Mørdrup [*mōrdrōp*] (2), Knardrup; Everdrup, < Æffærthorp; Faardrup, Sørdrup, Erdrup, — alle med Udtalen *drup* og alle paa Sjælland. Vi finder, at Gerdrup < Gerethorp, og Faardrup < 1355: Farethorp. Det svage *e* i Ordets Midte er faldet bort; stemt Lyd *r* har ændret *th* til *d*, og dette *d* er bevaret i Modsatning til, hvad der er Tilfældet i Landets andre Egne. Sammenlign: fordi. Grunden er maaske, at *r* i disse Tilfælde blev langt.

Efter *l* gaar -thorp over til -drup, dels i en Del Ord, hvor første Led er een Stavelse, dels i alle Ord hvor første Led er to Stavelser. Alle Ord som Engeldrup [*æld-rōp*] Skam H. Fyn; Reveldrup [*ræ-æl-drōp*] Skovb. H. Fyn faar følgende *ld* med *d*-Lyd bevaret til Nutiden; det er altsaa kun i stærke Stavelser, at *ld* i Middelalderens Slutning gik over til *l*. Naar vi ogsaa finder Møldrup [*mōl-drōp*], Møllerup [*mōl-drōp*] Djurs; Eldrup [*el-drōp*], Sønderhald H., Aldrup [*ald-rōp*] (2) Hjelmslev og Hovlbjærg H., Loldrup [*lāl-drōp*]; Saldrup [*sald-rōp*] — ligger Forklaringen sikkert i, at vi i disse Tilfælde ikke har et almindeligt Sammenstød af *l* og *d*; Møllerup [*mōl-drōp*] Djurs hedder saaledes i 1229: Mylnthorp, og Eldrup kommer af Ælmæthorp, hvor *æ* først er faldet bort, og *lm* blevet til *ll*, ligesom *ln* i Myln.

Ligesom svag Stavelses *l* ikke indgaar Forbindelse med *d*, saaledes gör svag Stavelses *n* det heller ikke; vi finder altsaa: Essendrup [*esnd-rōp*] Hallendrup [*halnd-rōp*] < Haldenthorp; Haagendrup [*hæ-ænd-rōp*] Holbo og Strø H. Paa Fyn, navnlig i Østfyn har man en foruroligende Mængde af den Slags Navne: Skalkendrup, Korkendrup, Kissendrup, Sulkendrup osv., saa der maa vist være noget særligt paa Færde. Paa Sjælland har man t. Eks. Bakkendrup, Gudmandrup [*gond-rāp*]; Asmind(e)rup i Ods, Skippinge og Merløse H., alle udtalt [*asæ(n)drāp*].

Medlyd forved *n* forhindrer ogsaa i Enstavelses-Led, at *n* indgaar Forbindelse med *d*: Kværndrup [*kvændrāb*] 1348: Quernthorp; paa samme Maade forholder det sig t. Eks. med Arndrup, Örndrup, Ravndrup [*rav-undrāb*] og Navndrup. — Naar vi har en Række Navne som Handrup, Höndrup, Andrup, Baandrup, Indrup, Randrup og Tendrup, alle med udtalt *d*, kan det forklares ved, at disse Ord som første Led har haft to Stavelser, eller ved, at der foran *n* oprindeligt har været en anden Medlyd, eller endelig ved, at *n* er opstaaet af *m*.

Men hvorledes det end forholder sig hermed: stemt Medlyd gör i gl. Dansk et efterfølgende *th* til et *d*.

-thorp efter ustemt Medlyd.

Den tredje Hovedgruppe udgøres af dem, hvor *-th* er blevet til *t* (nu tit udt. *d*); det er først alle de mange, hvor første Led ender paa *s*: Björnstrup, Knudstrup, Pederstrup osv. — Dernæst findes der, navnlig i Jylland, en Mængde af Typen: Ettrup, Futtrup, Glattrup, Grættrup, Gjættrup osv. (tit stavet med enkelt *t*). I en Del af disse er *tt* opstaaet af *th*: Matrup < Mattorp, Brøttrup < Briitthorp, Kettrup < Kettorp. Med nogle af de omtalte Ord kan Forklaringen være en lignende som ved Attrup (flere Steder i Jylland), der vel svarer til det sjællandske Atterup < Attæthorp; i Jylland er *æ* inde i Ordet tidligt faldet bort. I andre Tilfælde er Forklaringen den, at *tt* er opstaaet af ustemt Medlyd + *th*: Vittrup [*wj'trop*] Mors, 1268: Wipthorp. Undertiden findes de uassimilerede Former bevaret: Loptrup, Aptrup. — En Række som Ajtrup, Klejtrup < Klækthorp, Rigtrup [*rejt'røb*], Slejtrup, Begtrup [*bejt'røb*] Mols, maa forklares i Lighed med dette sidste, der 1320 hedder Becketorp; dette bliver til *Bæktorp, og det faar da Udvikling i Lighed med Bækt (af bakæ) > Bægt > Bæjt (Blicher: „Løng te en Bæjt“), Ajtrup < Actrop. — En tilsvarende Række: Avtrup, Flovtrup, Movtrup, Navtrup finder deres Forklaring i det sønderjydske Locthorp (V. J.), der er blevet til Lovtrup — paa samme Maade som Magt i visse Egne af Landet er blevet til mawt (mens det i andre hedder majt), og paa samme Maade som Bugt er blevet til *båwt*.

Som samlet Resultat af Undersøgelsen kan vi opstille følgende Sætninger: Hvor der paa gammeldansk Sprogtrin er Selvlyd foran Endelsen *-thorp*, bliver denne til *-rup*; hvor der er stemt Medlyd, bliver den til *-drup* (dette *d* kan som i Sprogets andre Ord indgaa Forbindelse med forangaaende Lyd og derved i Tidens Løb forsvinde); og hvor der er ustemt Medlyd foran *-thorp*, faar vi *-trup*.

NAVNEFORSKNING

GAMLE GADER.

Hugo Matthiessen: *Gamle Gader*. Studier i Navnenes Kulturhistorie. Kbhvn. 1917. Gyldendal.

Ved Læsningen af denne Bog faar man efterhaanden et levende Indtryk af Købstædernes Tilblivelseshistorie. Med stor Dygtighed samler Forfatteren alle de Oplysninger, Gadenavne giver os, stiller dem sammen paa en overordentlig anskuelig Maade og fører os gennem den middelalderlige Bykultur. Vi bliver Vidne til Byorganismens sejrige Kamp mod den omgivende Natur og træffer de undertungne Naturnavne mellem Gadenavnene. Paa samme Maade føres vi, stadig støttet paa Navnene, langs Bygrav og Kirkemur og faar et Indblik i Borgernes daglige Liv, vi ser Købmændene og Haandværkerne i deres Virksomhed og lægger Mærke til, hvorledes Gader opnævnes efter dem og deres Skilte. Vi følger Byens Vækst, som den former sig, selvgroet og vild, i Vraa og Vinkel, vi ser, hvor Godtfolk og Skarnsfolk bor og faar et levende Indtryk af, hvor snavsede Byerne har været („Familien Skidenstræde“.)

Forfatteren udfolder en betagende Stilkunst, hans Skildring af „de Umælende“ er mesterlig. Det er næsten ubegribeligt, hvordan han har kunnet tvinge dette ingenlunde medgørlige Stof ind i en saa kunstnerisk afstemt Form. Noget har det hjulpet, at det tungeste Stof har faaet Plads i de fyldige Henvisninger bag i Bogen.

Den egentlige Navneforskning, Gadenavnenes Betydning, volder i Regelen ikke store Vanskeligheder, da disse Navne i Forhold til f. Eks. Landsbynavnene er ret unge, og de Forhold, de hentyder til, er i Regelen velkendte Kulturforhold. Hvor der er sproglige Vanskeligheder, optræder Forfatteren gennemgaaende forsigtigt. — Enkeltheder vil der naturligvis altid kunne gøres Indvendinger imod i et saa omfattende Arbejde, og jeg skal her notere et Par Ting.

Klingelberg i Slagelse anses (S. 125) efter Resen for at være det nuværende Herrestræde, men ældre Kilder henlægger det udtrykkelig til Gammeltorv (Ældste danske Arkivregistraturer IV, 247). At Kalstedstræde i Slagelse skulde være identisk med Havestræde, er vist ganske udelukket — den hedder iøvrigt altid Kalsted Gade. Det modsiges ogsaa af et Brevuddrag fra 1473. Kalstedgade med de mange store Gaarde er en af de betydeligste Gader i Slagelse og er ifølge de Oplysninger, Brev-

uddragene giver, den samme som Slotsgade, og afsluttes med Kalsted Port eller Led, nuværende Slotsport. Havestræde synes at have gaaet fra Slotsgade i Retning af det nuværende Anlæg. Vinpibestræde i Slagelse er ikke, som Forf. antager (S. 143), forsvundet i 18. Aarh., men lever videre under Navnene Bødelstræde og Nygade. Navnet Slyngborg (S. 25) anser Forf. som hidrørende fra Slyngværk (Risgærder). Hertil kunde siges, at paa Antvorskov Slot fandtes et Trappetaarn af samme Navn, og det kunde egentlig være et ganske karakteristisk Navn for et Taarn med en sneglet Vindeltrappe. Fennediget ved Køge sættes i Forbindelse med Fenne, Mosestrækning. Men i danske Stednavne er dette vist et sjældent Ord. Langt rimeligere vilde det være at forudsætte et Fænæthdighæ; Ordet Fænæth = Kvæg er meget almindeligt i danske Stednavne. Kattesundet er Forf. noget i Tvivl med, men mener dog, at det staar i Forbindelse med Kat i Betydning Bastion paa et Fæstningsværk, idet han støtter sig til, at det altid findes ved gamle Volde og Grave. — Jeg kender det dog om en Passage mellem Ladegaardsbygningerne paa Antvorskov Slot, hvor der næppe har været Befæstning. Pølsekrogen, en blind Gade, findes ogsaa i en afsides Landsbybebyggelse paa Stevns. Sur Sild i Roskilde anses for et Gadenavn og opfattes som oprindeligt Skiltenavn; snarest er det dog Navnet paa en Mark uden for Roskilde, vi her har med at gøre, det kendes fra de ældste Matrikler. —

Forfatteren tager alle de mærkelige gamle Gadenavne varmt i Forsvar og hævder med Rette, at det er Minder, der maa værnes om paa samme Maade, som vi bevarer vore middelalderlige Bygninger. I disse Bestræbelser bør han finde Støtte fra alle Sider. I den sidste Menneskealder er mange af de gamle, overleverede Gadenavne bukket under for moderne, ikke altid heldige Nydannelser, og denne Udvikling maa ikke fortsættes. Naturligvis kræver Anlæggelse af nye Gader nye Navne, men ogsaa her kunde man, hvis man vilde tage Hensyn til Stedets Historie, ofte opnaa bedre Resultater. Man kunde benytte alle de gamle Marknavne, Navnene paa Bymarkerne, over hvilke de nye Gader anlægges, og saaledes opnaa at faa disse ofte meget ejendommelige og karakteristiske Navne bevaret.

Gunnar Knudsen.

GUDMINGER.

I DSt. 1915, 201 tilføjer Dr. Gudmund Schütte en Iagttagelse fra Bornholm til sine Studier over Folkenavne. Navnet Gudminger, som han finder i Gudminggaard, opfatter han som afledt af Stednavnet Gudhjem og med Betydningen: Indbygger i Gudhjem; ganske vist tilføjer han, at nutildags kaldes Indbyggerne for Gudjemmaboer. I Blandinger, udgivet af Universitetsjubileets danske Samfund II, 121 gentages det. Da Dr. Schütte ikke fremlægger mere Materiale, maa det antages at hvile paa Stednavnet Gudminggaard alene, og det vil derfor, som overhovedet altid, naar der er Tale om Stednavne, være af afgørende Betydning at undersøge Navnets Historie.

De bornholmske Gaarde har saa godt som allesammen gamle Navne. Vi finder Navnene i samlet Række i Matriklen 1844, og desuden afsat paa Matrikelskortene fra omkr. 1800. Og lejlighedsvis dukker Navnene frem i Mandtal og Jordebøger fra 16.—18. Aarh. Nu er det bornholmske Stof saa overordentlig let at arbejde med, fordi man paa Bornholm ikke fik nye Matrikler 1664 og 1688 (jfr. min Artikel „De danske Matrikler“ i „Fortid og Nutid“ 1917). Man vedblev at holde sig til de ældgamle Jordebøger, som afskrevs Gang paa Gang, og Følgen blev, at Gaardene altid blev opført i samme Rækkefølge, først Selvejergaardene indenfor Sognet, derefter Vornedegaardene, og disse gamle Numre findes optaget i Matriklen af 1844.

Naar man sammenholder de nuværende Gaardnavne med Navnene paa Beboerne i 16.—17. Aarh., vil man se, at Mandens Tilnavn meget ofte falder sammen med Gaardens Navn (jeg har optegnet 68 Tilfælde, men skal her indskrænke mig til et Par Prøver). Aakirke S., Brandsgaard: 1598 Jenns Brand, 1625 Peder Brand. — Poulsker S., Krusegaard: 1598 H. Kruse, 1610 P. Kruse. — V. Marie S., Gallinggaard: 1610 Niels Gallen, 1625 Lauritz Gallind. — Ibsker S., Munkegaard: 1664 Peder Munck.

I mange Tilfælde indgaar rene Personnavne i Gaardnavnene, f. Eks. Klemensker S., Asseregaard: 1664 Adtzer Andersen. — Boesgaard: 1625 Niels Boesenn. — Rutsker S., Simonsgaard: 1664 Laurs Simmensenn. — Nylarsker S., Hyldebrandsgaard: 1598 Rasmus Hillebrand, 1625 Mogenns Hillebrandt. — Knudsker S., Erlandsgaard: 1625 Erland Pedersenn. — Sejersgaard: 1664 Seiger Hansen. — Aakirke S., Gaardridse Steelen: 1625 Gregorius Mortennsenn. — Poulsker S., St. Gubbegaard: 1625 Peder Gudbiörnsenn. — Ø. Marie S., Jessegaard: 1664 Hans Jensen. — Ibsker S., Koosgaard: 1664 Laurs Cortsenn. — Tienmannegaard: 1610 Bertill Thimandt. — Bartheleagaard: 1625 Bertholomeus Nielsen.

Til denne Klasse maa sikkert ogsaa henføres det omtalte Navn Gudmingegaard; vi ser paa samme Maade, at den i Aaret 1625 har har været beboet af Morten Gudmandsen, og det er overvejende sandsynligt, at denne Morten hører til den Slægt, som Gaarden er opnævnt efter, og vi gør derfor rettest i ikke fremtidig at anse Gudminger for Navn paa Beboere af Gudhjem. — Jeg haaber, at Dr. Gudmund Schütte vil fortsætte sine interessante Studier over Folkenavne og ogsaa være glad over denne lille Tilføjelse, netop fordi den angaar en Vækstform af Navnet Gudmund.

Gunnar Knudsen.

JOHAN LUDVIG HEIBERG: EN SJÆL EFTER DØDEN

NOGLE SUPPLERENDE BEMÆRKNINGER

AF

OSKAR SCHLICHTKRULL

DEN som med Eftertanke læser Heibergs Digt „En Sjæl efter Døden“ kan ikke undgaa at lægge Mærke til, at paa hver Side gemmer der sig Allusioner til Tidsforholdene. At paavise den nøjagtige Adresse til alle disse mangfoldige Hentydninger er for en sen Eftertid et stort og vanskeligt Arbejde, saa meget des mere som Digtet bestaar af flere sammenflikkede Brudstykker, hvis Tilblivelse øjensynlig har Aar imellem sig. I sin kommenterede Udgave har Alf. Ipsen givet ikke saa faa Oplysninger; men der er dog endnu Steder, som kræver en nøjere Henvisning eller en fyldigere Orientering, og dunkle Partier, som endnu slet ikke har været Genstand for Fortolkning. Jeg skal i det følgende omtale nogle af disse.

I Begyndelsen af 2den Akt¹ klager Aristofanes over, at alle Filologer søger til Elysium for at grave attisk Salt, „og i Dag en Rektor alt har jeg haft den Fryd at drille“. At Sjælen ikke kan Græsk betragter Aristofanes som en Dyd; thi saa ved han sig forskaanet for „Udtalen af den Slags, som vi kalde her den slette“². Stedet indeholder en lille munter og harmløs Satire af lokal Art. Ligesom Heiberg — lidt ondartet — anbringer Sibbern og H. C. Andersen i Helvede, har han her, i al Gemytlighed, henvist Rektor Bloch fra Roskilde til Elysium. Rektoren havde med stor Iver — bl. a. i en græsk Grammatik fra 1835 — „gjort den nygræske Udtale gieldende som overeensstemmende med de gamle Helleneres

¹ Side 37, Ipsens Udg. ² Side 39, Ipsens Udg.

Udtale, og altsaa tillige som den Regel, vi ogsaa nu med Sikkerhed kunne følge¹.“ Det samme Emne behandles i en kritisk Afhandling af Lector L. J. F. Henrichsen ved Sorø Akademi: „Om den Nygræske eller saakaldte Reuchlinske Udtale af det Helleniske Sprog.“ [1836]. Begge Arbejder var Genstand for indgaaende Anmeldelser i Maanedsskrift for Litteratur.

Vanskeligere stiller det sig med det lidt længere henne i Akten² forekommende Udtryk:

Men jeg har just Eders Billed
saadan set i København
paa en Orlogs-Digter-Stavn,
dengang Sokrates blev spillet.

En sikker Fortolkning kan jeg ikke give, og jeg ønsker kun følgende Forsøg paa en Forklaring betragtet som en Hypotese til Overvejelse:

Udtrykket kan enten opfattes som det sammensatte Ord: Orlogs-Digter = Marinedigter + Stavn, et Ord, der dog vanskelig kan give nogen fornuftig Mening. Eller som en Sammensætning, i hvilken saavel „Orlogs“ som „Digter“ er parallelle, beskrivende Tillæg til „Stavn“. I saa Fald maa det altsaa betyde: En Orlogsstavn eller paa moderne Dansk et Krigsskib, om hvilket det tillige siges, at det er et Digtterskib.

Til nærmere Forstaaelse maa vi erindre os Situationen i Digtet:

Sjælen er stedet til Doms for Aristofanes, uden at vide, hvem hans høje Dommer er. I sin Troskyldighed fortæller han løst og fast baade om Sokrates og Aristofanes. Hvad han ved, har han altsammen fra Oehlenschlägers Tragedie, „Sokrates“, som udkom og blev spillet paa det kgl. Teater i Decbr. 1835, og hans hele Beretning er en usædvanlig vittig Satire over Oehlenschlägers uhistoriske, lidet psykologisk sandsynlige og naiv-spidsborgerlige Behandling af det klassiske Emne. Som det vil erindres, lader Oehlenschläger Aristofanes forelske sig i Sokrates's Datter Daphne. Uheldigvis har han jo paa et tidligere Tidspunkt latterliggjort den store Filosof i sit Skuespil „Skyerne“; men Konflikten løses, ved at Aristofanes angrer sine „Skyer“ som en fæl Drengestreg, de to Skønaander falder hinanden i Armene paa kærlig Vis og giver Forsikringer om indbyrdes Agtelse. „Jeg lever ikke roligt“, siger Aristofanes, „hvis ikke før din Død, du skienke

¹ Maanedsskrift for Litteratur 1836, Side 248. ² Side 44, Ipsens Udg.

mig . . . din Agtelse“. „Ja“ — fortsætter han — „du agter mig som En af Hoben, der fortrød sin Brøde . . . jeg er ogsaa Noget . . . Skøndt ei saa stor som du“. Og Sokrates forsikrer ham kort og godt: „Jeg agter dig!“ — Alt det refererer nu Sjælen paa sin Maade: Der var en Gøgler med i Spillet — siger han — som hed Aristofanes. Han skrev Artikler mod Sokrates i Raketten; men da han forelsker sig i Datteren, fortryder han det: „Avind har kun ført min Pen; men jeg agter dig igen, og du Agtelse mig skænke, . . . Du er stor, og jeg er stor, vi kan begge være store, du kan gavne, jeg kan more; jeg erkender dig, og tror, at du vil til Gengæld spore, at i mig Geni der bor“. Det bliver Aristofanes for meget, og han udbryder: „Ha ved Styx! jeg tror du primer! Handled jeg paa saadan Vis?“ — „I?“ — „Just jeg, med hvem du taler, og hvis Billed saa du maler, at du værdig blev til Ris!“ „Herregud! I selv jo haler ud mig paa saa glat en Is. Men jeg har just Eders Billed saadan set i København paa en Orlogs-Digter-Stavn, dengang Sokrates blev spillet.“

Aristofanes bruger „Billede“ i overført Betydning, lig Karakteristik. Sjælen bruger derimod Ordet i ligefrem Betydning; han har, siger han, den Gang „Sokrates“ blev opført paa det kgl. Theater i København, set et Billede, som forestillede Aristofanes om Bord paa et Skib og som fremstillede ham saadan, som han nu lige har skildret ham, som den forelskede Digter, der — uden Hensyn til Fortiden — allierer sig med sin gamle Fjende Sokrates, for at vinde Datteren. Nu var der ganske vist ikke nogen Dekoration til den Oehlenschlägerske Tragedie, som forestillede en saadan Situation. Sjælen har ikke i bogstavelig Forstand set den malet paa noget Lærred; men Oehlenschläger har med stærke Farver — saa grelle, at de faldt Samtiden for Brystet¹ — afbildet den for hans Fantasi. Han fortæller i sin Tragedie, hvordan Aristofanes vil søge at redde Sokrates ved at bringe ham om Bord paa et Skib og flygte med ham, et barokt Indfald, der intet har med de historiske Forhold at gøre. Men det bliver bedre endnu. For at faa en Skipper til at stille sit Skib til Raadighed, bilder Aristofanes ham ind, at han vil bortføre — et lille Pigebarn, som han elsker. Sokrates forklædt som Skøn-Jomfru, bortført af Aristofanes paa et Skib! Man forstaar, den Idé har moret Heiberg! Og man forstaar,

¹ I en lang og vellykket Anmeldelse i Maanedsskrift for Litteratur, 1836, var det Skildringen af Aristofanes og hans Forhold til Sokrates, der særlig var Genstand for Kritik.

at han kalder Skibet et Digter-Skib. Det var helt og holdent Oehlenschlägers eget Foster, i den historiske Virkelighed hørte det visse-
lig ikke hjemme.

Nu var det ganske vist ikke noget Krigsskib, Aristofanes vilde bringe Sokrates om Bord i, men der tales meget om et andet Skib, som vel nok har været et Krigsskib; det ventes hjem fra Delos efter at have bragt det aarlige Offer til Minotaurus; før det er kommet, kan det andet, som skal bortføre Sokrates, ikke sejle. Heiberg husker da maaske fejl, eller tager det ikke saa nøje med Udtrykket; han har muligvis gerne villet give Glosen en Oehlenschlägersk Klang. I „Tordenskjold“ f. Eks. tales der jo om „Orlogsskibe“.

Jeg skal kun til Slut bemærke, at baade den svenske, den tyske og hollandske Oversættelse omhyggeligt omgaar Stedet.

Det er navnlig 3die Akt, og særlig da dets filosofiske Partier — Digtets Kærne —, som har Krav paa en fyldigere Behandling, end det er muligt at give i en Skoleudgave eller i en mindre Artikel som denne. Her maa jeg foreløbig nøjes med gennem en enkelt Replik ligesom at aabne Døren til det Hegel-Heibergske System. — Først dog et Par supplerende Oplysninger med Hensyn til den lokale Satire.

Blandt de Aviser, som holdes i Helvede nævnes „Adresseavisen“, om hvilken det siges¹, at „dens Indholds Flæsk“ er „behørigen tintet med Asylprospekter og Vandprojekter i Bedemandsstil af Kontorets Vægter“. At der med Asylprospekter sigtes til Jetsmarks Virksomhed for Asylterne er allerede oplyst af Ipsen. Med Hensyn til Vandprojekterne kan det noteres, at Hr. Jetsmark i Adresseavisen 1835, havde fremsat nogle Forslag til Forbedringer af Vandvæsnet. Da der i 1839 i „Københavnsposten“ opstod en Diskussion om nogle af Hr. Repp fremsatte Vandprojekter, mindede Jetsmark i „Adresseavisen“ om, at ogsaa han havde skrevet om de Ting, og at Sagen endnu laa ham dybt paa Hjærte. „Hvilken glædelig Forandring“, udbryder han, „vilde det ikke være, om man f. Eks. ved Ildsvaade i Teatret kunde tilraabe Tilskuerne: „Tag Dem iagt for Vandet — Ilden er snart slukket!“ Stedet kan sammenstilles med Niels Bagsværds [o: Jetsmarks] Replik i Plougs

¹ Side 53, Ipsens Udg..

„Sylvesternat“¹: „Vil De saa ikke ogsaa erindre Deres Excellence, naar De taler med Nogen om mig, at jeg . . . har virket af yderste Evne, men hidtil rigtignok ikke med stor Følge, for Vandvæsnet“. Blandt anden Læsning i Helvede findes ogsaa „Morskabslektur enten med frisk eller opkogt Mad, enten af originale Fyre eller af et Oversætter-Uhyre“². Det er rimeligt, at Smagsdommeren Heiberg har set med stort Mishag paa den Oversættelseepidemi, der rasede herhjemme i Midten af 30'erne, og det er retfærdigt, at han anbringer dens Produkter i Helvede. I 1835 udsendte et Samfund, dannet til Udgivelse af det saakaldte „Gallerie for fremmede Clasisikere“ bl. a. Bulwers samlede Skrifter ved Schaldemose, Reiersen og Saxild, et Foretagende, der blev et Offer for den totaleste Søn-derlemmelse i en Artikel i „Maanedsskrift for Litteratur“ 1835, der i det hele taget søger at dæmme op for „det skandaløse Uvæsen, hvortil vor Litteraturs Historie i de fremfarne Aarhundreder neppe skal kunne fremvise Mage. Skoledrenge og uvidende Lediggængere kaste sig . . . over vor Litteraturs Mesterværker . . . og sende dem derpaa ud i Verden, prydede med allehaande Fjedre“. Det havde en ikke ringe komisk Virkning, da Hr. Saxild i samme Nummer af Maanedsskrift for Litteratur tog til Genmæle med den Undskyldning, at han neppe havde faaet begyndt paa sin Oversættelse, før han var blevet kaldet bort fra Hovedstaden og havde overdraget Resten til en god Ven, som leverede Oversættelsen Trykken uden først at lade Hr. Saxild revidere den. Stor var derfor dennes Forfærdelse, da han læste Vennens Produkt og større endnu, da samme Ven nægtede at lægge Navn til, og Hr. Saxild derfor med sit eget gode Navn og Rygle maatte bøde for sin Letsindighed.

I sin Skildring af Forholdene i Helvede omtaler Heiberg ogsaa Teatret, om hvilket Mefistofeles bemærker: „man slipper for at høre, man ser sig møt: Der spille kun Danserinder og Heste . . .“³. En Satire over den slette Smag for det synlige og haandgribelige. At Heiberg betragtede Dansen som „en underordnet dramatisk Kunst-**art**“ kan blandt andet ses af en Artikel „Om Dandsen“ fra 1838⁴, i hvilken han tager til Genmæle mod en Forfatter i „Dagen“⁵, der paa Bekostning af Skuespillet lovpriser Dansen, særlig Jomfru

¹ Poul Rytter; „Sylvesternat“ Side XXVIII og Side 43. ² Side 55, Ipsens Udg. ³ Side 56, Ipsens Udg. ⁴ Samlede Skrifter VII og Berlingske Tidende 1838, Nr. 294. ⁵ Nr. 291.

Grahn, som den Gang vakte Jubel bl. a. i El Jaleo de Xeres og Cachucha.

Den lille Bemærkning om Hestene skyldes en Reminiscens fra en Pariserrejse i 1836. I et Brev fra J. L. Heiberg til Teaterdirektionen, dateret d. 12te August 1836¹ hedder det bl. a.: „Saa ofte som jeg i Kjøbenhavn har beklaget, at man . . . applauderede Enkeltheder isteden for Ensembler og deriblandt især det Synlige og Haandgribelige, saa ivrigen maa jeg nu erklære, at alle disse smaa Ubehageligheder finde Sted her og i højere Grad. I Operaen har jeg hørt Publicum applaudere Hestenes Indtræden paa Teatret.“

Ofte vil det dog ikke være tilstrækkeligt at henvise til et enkelt Kildested. Der er Tilfælde, hvor en fyldigere Baggrund er nødvendig, idet den isolerede Henvisning bliver værdiløs, dersom den ikke anbringes i det rette Perspektiv. Det er saaledes ikke fyldestgørende at kommentere Sjælens Spørgsmaal til Mefistofeles²: „Er her nu for Eksempel et Sted, hvor man kan sætte sin Søn i Skole?“ med den Oplysning, at der i 1833 i Helsingør udkom en lille Bog med denne Titel, som anbefalede Oprettelsen af Realskoler. Det er ikke umiddelbart indlysende, hvorledes dette Skrift interesserer Sjælen, heller ikke, hvorfor Heiberg i et Digt, der udkom i Slutningen af 1840, hentyder til en Piece, der da var 7 Aar gammel. — Den lille Replik er i Virkeligheden ret væsentlig, for saa vidt som den ikke blot er af lokal Art, men, ret forstaaet, tangerer selve Digtets Idé og aabner os et Indblik i dets filosofiske Tankegang. — Man bør nu først vide, at denne Titel: „Hvor skal jeg sætte min Søn i Skole?“ holdt sig som et Slagord i den Diskussion, der fra Begyndelsen af 30'erne førtes med stor Iver af de betydeligste Mænd herhjemme om Nødvendigheden af Oprettelsen af Realskoler. Der udkom det ene Skrift efter det andet³, som drøftedes indgaaende i Pressen. I 1836 indgav Algreen Ussing i Stænderforsamlingen⁴ et Andragende, som med Henblik paa Hr. Gads Piece begyndte saaledes: „Hvor skal jeg sætte min Søn i Skole“, og som foreslog Oprettelsen af Realskoler, hvori Disciplene fornemmelig

¹ Literatur og Kritik 1890, Side 453. ² Side 58, Ipsens Udg. ³ F. Eks.: F. F. Hansen: „Ogsaa et Par Ord om Spørgsmaalet: „Hvor skal jeg sætte min Søn i Skole?“ Kbhvn. 1834. Stenersen Gad: „Om forberedende og høiere Realundervisning“ 1835. Bloch: „De nyere Forslag om Oprettelsen af høiere Realskoler og deraf flg. Reformer i det lærde Skolevæsen“. 1836. ⁴ Stænder-tidende 1. Febr. 1836.

maatte oplæres i Matematik og Naturvidenskab. Det førte til en Resolution af 1838, iflg. hvilken flere Realskoler oprettedes, men man var endnu misfornøjet, og Diskussionen fortsattes. Den 6te April 1838 kunde man i „Den Frisindede“ læse en Artikel, der begyndte saaledes: „Hvor skal jeg sætte min Søn i Skole?“ lød det engang stærkt og kraftigt, og vægtige Stemmer lode sig høre og gjentog dette vigtige Thema . . . Men er nu Spørgsmaalet fyldestgørende besvaret?“ Forfatteren mener, at endnu meget staar tilbage at gøre. „Sjælen“s Spørgsmaal har altsaa i 1840 været fuldstændig naturligt og forstaaeligt. I Virkeligheden drejede det sig jo ogsaa om et af de betydeligste Problemer i dansk Aands Historie, og selve Heibergs Digt er et Indlæg i denne Diskussion.

Vi skal straks se, at Heiberg ogsaa andet Steds og paa anden Vis udtaler sig om denne Sag. Han stod iøvrigt i Kampen mod den ny Dannelses Retning sammen med Mænd som P. Hjørt og H. C. Ørsted.

Sammenstiller vi dette Sted med andre dermed parallelle i Digtet, vil vi se, at Sjælens Spørgsmaal er fuldt overensstemmende med hans hele Dannelsesstrin og Interessesphære. Han er selv en god Realist: „Herre“, siger han til Aristofanes, „jeg blev, som saa mangen anden, straks bestemt for Handelsstanden, jeg har gaaet i Handelsklasse¹“. Saadan kaldtes nogle Klasser i visse Privatskoler, som for at tilfredsstille Tidens Krav om Realundervisning, indrettede særlige Kursus i Bogholderi, Handelsregning, Varekundskab o. s. v.². Om sin Skolegang fortæller han iøvrigt, at han var flink i Historie og ufortrøden „skummede Fløden af Begivenhedens Kar“. Heiberg har med denne Bemærkning vist Realskoleforkæmperne Vragen af en af deres Yndlingsidéer, at det historiske Foredrag ikke maa blive „en tør annalistisk Universalhistorie, men en raisonneret Fremstilling af Menneskehedens og Staternes vigtigste Begivenheder i Forening med de for tænkende Mennesker fornødne Oplysninger om det i Almindelighed Videværdige, som Historien i sine forskellige Skatteringer tilbyder³“.

Med Hensyn til Religionsundervisningen klager han over, at det kun staar smaat til, og han kommer da ogsaa ynkeligt til kort, da St. Peder begynder sin lidt nærgaaende Examination. — Jeg

¹ Side 40, Ipsens Udg. ² Stenersen Gad: Om forberedende høiere Realundervisning, Side 29. ³ Stenersen Gad: „Om forberedende og høiere Realundervisning“ og „Dansk Maanedsskrift for Litteratur“, 1836, Side 47.

tror, at den hele Scene, som faar Sjælen til fortvivlet at udbryde: „Detaillen og det mindre — saa synes mig — kan glemmes efterhaanden, naar blot man kan erindre det større, mens man holder sig til Aanden“¹, ligeledes maa betragtes som en Satire over en ny Tendens i Dannelsesmetoden. Iflg. Prof. Schouws Udtalelser i Roskilde Stænderforsamling 1836, skulde Realundervisningen nemlig ikke mere bringe Meddelelse om den bibelhistoriske Detail; men i Stedet for skulde der læses to Evangelier. Man mente vel, at Eleverne ved at „erindre det større“ vilde faa et Indblik i Kristendommens Aand. Men ak! Den gode Sjæl formaar ikke at udtrykke denne Aand i Ord. Metoden har spillet fallit. Han har gaaet i en daarlig Skole, en Skole, som ikke har evnet at gøre ham til et dannet Menneske. Nu er det naturligvis ikke min Mening at ville reducere Heibergs Digt til kun at være en Kommentar til Diskussionen om Realundervisning og en Satire over Tidens Tanker i saa Henseende. Det er saa uendelig meget mere. Ligesom Holberg i „Erasmus Montanus“ ikke nøjes med at flaa sin latinske Disputerhelt for alle hans forlorne Fjer og sætte ham i Gabestokken og pege Fingre ad ham som Typen paa en udannet Mand, men tillige gennem Løjtnanten belærer os om, hvori den sande Dannelse bestaar, saadan opstiller ogsaa Heiberg, over hundrede Aar senere, et nyt Dannelsesideal.

Han havde tidligere — i Flyvende Post 1834² — udtrykt de samme Tanker i en dyb og fin Afhandling om Dannelse, som han kalder „Symbolik“, og som er fremkaldt ved Diskussionen om Realundervisning. Han tager her først og fremmest Afstand fra Tidens Sprogbrug: at skelne mellem formal og real Dannelse. Det er meningsløst. Enhver Art Dannelse har sin formale og reale Side. Man kan derimod sondre mellem Færdighed og Dannelse. Det første er, hvad der er blot udvortes og mekanisk, fremmed, meddelt eller givet, ikke frembragt af vor Vilje og gennemtrængt af vor Erkendelse. Dannelse derimod er det Forhold, hvori Færdigheden som det ydre er gennemtrængt af Erkendelsen som det indre. Vi kan da tale om real Dannelse i Betydningen: Færdighedernes Besiddelse. Modsætningen til den reale Dannelse bliver da: ideal Dannelse „thi ved Idéen og det ideale menes Enheden af det ydre og det indre, af Objectet og den Sjæl, som gennemtrænger det, altsaa et Forhold . . . hvor Intet er fremmed, Intet meddelt eller givet, men Alt frembragt og gennemtrængt af os selv.“

¹ Side 33, Ipsens Udg.

² Se ogsaa Pros. Skr. X. 157—207.

En saadan ideal Dannelse er altsaa Maalet. Hvorledes naas det?

Heibergs Svar i nævnte Afhandling er klart og klogt: Det egentlige Menneskelige i Mennesket er Tanken. Den sande ideale Dannelse naas ved Tankens Udvikling til Selvbevidsthed. Altsaa den Videnskab, som væsentligst beforder denne Udvikling, er det vigtigste Middel til Dannelsens Erhvervelse. Denne Videnskab er Logikken, „ikke den formale, men den, hvis Gjenstand er den virkelige Logos eller den fornuftige Tanke, hvorom det hedder i Johannes Evangelium, at den var i Begyndelsen, var hos Gud, og var selv Gud. Og „Logos“ er rigtig gengivet ved det Udtryk „Ordet“. Denne Betydning ligger ogsaa i den græske Benævnelse, eftersom „Ordet“ er Tankens bevidste Aabenbaring“. Altsaa ved Beskæftigelse med Tanken og dens Natur dannes Sjælen. Med andre Ord: ved Studiet af Filosofi og Religion. Den første Dannelses-Apostel, som møder os i „En Sjæl efter Døden“, er da ogsaa St. Peder, en St. Peder, der kan sin Heiberg helt upaaklageligt. Da Sjælen gaar i Rette med ham for hans smaalige Examination i Bibelhistorien, svarer St. Peder ham¹:

„Vel muligt, lad saa være!

Sig da, hvad Aanden er i Kristi Lære!“

Sjælen: Det kan jeg just saa lige

jer ej, Hr. Peder, sige,

thi Aanden lader ej i Ord sig fange.

Sankt Peder: Og dog var Ordet Gud.

Hvo ej med Ord kan sige

sin Tanke, kommer ej i Himmerige.

Nu er det jo ganske vist ikke givet enhver, indrømmer Heiberg i sin Afhandling, at kunne tilegne sig den ideale Dannelse „paa den logiske Vej“. Men der findes endnu en Vej, som staar aaben for alle . . . „Der er imellem Philologiens Gjenstande i det mindste een, hvorom det er aldeles uundværligt for ethvert dannet Menneske at besidde en grundig Kundskab. Udentvivl vilde mange studse, naar jeg siger, at denne Gjenstand er den classiske Oldtids mythiske Aand . . . Mythologisk Kundskab er ikke noget Hukommelsesværk, at kunne opramse de mange Guders og Gudinders Navne, Titler og Embeder . . . den læres kun ved Bekjendtskab med Oldtidens Digtere og Philosopher, i hvilke den mythiske Aand

¹ Side 33, Ipsens Udg.

er levende og virksom . . . Sjælen i det Mythiske er Symbolik . . . Symbolik er den under utallige Former fremtrædende Grund-Anskuelse, at Naturen er endelig, men at dens hele Virksomhed gaar ud paa at ophæve sin Grændse for at udvide Det, som er Meer end det Endelige og Naturlige: det aandelige Liv . . . Symbolik er følgelig den paa mythisk Maade udtrykte Anskuelse, at alt Endeligt ophæver sig selv, at al Realitet er Meer end Realitet, at alt væsentligen er til udenfor sin Grændse. Men denne Anskuelse er den samme som den, Philosopherne kalde Idealisme. Da nu den ideale Dannelse nødvendigen maa bestaae i at tilegne sig Idealismen . . . saa er den ved Phantasien virkende Beskæftigelse med det Mythiske den Vej, som synes at være anviist for Alle uden Undtagelse, hvilke skulle deelagtiggøres i den ideale Dannelse . . . Ingensteds findes det Mythiske uddannet til Classicitet, undtagen i den medrette saakaldte classiske Oldtid. Da nu det Classiske er et nødvendigt Standpunkt, uden hvilket man ikke forstaaer, hvad som har udviklet sig deraf; da det fremdeles aldrig har været realiseret uden i den antike Cultur; og endelig, da det aldrig oftere kan blive realiseret under nogensomhelst Form: saa følger heraf, at den classiske Oldtid er et absolut Moment i vor Udvikling, og at det for alle i ideal Henseende dannede Mennesker er absolut nødvendigt at tilegne sig det“. —

Derfor, da Sjælen har vist, at det ikke er ad den logiske Vej, han har søgt at danne sig, prøver Heiberg ham i hans Forhold til det andet væsentlige Dannelsesmiddel: den klassiske Oldtid. Han spørger ham ikke ud om ligegyldige mythologiske Fakta; men han vil vide, om han drages af de store Mænd, „i hvilke den mythiske Aand er levende og virkende“:

Sig, hvorved din Tanke hæfter,
om Homer tiltrækker den,
med de mageløse Kræfter,
eller Platos Aand dig har
draget efter ham i Døden¹.

Men ogsaa i disse Egne viser Sjælen sin Ubevandrethed, og han vises bort for anden Gang, dybt krænkert over uretfærdig Behandling: „Man hylder her en tom Idealisme, og det reale knap man kender til“. Nej visselig! Det er efter Heibergs Mening ikke den blotte Viden, ikke Kundskab om Livets mangfoldige Realia,

¹ Side 41, Ipsens Udg.

der afføder Dannelsen: „Uagtet det er galt, hverken at kunne orientere sig paa Himlen eller paa Jorden, ikke at kjende Forskjel paa Planeter og Fixstjerner, ikke at vide, at Maanen er Jordens Drabant, at de højeste Bjerge findes i Asien, at en Hvalfisk ikke er en Fisk, at en Flue har to og en Gedeheads fire Vinger, saa fortjener det dog at erindres . . ., at man forholdsvis kan besidde virkelig Dannelse, uagtet man er temmelig ukyndig om alt Dette, medens man, tiltrods for al Verdens Kundskaber, er og forbliver absolut udannet, saalænge ikke Sandsen for det Symbolske og Mythiske er vaagnet til Liv“.

Derfor bliver det Helvede, Heiberg skildrer os, netop et saadant Rige, hvor intet er symbolsk:

„Her forkaster man alt, som har Grund,
her er Flader, men aldrig en Bund“.

Hvor ingen Virksomhed finder Sted „for at udvide Det, som er Meer end det Endelige“:

„Her er alt en begyndende Stat,
som, hvor meget den skynder sig fort,
kommer ej fra Begyndelsen bort“.

Og derfor henvises Skuespilleren i 4de Akt, hvis hele Stræben er af timelig Art, som mangler Sansen for det enkelte som Led i det heles Udvikling, til dette Helvede.

Men foruden at være en Dom over en Repræsentant for Mennekeheden i Almindelighed er Scenen mellem Skuespilleren og Døden et Opgør med en speciel Stand, og endelig er den et personligt Angreb paa en ganske bestemt Mand indenfor denne Stand, nemlig Skuespiller N. P. Nielsen.

Heiberg var ikke just populær blandt de københavnske Skuespillere. Han selv var for kritisk, Skuespillerne for ukritiske, hvilket bl. a. ytrede sig ved, at de ofte og gerne kritiserede andre og forgudede sig selv. Overskou omtaler dette Forhold i sin Teaterhistorie¹. „Det er“, siger han, „ikke usædvanligt, at Skuespillerne, som vinder stærkt Bifald i taknemmelige Roller, finder sig inderligt overbeviste om, at det i Grunden er deres Talent, som Forfatteren skylder sit Værks Held, hvorfor han bør føle sig forpligtet

¹ I Bind Side 62.

til at sige dem selv smukke Ting og for Andre at udtale sin Erkjendelse af, at det egentlig er det ypperlige Spil, der giver hans Stykke Effect. Hos enkelte af dem, som spillede i Heibergs Vaudeviller, var Overbevisningen saa levende, at de stadigt havde i Munden, „at det dog var Skuespillerne, han kunde takke for, at hans Farcer gjorde en saa urimelig Lykke“. Derfor: da Heiberg ikke blot yttrede sin Tilfredshed i maadeholdne Udtryk, men undertiden endog lod mærke Utilfredshed med Adskilligt, saa stod han hos Nogle anskrevet som en meget utaknemmelig Forfatter, der slet ikke skjønnede paa, hvad Skuespillerne havde gjort for ham¹.

Heiberg har frigjort sig for Ærgrelsen over Skuespillernes taabelige og selvglade Kritik ved at give dem deres egne Ord igen i Karikatur: „Desuden vil du for det meste se“, siger Skuespilleren til Døden, „at Poeten har ingen bestemt Idé; de fleste ved ikke selv, hvad de vil; de erfare det først, naar de se vort Spil¹“.

At N. P. Nielsen har tjent Heiberg som Model for hans Skuespillertype, bekræftes baade af Overskou² og Fru Heiberg³; men det lader sig ogsaa paavise ud fra Teksten selv.

Saaledes siges det f. Eks. om Skuespilleren, at han har Kendskab til Lessings „Nathan den Vise“. Netop dette Arbejde havde Nielsen haft Lejlighed til at sætte sig grundigt ind i. Han gav nemlig den 17de Decbr. 1835 paa det kgl. Teater en Aftenunderholdning⁴, hvor han blandt nye Ting⁵ foredrog „De tre Ringe“ fra Lessings „Nathan den Vise“, bearbejdet af Hertz.

Den hele Karakteristik af Skuespilleren lader sig iøvrigt belægge med Beretningen om ganske lignende Træk i Nielsens Karakter. Læser man Overskous Teaterhistorie eller Fru Heibergs Erindringer, træffer man det ene Eksempel efter det andet paa Nielsens grænseløse Forfængelighed. Jeg skal som en Illustration minde om en enkelt typisk Episode, der stiller Nielsen i en meget grel Belysning, og som Gang paa Gang lader os erindre den Heibergske Karakteristik af Skuespilleren i „En Sjæl efter Døden“.

Som sagt: Forholdet mellem de københavnske Skuespillere og Heiberg var ikke det bedste. De benyttede gerne Anledningen til en lille Hævn. En saadan meldte sig i Slutningen af 1829. Heiberg havde i Anledning af Frederik den 6'tes Gemalinde, Dronning Mariæ Fødselsdag skrevet sit Lystspil „Prinsesse Isabella“. Paa Grund af den knappe Tid, der var levnet ham til Stykkets Affat-

¹ Side 73, Ipsens Udg. ² Teaterhistorie. II. 39. ³ Erindringer. I. 392.

⁴ Adresseavisen 17. Decbr. 1835. ⁵ Dagen 16. Decbr. 1835.

telse, fik han først temmelig sent uddelt Rollerne til Skuespillerne. Det vakte megen Misfornøjelse, og hans undskyldende Ord blev af de fleste mødt med spidse Bemærkninger. Hertil kom nu, at Heiberg havde tildelt Bournonville en Rolle, i hvilken han baade skulde synge, danse og tale. Det gav Anledning til en fuldstændig Storm af Indignation. Skuespillerne enedes om at modsætte sig Kunstens Nedværdigelse ved at underskrive en Protest til Kongen mod Heiberg, som imidlertid ligeledes indankede sin Sag for Majestæten, der i sin Visdom resolverede, at Bournoville gerne maatte danse og synge, men tale maatte han ikke. Altsaa begge Parter vandt, eller rettere ingen af dem.

Ingen havde i denne Sag været ivrigere i at genere og modarbejde Heiberg end netop Nielsen, som var Hovedmanden for den omtalte Adresse. Da han fik sin Rolle udleveret, erklærede han rent ud, at han ikke var i Stand til med den korte Forberedelsestid at spille en saa stor og vanskelig Rolle som Fernandos. Saa besluttede Heiberg naturligvis at give Rollen til en anden. Det hjalp. Nu kunde Nielsen godt faa Tid, hvis kun Heiberg vilde foretage nogle Forkortelser. Skønt Heiberg langt fra var enig med Nielsen, gav han efter for ham paa dette Punkt.

Nielsen spillede da Rollen; men Heiberg var misfornøjet med hans Udførelse og søgte at bibringe ham en ændret Opfattelse. „De har selv ment“, hedder det i et Brev fra Heiberg til Nielsen¹, „at Rollen ikke passede for Dem; men kommer det ikke deraf, at De har regnet den til et andet Fag end det, hvorunder den henhører?“ Det affødte en Strid, som væsentligst førtes skriftligt og endte med, at Heiberg ønskede Stykket henlagt. Man sammenligne nu Nielsens energiske Cabaleren, hans Indignation over den korte Frist til Rollens Indstudering, hans Kritik af Rollen og af hele Stykket og endelig hans Given efter, da det trak op til, at en anden skulde komme til at glimre i Stedet for ham, med flg. Linier:

Min bedste Død! Hvor kan du dog tro,
at man ved Teatret har Tid og Ro
til at sætte sig ind i det hele Værk?
Den Fordring er sandelig alt for stærk.
Det er sjældent, man rigtig kender sit eget,
at kende de andres er alt for meget.

¹ H. P. Holst: Fra Romantik og Historie. XIXde Bind: Brev fra Heiberg til N. P. Nielsen, 30te Oktbr. 1829.

Og lidt længere henne:

Jeg var ej som et Instrument passiv,
jeg gav min Spiller aktive Stød.
Jeg kan sværge dig til: i mit hele Liv
blev aldrig noget Skuespil prøvet,
hvorpaa jeg som Kritikus ej mig øved,
og viste de andre paa en Prik,
at det var usselt, at det var daarligt,
og især den Rolle, som selv jeg fik,
jeg gennemheglede ret alvorligt.
Men Stridighed var dog ej min Sag,
thi naar Stykket vandt Publicums Behag
og jeg selv til Applaus i Rollen kom,
forandrede jeg ret gerne min Dom¹.

Parallellen er tydelig nok. Det er forøvrigt netop om disse sidste Linjer, at Overskou oplyser, at Samtiden opfattede dem som ganske bestemt stilede paa Nielsen, hvilket ærgrede ham meget.

Det er vel givet, at Heiberg har haft den omtalte Episode i Erindringen, da han skrev Scenen mellem Skuespilleren og Døden. Men om den er det egentlige psykologiske Udgangspunkt for Fantasiens Virksomhed, er jo et andet Spørgsmaal.

¹ Side 75, Ipsens Udg.

HOLBERG i TYSKLAND I DET 19. AARHUNDREDE

BEARBEJDELSER OG OPFØRELSE

AF

CARL ROOS

UMIDDELBART før Krigen syntes Holbergs Komedier pludselig at skulle blive aktuelle igen i Tyskland.

Det begyndte litterært med at man paa Goethe-theatret i *Lauchstädt* paa Schlenther's Initiativ i Sommeren 1911 opførte *Erasmus Montanus*. Hr. Carl Behrens omtaler denne ejendommelige Opførelse i *Berl. Tid.* Aftenr. f. 7., 24. og 28. Juni s. A., i *Teatret* X. 165 ff. og i sin Bog om Emil Poulsen p. 27¹.

Den 10. Januar 1914 forsøgte man sig paany. Lederen af *Hamburger Stadttheater*, Hr. Hans Loewenfeld, der tillige administrerede Theateret i Altona, vilde her opføre en Cyklus nordiske Stykker, som skulde give et Indtryk af Udviklingen i det skandinaviske Drama. Synspunktet var her overvejende historisk, da man besluttede sig til at tage Holbergs *Den Stundesløse* (*Der Geschäftige*) med. Kritiken bemærkede bl. a. (*Vossische Zeitung* ^{13/1} 14): „Man maa gaa til en Holberg-Opførelse som i et historisk Museum.“ Dette havde Altonaer Publikumet aabenbart ikke forstaaet. Afdøde Paul Schlenther, der sammen med Hoffory havde udgivet den gamle Oversættelse af Holbergs Komedier,

¹ Paa somme tyske Tilskuere gjorde Stykket et stærkt Indtryk. En kendt Romanforfatter Hr. Wilh. Hegeler gav den Anledning til en Artikel i *Der Tag* (Nr. 150), i hvilken Holberg kaldes „ein Vollbürger der Welt, die er ver-lacht“. Det store ved ham er de levende Typer, han skildrer; hvad han har laant fra fremmede, er mindre væsentligt, end at hans Komedier har hele deres Rod i det nationale Liv. Et Essay over Holberg findes i Professor ved Kunstakademiet i Düsseldorf, Hr. Karl Haegers *Vorträge und Kritiken* fra 1910.

paany, gav i *Berl. Tagebl.* 18/1 14 en morsom Skildring af, hvor desorienterede Tilskuerne var, hvorledes der, efter at man havde let velvilligt af 1. Akt, i 2. Akt pludselig indtraadte et Omslag i Stemningen, saa at nogle forlangte Pengene igen, andre gik forbitrede bort og atter andre forlangte at faa fat i baade Direktør og Digter for at hævne sig paa dem. Digteren var jo lovlig undskyldt, naar han ikke kunde komme til Stede, Direktøren derimod maatte frem og i en kraftig orienterende Tale gøre Folk opmærksomme paa, hvorledes de skulde stille sig til Forestillingen. Saaledes lykkedes det da at gennemføre Opførelsen. Et Blad trøstede næste Dag Holbergs Manes med, at som det gik ham nu, var det i 1778 gaaet selve Shakespeare. Da maatte den store Skuespiller Fr. L. Schröder frem for aabent Tæppe for at forsvare *Henrik d. 4te*. I det hele taget morede Affæren den dannede Offentlighed meget. Men Hr. Max Reinhardt, som allerede dengang havde *Den Stundesløse* under Forberedelse eller dog i sine Tanker, synes indtil videre at have ladet den falde. Af hele det Holbergprogram, som han havde lovet for Sæsonen 1914—15, d. v. s. foruden *Den Stundesløse* tillige *Den Vægelsindede* og *Erasmus*, kom vistnok intet frem. Derimod opførtes paa *Künstler-Theater* i Berlin i Juni, vistnok den 6., *Jeppe paa Bjærget* i en Oversættelse af Regissøren (?) Heinrich Galeen; med Musik af Ludw. Wachtel. Man kan ikke sige, at dette Forsøg havde en gunstig Presse. *Berliner Tageblatt* bragte den 7/6 en forbitret Recension, der navnlig revser Holberg for hans reaktionære Konservatisme. Ifølge Referatet kaster Jeppe i Galeens Oversættelse harmfuld de fire Rigsdaler, som Dommeren venligt har givet ham, fra sig. Kritikeren aander lettet op over denne Stolthed i Bondekofte, men kun for at forbitres saa meget desmere, da Baronen derpaa træder frem og i Slutningsmoralen advarer mod at drage Bonden, det Bæst, op af det Snavs, hvori han hører hjemme. Recensionen ender med dette Udraab: „Hier skilles Tidsaldrene, overfor dette skal ingen filologisk Pietet bringe os til at tro, at Holberg som Intelligens har noget, at sige vor Tid.“

¹ Derimod vidste man ikke, at *Gert Westphaler* blev udpebet i Hamborg 1822 cfr. Fr. L. Schmidt: *Denkwürdigkeiten* II, 189; eller at Kotzebues Bearbejdelse af *Don Ranudo* havde samme Skæbne 30. December 1802(!) (cfr. Costenobles Tagebücher I, 175); da Iffland 24/6 1806 spillede denne Rolle i Hamborg, var han meget forbitret over Hanseaternes Kulde (ibid).

Ogsaa en bekendt, skabagtig Kritiker, Alfred Kerr, udgød i *Der Tag* for $\frac{9}{6}$ 14 sin Vredes Skaaler over „Holberg, Soldatersønnen, som havde sultet sig frem, som havde spottet Adelen — og købte sig en Adelstitel. Holberg, en Mand, bunden i sin Tid.“ Kerr tænker hele Tiden paa, hvor meget højere Gerhard Hauptmann staar i sin Behandling af det samme Æmne *Schluck und Jau* og føjer til: „Holberg har aldrig skildret en fattig Fyrs trohjærtede Lykke saa nydeligt, saa humorfyldt, saa stille, saa dybt som Hauptmann“. Holberg er udvendig, uden Følelse og reaktionær. Endelig hedder det i et Berliner Theaterbrev til *Dresdener Anzeig.* $\frac{18}{6}$ om denne Opførelse, at Theaterets Ledelse skræmte Publikum fra sig, da den efter Opførelsen af Hauptmann begyndte med udenlandske „Minderwertigkeiten“ som et „uappetitligt dansk Lystspil“. Samtidig hermed havde *Deutsches Volkstheater* i Wien *Ulysses* under Forberedelse og *Alberttheater* i Dresden et vistnok ikke nærmere betegnet Stykke. Disse Planer er dog, saa vidt jeg ved, ikke blevet realiserede.

Derimod opførte *Kgl. Theater* i Dresden $\frac{12}{6}$ 14 *Den Stundesløse* under Titelen *Herr Vielgeschrey*. Af denne Opførelse, der blev en betydelig Succes, har jeg givet en Skildring i *Nationaltidendes* Aftenummer den 17. Juni, hvori ogsaa resumeres den særdeles velvillige Kritik, Stykket fik. Forestillingen havde for en Kender af Holberg adskillige Mangler, men ogsaa i det mindste ét Fortrin. Hr. *Hans Fischer* gav *Vielgeschrey* med virkelig fin Forstaaelse, og idet han intel Øjeblik glemte, at denne forvirrede og latterlige Person er en rig og fornem Mand.

Den Oversættelse, der fulgtes, var Hr. Karl Morburgers¹.

Om disse Forsøg vil blive fortsatte efter Krigen, vil Fremtiden vise. Naar man i Tyskland gentagne Gange med lange Tiders Mellemrum har forsøgt sig paany med Holbergs Komedier, har det sin nærliggende Grund i den tyske Litteraturs paafaldende Mangel paa levedygtige Komedier. Af saadanne, som tilhører det klassiske Repertoire, er der kun to. For det første Lessings *Minna* (1767), der ved Læsning ikke virker særlig stærkt, men som paa Scenen aabenbarer en morsom gammeldags og paa sin Vis charmerende Atmosfære fra det fredericianske Preussen med dets spartanske

¹ Det er fortalt mig af en rejsende, at i 1912 hørte *Den polit. Kandestøber* til det løbende Repertoire paa det cekiske Theater i Prag.

Bravhed, dets vaagnende Selvbevidsthed, dets trohjertede Undersaatsbevidsthed, altsammen fremført i et klassisk nøgternt Sprog.

Det andet er Gustav Freytags *Journalisten* (1852), der paa Tilskuerne virker ved Stemningen fra en anden i Folkets Liv vigtig Tid, Overgangen fra den venlige Biedermeiertid til den unge Liberalisme. Den er ikke saa fin som Hostrups samtidige Komedier, men har lidt af den samme Duft og endelig indeholder den en klassisk komisk Figur, den jødiske Journalist Schmock, der kan skrive ganske som det behager.

Af moderne Komedier, som har Udsigt til at bestaa, er der vel kun Emil Rosenow: *Kater Lampe* (1906), der er virkelig vittig og tillige baaren af en vis Humor.

Men naar Holberg alligevel ikke har kunnet hævde sig til Trods for alle de ihærdige Forsøg, som litterært interesserede har gjort siden Romantikens Tid, har det vel den samme Grund som Tysklands Mangel paa Komedier, nemlig det tyske Folks fortrinsvis pathetiske Karakter. Tyskland har vel en betydelig komisk Litteratur men af en besynderlig Grovhed. Der staar en formelig Stank af den lige fra *Tyll Eulenspiegel* og Fastnachtspillene til Friedrich Hebbels *Rubin* og Kleist's *Der zerbrochene Krug*. Dens Vid spiller overvejende paa det posterioriske. Der aabenbarer sig utvivlsomt et folkepsykologisk Træk deri, at dette Folk mestrer den tragiske Pathos og — i det mindste hvis man tager Heine med — den skarpe Satire, men mangler Sans for MelleMLEJET, den godmodige Ironi, den sympatetiske Anerkendelse af al Menneskeligheds Utilstrækkelighed, og det er heri Holberg har sit Mesterskab. Han er Manden med Smilet, Manden, der ikke forarges over, men nyder Latterligheden, Smaaligheden, de smaa Verdenscirkler. Det tyske MelleMLEJE er ikke det rolige Smil, hvorved man neutraliserer sig selv, det er snarere den gemytfulde Humor, i hvilken man nyder sig selv. Det jo netop det, som er karakteristisk for de store tyske Humorister, for Jean Paul og Wilh. Raabe, Heines „smilende Taare“¹. Holbergs Grovhed er det tyske Publikum ikke dannet nok til at kunne tage. Og for at faa fat i hans Finhed, maa man vel først have den Fortrolighed til ham, som Pieteten og hans Betydning sikrer ham i den nordiske Litteratur.

Men endelig ligger det i Sagens Natur, at en Digter, hvis

¹ Jeg betoner, at jeg her ser bort fra den østrigske og den plattyske Litteratur.

Styrke i den Grad ligger i Replikken, kun med stort Besvær lader sig omplante i et fremmed Sprog uden at tabe meget.

Hensigten med nærværende er at undersøge dels, hvorledes tyske Bearbejdere gaar frem overfor Holberg, dels hvilke Vanskeligheder det tunge tyske Sprog volder de egentlige Oversættere.

Holbergs Liv paa den tyske Scene falder i to Afsnit: det 18. Aarhundrede og Tiden efter Romantiken. Den første Periode vil kun antydningssvis blive berørt her, da jeg forbeholder Undersøgelsen heraf i sin Helhed for et større Arbejde.

Den ældre Periode ender egentlig med et Udtryk paa en Theaterplakat fra Leipzig fra 1. Jan. 1805, som meddeler Førsteopførelsen af en den Gang kendt Syngespilforfatter Georg Friedr. Treitschkes Syngespil: *Zinngiesser*, som er en Bearbejdelse af *Kandestøberen*. Det hedder her: „Nærværende Stykke indeholder et Forsøg paa at gengive et gammelt yndet Stykke i et nyt Klædebon“. Forsøget lykkedes for saa vidt som dette Syngespil¹ i længere Tid næsten var det eneste, hvorved Holberg blev repræsenteret, men ganske vist uden at hans Navn nævnedes. Endnu ⁸/₂ 1847 opførtes det i Leipzig (G. H. Müller: *Das Stadttheater in Leipzig*). Han havde i det hele den Skæbne efter at være forsvundet fra den almindelige Spilleplan fra c. 1765, og efter derpaa i nogle Aartier at være bleven spillet en Gang imellem, navnlig som Karnevalsstykke af Hensyn til Pøbelen og til Forargelse for de dannede², at afgive Stof og Intrige til Komadieskribenter.

Undersøgelsen falder da i to Hovedafdelinger: Bearbejdelser af Holbergske Stykker delvis under andet Navn og egentlige Oversættelser.

I første Gruppe er Hovednavnene Kotzebue og Raupach. Anden Gruppe omfatter Oehlenschlägers Oversættelse fra 1822 —23, Robert Prutz's fra 1857 og 1868, og endelig Carl Mor-

¹ Det er ganske morsomt, at allerede den store Schröder, der levende interesserede sig for Holberg, i et Brev til Digteren Gotter af 1. April 1778 anbefalede denne at vælge sig et Syngespilstof af Holberg, Goldoni eller den gamle, franske Komædie i Stedet for de forslidte Themaer, han ellers anvendte (cfr. *Theatergeschichtliche Forschungen* X 293).

² Enkelte Stykker som *Kandestøberen* gik dog helt hen mod Aarhundredets Slutning bl. a. i Weimar 1794. Der findes højst interessante og højst afvigende Domme i Datiden om dette Stykke, i hvilket Schröder havde en af sine betydelige Roller, og som han selv havde bearbejdet.

burgers, af hvilket første og hidtil eneste Bind kom 1913¹. Hertil slutter sig saa Paul Schlenthers og Jul. Hofforys Nyudgave af den gamle Oversættelse 1888. Desuden kommer der nogle utrykte Bearbejdelser for Theatret til. Edv. Devrient bearbejdede som Direktør for Karlsruhetheatret *Der geschwätzige Barbier* i 1 Akt, der opførtes første Gang ²¹/₂ 1860 og holdt sig i flere Saisoner². 1864 bearbejdede han efter Oehlenschlägers Oversættelse *Der Mann, der keine Zeit hat*, ligeledes i 1 Akt (cfr. Eug. Kilian: *Beiträge zur Geschichte des Karlsruher Hoftheaters* (1893) pp. 73 & 85). En Hr. v. Zieten havde allerede 1822 bearbejdet *Der geschwätzige Barbier* nach Holberg, som ifølge en Theaterplakat i Hofkapelmester Krebs Samling i Dresdener Bibliotheket opførtes i Hamborg 19. Sept. 1822, og 1823 *Geschäftswuth* (formodentlig *Den Stundesløse*) *Lustspiel in 3 Aufzügen nach dem Dänischen des Holberg*, der opførtes i Berlin 26. April og 4. Maj s. A. (cfr. Schäfer & Hartmann, *Die kgl. Theater in Berlin*. 1886, p. 35).

Wiener Theaterrepertoire Nr. 268 er en Komædie af Carl Gründorff *Ein Opfer der Consuln*, som ifølge A. v. Weilems Anmeldelse af Nyudgaven af *Dänische Schaubühne*³ skal være en Efterligning af *Gert Westphaler*. Hvilken Karakter denne Bearbejdelse har, er jeg ude af Stand til at bedømme, da jeg ikke har læst den.

August Friedrich Ferdinand v. Kotzebue (1761—1819) er vistnok mere end nogen anden den, som har indlemmet Holberg i den tyske Komædietradition. Ikke saaledes at han har gjort Holbergs Navn bekendt eller agtet, men saaledes, at han har plyndret ham for Karakterer, Intriger og Repliker uden at angive Holberg som Kilde, men just ved at udgive det for sit eget, skaffet det, han tog fra Holberg, tysk Borgerret.

Nu læser ingen Kotzebue mere, hverken hans henimod 300 Dramer, hans Romaner, hans historiske eller andre Arbejder. Men endnu spilles et enkelt af hans Stykker *Die deutschen Kleinstädter*,

¹ Vurderingen af disse Oversættelser vil fremkomme i et følgende Nr. af *Danske Studier*.

² Denne Bearbejdelse udførtes vistnok sidste Gang i Leipzig ⁴/₆ 1878 med Karl Sonntag i Hovedrollen (cfr. G. H. Müller: *Das Stadttheater zu Leipzig*. 1891), men endnu 1894 i Berlin. Femaktskomædien af samme Navn opførtes i Leipzig sidste Gang 1822 (cfr. Fr. L. Schmidt: *Denkwürdigkeiten*, II, 189).

³ *Ztschr. f. vergl. Littgesch.* N. F. II. 128 ff.

omend mest paa afsides Steder, og endnu synges som Folkevisen et enkelt af hans Digte, *Es kann ja nicht immer bleiben*. Hans Navn lever endnu og hans Vanry vandrer fra Litteraturhistorie til Litteraturhistorie. Han havde det Uheld som 29-aarig at skrive en Piece *Dr. Bahrdt mit der eisernen Stirn*, som strutter af Tanker og Udtryk, der ikke alene i sig selv er plumpe og ækle, men blev det dobbelt, fordi de lagdes i Munden paa og sagdes om navngivne Mænd. Dette forfulgte ham hele hans Liv og blev bestandig revet ham i Næsen, ogsaa da han stod som den overalt spillede, paa alle Sprog oversatte berømte og beundrede Digter.

Han havde desuden det Uheld at støde sammen med Goethe, hvorved hans Naturs ringere Værdi er gaaet over i Litteraturhistoriens Evighed i bengalsk Belysning. Schiller kalder ham i et Brev til Körner 19. Okt. 1801 en Pralhans og Vindbeutel. Maaske er der nu ved at foregaa en Forskydning i Vurderingen af ham, saa at man ikke alene forsøger at bedømme hans Karakter roligere end før, men navnlig fremhæver det, som var det væsentlige i hans Produktion, et teknisk Talent, en sproglig Verve, en Lethed i Opfindelsen af Handling, som næppe er naaet af nogen anden tysk Skribent.

Goethe har givet en Karakteristik af ham, som rammer lige i Centrum og stiller ham paa hans rette Plads, idet han siger, at han med sit udmærkede Talent dog besad en vis *Nullitet* i sit Væsen, som ingen, der har den, kan overvinde¹. Er man ellers tilbøjelig til at tillægge Kotzebue positive slette Egenskaber, mener Goethe altsaa, at det netop er Mangelen paa virkelige Egenskaber, hans Naturs Mangel paa Dybde, hans Sinds propagtige Lethed, som har været det bestemmende for hans Optræden ogsaa der, hvor han synes at være optraadt gement og hadsk. Denne Dom er jo i Virkeligheden meget mere dræbende for den dømte, men sikrer den dømmendes Ro og Overlegenhed.

Alligevel, selv med al Anerkendelse af Kotzebues Talent kan man ikke undre sig over, at han ikke engang som Tekniker har faaet den Betydning for tysk Komædie, som han for saa vidt var berettiget til. Thi han manglede den indre Form. Han havde ikke den Ævne til at være sanddru, som er Betingelsen for den indre Form, den Trang til at være sanddru, som alene gør en Mand i Stand til at se noget nyt i Tingene. Han vilde i altfor høj Grad

¹ *Biografische Einzelkeiten*. Cottas Jubilæumsudg. XXX, 417 ff.

gøre sig selv gældende, derfor savner hans Figurer og hans Komedier i det hele den Lugt af Jord, der sikrer Holbergs Figurer og Komedier et evigt Liv. Ogsaa Holbergs Verden er en lille Verden, men den er ikke smaalig, thi den er levende. Kotzebues Verden er mere Mekanik. Han er udvendig. Men han er vittig og hurtig, sammenlignet med Forgængerne i det 18. Aarhundrede, der som Aander ikke stod over ham, betegner hans Komedier et forbløffende Fremskridt. Han er vel ogsaa den eneste tyske Komediesskriver, der paa Rejser i Frankrig og Italien bestandig kunde se sine egne Stykker konkurrere med indfødte.

Af det biografiske Materiale, som foreligger, ser det ikke ud, som Kotzebue nogensinde har gjort en Hentydning til, hvad han skylder Holberg ud over de Titelblade, hvor han anfører, at Stykket er en Bearbejdelse efter den danske Digter¹. Hverken i *Mein literarischer Lebenslauf*², hvor han fortæller om sin Barnheds og Ungdoms literære Indtryk og dramatiske Forsøg eller i Omtalen af den Dilettantscene, han i 1784—88 forestod i Reval³, nævnes noget Holbergsk Stykke. I den første (p. 161) omtaler han, at han som Dreng sammen med Kammeraterne vilde opføre *Der geschäftigte Müsziggänger*⁴, hvilket kunde lyde efter Holberg.

En omfattende fransk Undersøgelse af hans Arbejder, C. Rabany: *Kotzebue* (Paris 1893), holder sig i Spørgsmaalet Holberg i det væsentlige omend ikke helt til de Titler, der udtrykkelig angiver Afhængighed af Holberg. Paa tysk foreligger en Disputats af E. Jäckh: *Studien zu Kotzebues Lustspieltechnik* (Heidelberg 1899), som ogsaa kommer lidt ind paa Forholdet til Holberg. En projekteret anden Del er ikke blevet til noget. A. v. Weilen og andre⁵ har ved forskellige Løjligheder gjort opmærksom paa Laan fra og Paralleler til Holberg hos Kotzebue, men den eneste, der har taget Sagen op i Sammenhæng er Paul Schlenter i

¹ Til *Molière* hentyder han derimod i en Replik i et af Stykkerne: *Der Stumme*. Scene 12.

² Se *Jüngste Kinder meiner Laune* V p. 161. 1796.

³ *Kleine gesammelte Schriften*. II, p. 372 ff. 1788.

⁴ I *Erinnerungen aus Paris*, 1804, p. 504 nævner han paany dette Stykke og tillægger det Lessing; det er af Joh. El. Schlegel og har Berøring med *Den Stundesløse*.

⁵ Cfr. bl. a. Jac. Minors udførlige Anmeldelse af Rabanys Bog: *Götting. gel. Anzeigen*. 1894.

Afhandlingen *Holberg und Deutschland*¹, og hans Undersøgelse er ikke fyldestgørende.

Der bliver, naar man vil paavise en senere komisk, dramatisk Forfatters Afhængighed af en tidligere, Tale om tre Ting: Intrigen, Karakteren og Repliken. Genfinder man noget karakteristisk hos den senere og som man kender fra den tidligere, er det rimeligt, at han har arbejdet med Cliché, men det er derimod ikke givet, at der er Tale om direkte eller bevidst Laan; det paagældende kan allerede have været *commonplace*, da den senere benyttede det. Naar en Tysker nu bruger Ordene *bramarbasieren* og *kannegiessern*, kan man ikke deraf slutte, at han har læst Holberg, skønt de stammer fra Holberg; thi disse Ord er incorporerede i det tyske Sprog siden den gamle Dethardingske Oversættelse af Holberg blev bekendt. Direkte Laan kan man kun formode, naar det drejer sig om et karakteristisk Udtryk for en nuanceret Tanke, der ikke er almindelig, og naar Formodningen finder Støtte i andre Omstændigheder. Saaledes staar der i Hoffmannsthal's *Der Abenteurer und die Sängerinn*: Also weiszt Du nicht zu schenken, da Du so gar nicht anzunehmen weiszt. Dette Udtryk findes hos Balzac². Hoffmannsthal er en stor Beundrer af Balzac, deraf slutter jeg til Laan.

Hvis vi holder os til Komeden og betragter det komiskes Udvikling, finder vi, at den gaar fra et primitivt Trin, hvor de naturlige Funktioner paa en latterlig Maade behersker Individets hele Væsen; det er den gamle Hans Wurst-Komik, hvis Elementer, der i Aarhundreder har været alle Litteraturers Fælleseje, er Forslugenhed, Klodsethed, animalsk Erotik; til et nuanceret Trin, hvor Komiken bestaar i Karakteren og Situationen. I Tyskland betegnes Overgangen fra det ene Stadium til det andet væsentlig ved Gottsched, som gjorde den franske Komédie til Forbilledet, der skulde efterlignes. Den Komédie, Kotzebue har kendt og hvis Ingredienser han har opsummeret i sin Gummihjerne, er bl. a. denne franske Komedies tyske Efterlignere herunder medregnet Holbergoversættelsen. Desuden har Kotzebue draget direkte Nytte af Lessings *Minna* (t. Eks. i *Das Intermezzo*) og den engelske Komédie-tradition, som bl. a. navnlig den store Schröder indførte.

Den Holbergske Komédie regnedes ikke for fin i Kotzebues

¹ *Dänische Schaubühne* I. 1888.

² Det er ikke lykkedes mig at finde Stedet igen.

Ungdom, men var endnu yndet af Mængden. Forholdet er da det, at Holberg som Helhed ikke kan siges at være *commonplace* i Tyskland i Slutningen af det 18. Aarh. Han var ikke gjort overflødig, fordi han var indgaaet som Element i den nationale Komædie, men han var forkastet, fordi han ikke var fin nok. Man var gaaet udenom ham. Herfra maa dog navnlig undtages *Deutsch-franzos*-typen, hvis endelige Form Holberg har skabt, og som gaar igen og paany igen hos de fleste Komædieskrivere efter 1750. Hvis man da hos Kotzebue træffer andre karakteristiske Holbergske Figurer, Intriger og Replikker end saadanne, der refererer sig til *Jean de France*, turde det være sandsynligt, at han har dem ikke ud fra et Fællesrekvisitkammer for alle Tyske, som Holberg er fælles for alle Danske, men fra et personligt og for ham særligt Studium af den danske Digter. Denne Antagelse støttes saa deraf, at han gentagne Gange har direkte bearbejdet Holbergske Stykker. — Hvis det forholder sig saaledes, at Holberg gennem Kotzebue i fortyndet Form er bleven *commonplace* i tysk Bevidsthed, forstaas det desuden bedre, at han i Tyskland, naar han tages op igen, ikke virker frisk, original og overraskende.

Schlenther omtaler som bearbejdet af Kotzebue 4 Stykker: 1) *Don Ranudo* (1803)¹, 2) *Der Gimpel auf der Messe* (1805)² (= Den 11. Juni), 3) *Das arabische Pulver* (1810) og 4) *Der Vielwisser* (1817) (= Erasmus Montanus). Ved 1--3 af disse har Kotzebue angivet *nach Holberg*, ved 4. derimod ikke³.

Desuden nævner Schlenther, at en Skolemesterscene i *Vielwisser* minder om en lignende i *Julestuen*. Skolemesteren har dog

¹ Det er en kendt Sag, at Goethe udtalte sig meget forarget om *Don Ranudo* i Kotzebues Bearbejdelse; mindre kendt turde det være, at den samme Dom, formodentlig netop under Goethes Indflydelse, er gaaet over paa Fransk. Se M. Stael-Holstein: *De l'Allemagne* (1842 p. 340). I dette Stykke havde Iffland en af sine Yndlingsroller, som han gerne spillede, naar han var paa Gæsterejse.

² Schlenther angiver 1808, men det er forkert. Stykket kom i *Almanach dramatischer Spiele* III. 1805 og der tilføjes cfr. Rabany a. St. p. 478: „Blot Læseren vil gennemløbe det originale Stykke, vil han se, at Forfatteren har indlagt saa meget af sit eget, at han har Ret til at kalde det sin Ejendom“. I Goedekes *Grundriss* V, 282 angives fejlagtigt „nach Holbergs verwandeltem Bauer“ (= Jeppe). Ved *Der Trunkenbold* i samme Almanak angiver Goedeke „nach 11. Juny“. De to Angivelser maa byttes om.

³ Bearbejdelseerne kalder han gerne *Posse*, undertiden *Lustspiel* og *Schnurre*. Jeg har benyttet Udgaven: *Theater* I—XL. Lpz. & Wien 1840.

tillige noget af *Per Degn*, idet han søger at overtrumfe Vielwissenren, *Peregrinus*, som Per Degn i Diskussionerne. For disse Arbejders Vedkommende nøjes jeg med en Henvisning til Schlenther's Afhandling. Schlenther har oversat, at Kotzebue selv angiver at have bearbejdet *Jeppé paa Bjerget* som *Der Trunkenbold*, der kom i samme Bind af den dramatiske Almanak som *Der Gimpel* 1805.

Foruden disse kommer navnlig i Betragtning: *Der hyperboräische Esel* (1799), *Der weibliche Jakobinerklub*¹ (1791), *Braut und Bräutigam in einer Person* (1804), *Pächter Feldkümmel von Tuppelskirchen*² (1811), *Pagenstreiche* (1804), *Sorgen ohne Not und Not ohne Sorgen* (1810) samt *Das Intermezzo oder der Landjunker zum ersten Male in der Residenz* (1809).

Der hyperboräische Esel har laant Handlingen fra *Erasmus*. Husets lærde Søn, *Karl*, ventes hjem efter tre Aars Ophold ved Universitetet. *Malchen*, hans Kæreste, rødmer højt af Forventning, men bliver ilde berørt, da han lader sig opholde tæt udenfor Hjemmet for at diskutere med en lærd Kollega. Moderen omtaler hans Breve, som ikke tiltaler hende, de er for højtravende og kolde. Siden viser Karl, Broderen, der er brav og trohjertet, fra sig: „Jeder ungebildete Mensch ist die Karikatur von sich selbst. Dein Freund kann ich also nicht sein . . .“ Alt dette er lidt om-lavede Træk fra *Erasmus*. Slutningen danner ogsaa en Parallel. Fyrsten lader Karl putte i Galehuset for at kurere ham. Et nyt Træk er det derimod, at *Karl* er Sensualist og Libertiner; det har sin Grund i, at Stykket er anlagt som en Satire over Udgiverne og Forfatterne af *Athenäum*, Brødrene Schlegel. Alle Karls Repliker er Udpluk af *Athenäum* og Friedrich Schlegels Roman *Lucinde*.

Ligesom i *Vielwischer* er der indført den sentimentale Cadeau til Publikum, at den sympathiske, yngre Broder, der oprindeligt resignerer for den ældre Broders Skyld, til sidst vinder Kæresten fra ham ved en ædel Handling.

Der weibliche Jakobinerklub foregaar i Frankrig og begynder med en Monolog, hvori Ægtemanden taler om Husets økonomiske Misère, Indtægterne formindskes, Regninger vælter ind; ligesom i *Kandestøberen Geske* beklager sig over Manden. Hos Kotzebue

¹ Omtales i *Jüngste Kinder meiner Laune* V. p. 222 uden at Holberg nævnes.

² *Der Vielwischer* og *Pächter Feldkümmel* og *Pagenstreiche* er optaget i det lille Udvalg af Kotzebue, som findes i *Reclams Universal Bibliothek*.

føres dette dog kun antydningssvis videre til, at Konen har Skyld deri; hun har nemlig ogsaa „nogle Svin paa Skoven“, idet hun leder en Jacobinerklub, der skal holde sit første Møde i hendes Hus. Baade som Rekvisit og ved sine Taabeligheder minder den aiholdte Raadsforsamling om Collegium polemiticum.

Braut und Bräutigam in einer Person har forskellige Holbergske Elementer. Frau von *Erbsenbaum* er en giftesyg gammel Pige, der kan ruinere sin Niece, *Friederike*, ved at tilintetgøre et Testamente; hun har, I. 9., en Monolog foran Spejlet om sine Rynker ligesom *Terentia*, i *Den forvandlede Brudgom* I. 4. Niesen forklæder sig som Officer, bedaarer den gamle ved sin Skønhed, sin Glød og sine enorme Pralerier ligesom *Elsebet* s. St. I. 8. og stikker en Medbejler, Grev v. *Hottentott*, der har Elementer baade af Tyboe og Don Ranudo og bl. a. har samme Foragt for Poesi og boglig Idræt som den første, ganske ud. Der arbejdes meget med Forklædninger; Elskeren *Karl* optræder som Advokat og citerer „den groszen Juristen Ovidius“. *Friederike* laver II. 4 en stor Diskussion med sig selv ligesom *Henrik* i *Mascarade* II. 4.

I *Pachter Feldkümmel* er Iscenesætteren af hele Intrigen, som gaar ud paa at skaffe en ung Herre hans Kæreste, der egentlig skal giftes med den tykke *Feldkümmel*, en *Henrik-Oldfux* ved Navn *Schmerle*, „ein Pfiffikus aus Berlin“. Denne tilbyder den til Byen — Handlingen foregaar i Wien — frisk ankomne Forpagter sin Tjeneste gratis, thi han tjener *par honneur* som *Oldfux* hos *Vielgeschrey* II. 10 — Udtrykket *par honneur*¹ har *Schmerle* bevaret i Fortsættelsen af *Pachter Feldkümmel: Die Belagerung von Saragossa oder Pachter Feldkümmels Hochzeitstag* (1812). — Ved en combineret Intrige, der er bygget over Landboens Ukendskab til Storbyen, ligesom Intrigen i *Den 11. Juni*, lykkes det at faa den gamle til at fortrække. Ogsaa her anvendes den af Holberg yndede „logiske Vittighed“, som bestaar i, at man med Tilskueren som forstaaende indviet blander Navne og Begreber paa en latterlig Maade og serverer det for en godtroende Person. Den bekendte Satiriker *Lichtenberg* citeres, og da *Feldkümmel* spørger, hvem det er, svares: „Han var en stor General i 7-Aarskrigen“.

¹ III. 4 spørger *Feldkümmel* forbitret: „Meint er denn, dass ich ein Kramsvogel bin?“ Jeg tror det er en Reminiscens fra *Kandestøberen* III. 5, dels fordi Lignelsen i sig selv er saa barok dels fordi den sproglige Form er den samme som i den gamle Oversættelse, mens den naturlige Form for *Kotzebue* vistnok vilde være *Krammet(s)vogel*.

Foruden i *Der Gimpel* og i *Pachter Feldkümmel* har Kotzebue anvendt Motivet fra *Den 11. Junii*, der jo atter er beslægtet med *Den pantsatte Bondedreng*, i *Das Intermezzo*, der desuden indfører en Række af de af Holberg saa yndede Plattenslagere og Projektmagere; men ganske vist er Karakteren her en anden. Hovedpersonen *Junker Hans* fra Pommern er vel prisgivet Slynglerne i Berlin paa Grund af sin totale Uerfarenhed, men han er en nobel og højsindet Kavalier, der i Kraft heraf alligevel ikke gaar fejl i Byen.

I dette Stykke genfindes en Replik, som ogsaa Holberg anvender (bl. a. *Erasmus* III, 3) uden at Opfindelsen af den dog skal tillægges ham. I en ægteskabelig Strid om Datterens Giftermaal hedder det (V, 6): Ich bin Vater.

(Moderen): Das ist möglich!

(Faderen): Mutter Sie!

(Moderen): Das ist gewisz¹.

I *Pagenstreiche*, der i det hele nærmest synes inspireret af Beaumarchais *Figaro*, optræder to kendte Holbergske Figurer. Den ene er *von Heldensinn*, der udtrykkelig kaldes en Bramarbas, og som, skønt han aldrig har været i Krig, desuagtet taler om sine Felttog og om hvad han gjorde, hver Gang han havde erobret en Fæstning. Den anden er „den levende Rejsekoffert“, som Pagen kalder ham, *von Kreuzquer*, der er en ren Mester Gert, i hvis Tale som et Refrain bestandigt kommer igen: „Ich bin einmal von Stolpe nach Danzig gereist, da . . .“

Ogsaa dette Stykke er fuldt af Forklædninger og Intriger.

Endelig genfindes i *Sorgen ohne Not* etc. *Don Ranudo* under det klingende Navn *Reichsfreiherr Magnus Holofernes von Pelz auf Pelzendorf und Eulenburg*. — Det er sandsynligt, at man ved at gennemgaa Kotzebues Komedier systematisk vilde finde endnu flere Laan og Efterligninger baade i Karakterer, Intriger, Situationer og Replikker. Hans Hjerne var som Klistet, alting hang fast i den og var til rede, naar han skulde arbejde; han kunde da ogsaa skrive en 5-Akts Komedie paa et Par Dage. Men de anførte Eksempler er tilstrækkelige til at vise, i hvilken Grad han har plyndret Holberg. For at vise, hvorledes han mishandler

¹ Denne Replik findes næsten ordret paany i Joh. Nestroys *Eulenspiegel* (1835) I, 6.

ham, tager Sundheden og Kraften fra ham og præger ham med det, som er det egentlige karakteristiske for ham selv, Sentimentaliteten, vil jeg gennemgaa det sidste af de ovennævnte Arbejder *Der Trunkenbold*¹.

Stykket er forkortet og omfatter kun to smaa Akter. Jeppe, som hedder Barthel, stødes ud af sit Hus for at hente Sæbe i Byen, drikker Pengene op hos Gæstgiveren Jacob, falder i Søvn, findes af Baronen, som finder paa at lade ham bringe op i Slottets fineste Gæsteværelse. Han vaagner og tror at være i Himlen, drikker Kanaljesæk, faar en Udfordring fra en Nabobaron, fristes af sin som hans paastaaede Baronessekæreste forklædte Kone, Anne, men viser hende fra sig, da han dog alligevel kun elsker sin Kone, falder i Søvn, bringes tilbage, vaagner op og hentes af sin Kone med blide Ord; i hans Lomme findes den Sæbe, han skulde have hentet, hvilket forvirrer ham ganske; han lover Anne aldrig at drikke mere, i det mindste aldrig mere, naar han har faaet det sidste Glas, som hun venligt indrømmer ham. Skønt Motivet med at Jeppe er Hanrej er benyttet, fortæller Anne dog baade Baronen og *Barthel* selv, at Grunden til at hun pryglar sin Mand, egentlig kun er den, at hun elsker ham saa højt, at hun vil forhindre ham i helt at gaa i Hundene. Der lægges altsaa en umulig, sentimental Refleksion ind i hende. Det er den samme Mangel paa Psykologi og Sans for det naturlige, som fik Kotzebue til at berøve *Erasmus* al Menneskelighed og gøre ham til et Magasin af sammenhobede Kundskabsbrokker i *Der Vielwisseur*. Saaledes har da ingen af disse to Skikkelser hos Kotzebue bevaret det Moment af Tragik, som de unægtelig har hos Holberg, for hvem de i Kraft af hans Sanddruhed sandsynligvis er vokset ud over de oprindelige Intentioner, som var at komme Folk til at le.

Et Par Ting maa endnu nævnes som Holbergelementer. Det er Kotzebues Tilbøjelighed til at slutte med en Morale paa Vers.

¹ *Jeppe* motivet var i det 18. Aarh. overordentlig yndet i Tyskland, man træffer det under mangfoldige Forklædninger, og det bevarer stadig sin Tiltrækning. Grev Pocci har bearbejdet det som Marionetkomedie *Kasper als Prinz. Moralsche Komödie* (se hans *Kasperlekomödien* II. 177. Udg. 1909). Jeg har set det spillet paa et lille Marionettheater i Leipzig. Theaterhistorisk er det interessant, at selv saadan et lille Træk som at Kasper bliver bange for Kvasten for sin Nathue, da han vaagner i Baronens Seng, er bevaret. Ogsaa Gerhard Hauptmann har taget Motivet op i *Schluck und Jan*.

Endelig genfinder man hos ham baade de aktuelle Hentydninger, det Brud paa den sceniske Illusion, som Holberg ynder og som de tyske Romantikere var saa glade for hos ham¹ og den lystige Omtale af sine egne Produkter som Holberg jo ogsaa praktiserer (bl. a. Den 11. Juni III., 6)².

Ernst Benjamin Salomo Raupach (1784—1852), hvis litterære Debut hilstes velkommen af Kotzebue, var en Præstesøn fra Slesien, hvis Skæbne for saa vidt har Lighedspunkter med Kotzebue, som han ligesom denne i en ung Alder kom til Rusland, hvor han efter adskillige Aars Huslærergering endte med 1817 at blive Professor i Historie ved Petrograd Universitet. Efter at have samlet sig en Formue derovre, vendte han, tildels ogsaa paa Grund af en optraadt Animositet mod de indvandrede Tyske fra Russernes Side, hjem og slog sig ned i Weimar, hvor hans første Arbejde opførtes 1819. Men da han ikke kunde komme ud af det med Goethe, ganske vist af andre Grunde end Kotzebue, flyttede han til Berlin, hvor han meget hurtigt blev en af Hovedleverandørerne til det kgl. Hoftheater, først under Brühl, siden under hans Velynder Grev v. Redern. Han havde en Kontrakt med Hoftheatret, at det skulde spille alt, hvad han indleverede. I sin Velmagtstid i 20. og 30. skrev han et Stykke omtrent hver fjerde Uge, først Komedier, siden navnlig Tragedier.

Han behandlede Hohenstaufernes Historie — efter Shakespeares Mønster — i 30—40 Dramer, blev meget populær og spillet over

¹ Endnu Bauernfeld forsvarer (*Schriften*. XII. 127) sine Komediens aktuelle Hentydninger med, at bl. a. Holberg bar sig saadan ad.

² Hvad dansk Literatur skylder Kotzebue, er saa vidt jeg ved aldrig undersøgt. Det er dog vistnok umuligt andet end, at en Skribent, der har været saa kendt, maa have efterladt sig Spor. Jeg henstiller med al Reservation som en Formodning, at Heiberg har benyttet nogle Træk fra ham. Intrigen i *Kong Salomo og Jørgen Hattemager* er af ganske samme Art, som i de første Akter af *Die deutschen Kleinstädter* (1803); *Aprilsnarrene* med deres Skildring af Døtreskolen har Berøring med Bakfiskene i Pensionatet, som skildres i *Pachter Feldkümmel*. I samme Komædie giver Forpagteren en Fortælling til bedste om sine Oplevelser i Theateret, der danner en Parallel til et bekendt Sted i Blichers *Æ Bindstouw*. Ogsaa i *Das Intermezzo V.* findes dette Motiv anvendt. Landjunkerens er ude af sig selv af Raseri over, at saadanne Grusomheder, som han har set foregaa i *Maria Stuart*-Opførelsen, kan tillades af Politiet. I de sidste Scener i dette Stykke og i *Der Vielwisser* udvikles Motivet videre saaledes, at Komædien i Komædien bliver en Del af Handlingen ligesom i *Hamlet*.

hele Tyskland. Da Grev Redern trak sig tilbage 1842, nedlagde han ogsaa sin Pen. Hans Død 1852 gik i det væsentlige upaaagtet hen og allerede i 60. var han saa godt som forsvundet fra Repertoiret. — Raupachs Karakter var meget ejendommelig og grundlagdes i hans Barndom under en meget stræng og udelukkende forstandsmæssig Opdragelse, under hvilken han led meget. Hans Sind, der tørstede efter forstaaende Sympathi, mødte Kulde og Misforstaaelse overalt. Resultatet var et koldt, strængt og hvast spottende Væsen, som kun hans nærmeste Venner, der satte ham højt som Karakter, kunde gennemskue.

Hans Stolthed og en Selvfølelse, der var berettiget, for saa vidt som han skyldte sig selv og ingen anden alt, hvad han var; men uberettiget for saa vidt som han ikke var nogen rig og skabende Natur, førte til Sammenstødet med Goethe, af hvem han vilde respekteres i højere Grad end denne kunde eller vilde. Økonomisk uafhængig kunde han møde Verden med den Kulde og Foragt, som han mente den fortjente; hærdet i Modgang og Kamp for Existensen kunde han som Komedieskriver behandle sine Personer med en blandt tyske Skribenter enestaaende Mangel paa Sentimentalitet. Men uden Godmodighed, uden sympathetisk Forstaaelse af menneskelig Skrøbelighed, uden Varme i Opfattelsen, kommer han til at skildre Figurer, der i Hovedsagen er uden Liv, uden Perspektiv. Det der bar hans Komedier, var et skarpt, forstandsmæssigt Vid, der i de fleste repræsenteres af hans *alter ego*, Till, et Navn der er laant fra *Till Eulenspiegel*. De er alle skaarne over den samme Læst. Der skildres i Expositionen en Konflikt; denne løses ved en Intrige, som sættes i Scene af Till, den overlegne, skeptiske, kolde Ironiker, hvis Synspunkt er, som han selv siger i *Lasst die Todten ruhen* (1826), at Narrenes Gøren og Laden er det eneste, som gør Livet udholdeligt for fornuftige Folk.

Karl v. Holtei giver i sin Selvbiografi¹ et Bidrag til hans Karakteristik, der er meget oplysende med Hensyn til den Energi, hvormed han gik løs paa sit Maal, og som forklarer baade hans

¹ *Vierzig Jahre*. 3. Bd. Breslau 1862, p. 248; et andet Bidrag til hans Biografi gives af Ed. Genast i *Weimars klassische Zeit*. 1904 p. 232 ff.; endelig skrev Rellstab ved hans Død to korte Nekrologer i *Allgem. Zeitung* 1852, 26. og 28. Marts, som giver et smukt Billede af hans Karakter. Intetsteds henlydes dog til Holberg.

Held og dets korte Varighed. Han talte med Raupach kort efter dennes Hjemkomst fra Rusland, om et Stykke af Datidens Modeskribent Clauren, som var ringeagtet af alle Kendere. Raupach svarede roligt: „Mig har dette Stykke og det Bifald, det vinder, været meget lærerigt. Jeg er kommen herhen for at lære den Vej at kende, som jeg maa slaa ind paa, for at vinde Indflydelse paa det tyske Theater. Saa længe jeg levede i Petrograd var det mig ikke muligt. Ved alt, som behager Publikum, maa man være i Stand til at udfinde Grundene til at dette sker. Og er man først klar over det, erhverver man sig ogsaa Midlerne til at naa samme Maal omend ad anden Vej“.

Ingen ringere end Hegel, af hvem han var en personlig Ven og som han traf i Berliner-Foreningen *Literaria*, har taget ham i Forsvar. I Hegels *Werke* XVII, 414 ff. findes en Antikritik af hans Komædie *Die Bekehrten* (1827), i hvilken dette Stykke gøres til Type paa den egentlige Komædie, en overlegen Betragters Spil med det uvæsentlige. Edw. Devrient har i sin store *Geschichte der deutschen Schauspielkunst* ydet ham en betydelig Anerkendelse og navnlig fremhævet ham som den, der søgte Fornyelsen for tysk Komædie, ikke hos de lastefulde Franskmænd men hos de „stammverwandte“ Shakespeare og Holberg.

Direkte Relation til Holberg tager Raupach vistnok kun i to Arbejder. Ganske vist er at sige, at kun en Del af hans Stykker synes at være trykt. Del ene er en — utrykt — Bearbejdelse af *Gert Westphaler: Ein Sonntag aus Schelles Jugendjahren* foretaget til Berliner Theatret 1828¹. Det andet er *Der Stiefvater* (1833), der er en Bearbejdelse af *Pernilles korte Frøkenstand*. Den første er mig ubekendt, den anden er trykt² og har paa Titelbladet: nach Holberg. Intrigen er ganske den samme. Till siger, da han skal til at overveje, hvorledes Sagen bør ordnes: „Es giebt ein Lustspiel von Holberg, worin die Umstände, der unsrigen wie ein Ei dem andern gleichen. Daraus will ich meinen Plan entlehnen. Plagiate sind ja nicht verboten“.

Stykket er lagt op i Samtiden. Personlisten er tildels bibeholdt men med forandrede Navne. Henrik er erstattet med Till, der er Bogholder hos Købmand *Funk* alias Jerominus. Till iscenesætter

¹ Jfr. Devrient a. St. IV, 18.

² Jeg har benyttet Raupachs *Dramatische Werke komischer Gattung* I—IV, 1829—35.

Intrigen forklædt som Landsbyskolelærer. Pater Merian falder altsaa bort. Opdagelsen sker inden Giftermaalet er kommen i Stand, ligesom i Øhlenschlägers Oversættelse, men det forbliver skjult for de gamle, at det er Till, som har spillet en Intrige, mens Henrik hos Holberg bliver opdaget.

Af Replikerne er saa godt som intet bevaret. Derimod tales der om Ægteskabskontrakten i Stedet for Vielse, et Forhold, der ligesaa lidt stemmer overens med tysk Ægteskabslov som med dansk¹. Karaktererne er bibeholdt. Funk er Tøffelhelt ligesom Jeronimus, men medens Magdelone hos Holberg ganske aabenlyst lader Manden og de tilstedeværende det mærke, som naar hun siger: „Du est en Kælling, mit Hjærte. Lad mig tale“; eller: „Det lader ilde, at min Mand er saadan Mæhæ“. Er en af Vittighederne hos Raupach, at Madam Funk bestandig vil give det Udseende af at tyranniseres af sin Mand, som hun hele Tiden dirigerer ved at hoste. Hosten betyder, at Manden skal sige just det modsatte af det hun siger. Saaledes faar han Skylden for hendes Vilje.

En samtidig Kritik² siger: „Raupach har benyttet Holbergs gode Paafund frit og smagfuldt . . . Paa et fælles Ridt med Holberg tumler han sin store Kæphest, Ægteskabspersiflagen“.

I en senere Komædie *Denk an Cæsar!* synes han at have arbejdet med *Kandestøberen* for Øje. *Quantus* er Borgmester i Krähwinkel, men er modsat Herman von Bremen en Fjende af alle Forandringer. Forvirret af sin Magt, tror han man stræber ham efter Livet. Tilsidst vil han fortvivlet flygte ud af sit eget Hus. Ligesom Herman løber rundt med Rebet for at finde en Krog, han kan hænge sig paa, staar Quantus og flætter et Tov af et Lagen, han har skaaret i Stykker, for at hejse sig ud af Vinduet.

Slaaende er Parallelen mellem *Collegium polemiticum* og en Raadsforsamling hos Raupach. De ender begge i Personligheder og med Haandgemæng. Der forhandles allehaande taabelige Ting. Primanerne i Skolen ansøger om Tilladelse til at stifte en Forening til Forædling af Høkerkonernes Udtryk. 21 Jomfruer ansøger om Tilladelse til at stifte en Forening til Forædling af Gadedrengene. Holbergsk i Tonen er en Replik, der kommer som Afbrydelse ved dette Forslags Fremsættelse: „Død og Pine! 21 Jomfruer! Jeg

¹ Det kan dog ikke siges med Sikkerhed, da tysk Ægteskabslovgivning før *Allg. bürgerl. Gesetzbuch* (1899) var meget forskelligartet.

² *Blätter f. literar. Unterhaltung* 1834, 21. Maj.

havde skam ikke troet, der var saa mange Jomfruer i vor By!“ Eller en anden Replik til Qvantus, da han om Natten forskrækkes af noget Hvidt og der tales om Skygger: „Maaske er Skygggerne om Natten hvide, saasom de er sorte om Dagen“.

En fjerde — mig ubekendt — Komædie *Vor hundred Jahren*¹ skal i Følge A. v. Weilen² indeholde en Figur, der er paavirket af Lisbeth i *Erasmus*.

Den Raupachske Komædie er Intrigekomædie som Holbergs, og der arbejdes meget med Forklædninger. *Till*, der repræsenterer Henrik og Oldfux i én Person tillægger sig selv et Talent for Maskering. Baade i *Stiefvater* og *Schleichhändler* forklæder han sig som Skolemester. Der forekommer Brud paa den sceniske Illusion som hos Holberg. I *Stiefvater* taler *Till* om en Intrige, som han har brugt i en anden Komædie. I *Denk an Cæsar* henvender en af Personerne sig direkte til Publikum.

Den store Forskel er, at Holbergs Personer er saa overordentlig levende set og at hans Replik har Livets Fylde, er saa „rund“, giver et Perspektiv ind i Personernes Væsen.

Her viser sig i det hele taget tydeligt en Svaghed, som er almindelig for den tyske Komædie, og som ogsaa kan iagttages i Holbergoversættelserne. Man synes at være altfor belastet med Litteratur til at kunne være fri i Repliken.

Den gamle sachsiske Komædie, den *Gottscheds*ke, er fuld af litterær Polemik og Hentydninger og erstatter i Holbergoversættelsen i *Gottscheds Deutsche Schaubühne* ofte de politiske og almindelige Hentydninger med litterære. Hos Raupach benytter Personerne altfor ofte, naar de er i en spændende Situation, et Citat, det egentlige Bevis paa Mangel paa replikdannende Ævne. Naivt røber dette litterære sig t. Ex. i *Der Wechsler*, hvor en af Personerne truer med at gøre sin Datter arveløs, men føjer til: „I min Ungdom gik jeg meget paa Komædie. Der truer Fædrene, naar de er vrede paa Børnene, med at gøre dem arveløse. Dette er nu — Gud ved hvordan — falden mig ind. Hvorledes kunde jeg fattige Mand ellers snakke om at gøre arveløs?“

Endnu paa ét Punkt er der Tale om Holbergpaavirkning hos

¹ Denne er i Følge Devrient V, 240 opført 1838 i Berlin; men foreligger først trykt i *Jahrbuch deutscher Bühnenspiele* 1848. Den gav Stødet til den kulturhistorisk anekdotiske Komædie, som Gutzkow og Laube dyrkede.

² Anmeldelsen af *Dänische Schaubühne*.

Raupach, nemlig i de staaende Personer *Till* og *Schelle*. *Till* optræder under forskellige Titulaturer, som Bogholder, Toldassistent, Raadstueskriver, Notar, Boghandler og Commissionsraad, men bestandig er han, som Artiklen om Raupach i *Allgem. deutsche Biographie* siger „det levende Midtpunkt, en Mand uden Lidenskab, som betragtede hele den ham omgivende Verden med satiriske Øjne, holder Handlingens Traade i sin Haand“. Teknisk svarer han altsaa til Henrik og Oldfux. I Karakteren er han derimod bestandig ens og ejer i sin Hvashed og Hensynsløshed, der er Raupachs egen, slet ikke disses lystige Ligegyldighed overfor Livets Alvor.

Forskellen mellem ham og Oldfux maales bedst ved en Replik som denne sammenholdt med Oldfux's Indgangsreplik i *Jacob v. Tyboe*: „Den Fyr tror virkelig jeg gør det for hans Skyld. Nej! jeg har aldrig gjort noget for noget Menneske uden for mig selv, thi jeg vil ikke fremme Utaknemmelighedens skammelige Last“¹, Ord der vel ikke dækker hans Bevæggrunde, men er udsprungen af en bitter Livserfaring, som vilde være Oldfux fremmed.

I *Das Sonnett I, 2* er der en Scene mellem Till og en Overjægermester, hvem Forholdene tvinger til at gøre Vers, som nok kan minde om Jacob v. Tyboes og Oldfux's Replikker i Anledning af Oden til Lucilia.

Benjamin Schelle, der som det fremgaar af Titelen paa Bearbejdelsen af *Gert Westphaler*, her er denne med forandret Navn, har i de andre Komedier, hvor han optræder i en stigende Rangskala, som Barber, som Stadschirurg, forhenværende Stadschirurg, Compagni- eller Bataillonschirurg, af Mester Gerts Ejendommeligheder kun en betydelig Svada tilbage. I *Denk an Cæsar!* hvor han resumerer sin Livsskæbne hentydes der ikke til noget, der minder om Mester Gert. Et Par Gange begynder han en Udvikling med: Dengang jeg studerede i Halle . . . (nemlig Barberhaandværket). Men i øvrigt synes han nærmest at være en Sammenblanding i blegere Farve af Jacob v. Tyboe og Falstaff. Han karakteriseres som den forrykte Schelle, Ærkehærefoden. Han gør sig gerne til baade af sit Mod og sit Kvindetække som i *Der Schleichhändler* eller i *Denk an Cæsar*. Men i *Der Nasenstüber*, der ender med en Duelscene, der minder adskilligt om Kampen mellem Tyboes og Stygotii Hære, ræsonnerer han dog oprigtigt med sig selv over

¹ Schleichhändler I, 5.

sin Mangel paa Mod, der er ligesaa stor som Jeppes eller som den *Musikus Rehaars*, som jeg omtalte i en lille Afhandling i *Danske Studier* 1914 om *Holberg og Lenz*.

Hvorledes Raupach er kommen ind paa Holberg, kan jeg ikke sige, da det biografiske Stof som foreligger er ringe og den eneste eksisterende egentlige Biografi tilmed er mig ubekendt. Oehlen-schlägers Oversættelse kom i 1822—23 og i Berlin har han kunnet se den i Begyndelsen nævnte Oversættelse af Den Stundesløse af v. Zieten. I Tiecks Kreds er han ikke kommen. Fra denne har Interessen for Holberg ellers bredt sig til mange.

Berliner-Professoren Karl Wilh. Ferdinand Solger (1780—1819), den bekendte, tidlig afdøde Æstetiker, der til Hegels Forargelse interesserede sig saa meget for Holberg¹, var en yngre Ven af Tieck og havde modtaget stærke Impulser fra ham.

Skribenten Edmund Dorer, der har undersøgt Holbergs Forhold til det spanske Drama², var en direkte Elev af Tieck.

Det ligger næsten i Sagens Natur, at en Undersøgelse som denne ikke kan være udtømmende. Naar man er færdig med Hovednavnene kommer man til de mindre kendte Navne og selv naar man har opsporet dem, hvorledes da faa fat i deres Arbejder. Og naar man er færdig med den literære Komædie, er der endnu den illiterære tilbage. Jeg tvivler ikke om, at man paa et specielt Omraade, nemlig Wiener Lokalkomædien vilde kunne gøre en rig Høst, dens Tradition gaar direkte tilbage til den Tid i det 18. Aarhundrede, da Holberg blev levende paa den tyske Scene. Men baade for det 18. og det 19. Aarhundredes Vedkommende lader dette sig kun studere paa Stedet. Carl Gründorff (f. 1830), som jeg har nævnt, er Wiener; en anden og mere bekendt, Ferdinand Raimund (1790—1836) ligeledes; han har maaske i Tilslutning til Kotzebue delvis taget Jeppemotivet op i *Das Mädchen aus der Feenwelt oder der Bauer als Millionär* (1826). Hans Behandling af Motivet er dog lige langt fra Holberg og Kotzebue. Han fletter det ind i en Hand-

¹ Jfr. Hegel: Werke, XVI., 436, der indeholder en Anmeldelse af *Solgers nachgelassene Schriften* etc., som I, 101 har en lille begejstret Opsats fra 1803 om Holberg.

² Edm. Dorers: *Nachgelassene Schriften* II, 91. *Ludw. Holberg und das spanische Theater*.

ling, der spiller baade i den brutale Virkeligheds Verden og i en henrivende, fantastisk Féverden, der er Hjemlandet for Længslerne, Idealerne, alt det fine, som i denne Verden gaar under eller mister sin Glans. I dansk Litteratur kender vi dette Sammenspil fra Hostrup, der selv bekender at have faaet „et lille Stød“ dertil fra Raimund og Nestroy (Erindringer I, 131 ff.). Raimund har det fra Gozzis bedaarende Féerier. Hos Raimunds Efterfølger Johann Nepomuk Nestroy (1802—62), der forøvrigt har tjent til Forbillede for Overskou findes der visse Ting, som ogsaa Holberg har. Det er navnlig den berømte *Lumpaciavagabundus oder das liederliche Kleeblatt* (1833), som kommer i Betragtning, et Stykke hvis Stof er taget fra en lidt ældre Forfatter Karl Weisflogs Humoreske *Das grosse Loos*. En af Hovedpersonerne, Skræderen Zwirn, er udpyntet med Træk baade af Kandestøberen og Jeppe.

I I. 13 findes maaske en Reminiscens om det bekendte Sted, hvor Donaustrommen løber lidt vel stærkt. II 13 kommer en Svend for Skade at kalde Zwirn, der er bleven rig, med den sædvanlige Titel *Meister*, men faar at vide, at nu er han *Herr v. Zwirn*: „Noch einmal das Wort Meister, und Du hast ausgerungen (cfr. *Kandestøberen* III. 4). I. 15 endelig har man den samme Vittighed som i *Hexeri* III 4. Det gælder om at finde den, der har stjaalet en Daler. Alle stilles op med Hænderne i Vejret og der spørges: „Habt's alle die Händ in die Höh?"

Alle: Ja.

Leine: Der den Thaler g'nommen hat, auch?

Zwirn: (sich vergessend, sehr schnell) Ja! o. s. v.

E. v. Bauernfeld (1802—90), ligeledes en Wiener, nævner Holberg blandt Komediens Mestre. Af andre kan nævnes den helt ukendte J. v. Ploetz¹, og Roderich Benedix (1811—1873).

Hos Benedix er der vist ikke noget paaviseligt direkte Forhold til Holberg. Hans Komedie er som Kotzebues og Raupachs Intrigekomedier fulde af Situationskomik. Man genfinder i dem de gamle prøvede Tricks.

I *Ein Lustspiel* (1853) er en Del af Handlingen den, at en ung Mand af sin Fader er bestemt til at ægte en ung Enke. Paa Frierreisen møder han imidlertid en ubekendt Dame til hvem han taber sit Hjærte. Han beslutter da at trodse Faderens Vilje. Den ubekendte viser sig naturligvis at være Enken.

¹ Jfr. Jäckh a. St., p. 44.

Dette er altsaa en stofflig Parallel til *Maskarade*.

I *Das bemooste Haupt* (1839) indføres (III. 5) en Jean de France-Figur, der dog har nok saa megen Lighed med Lessings Riccaut i *Minna*.

I *Der Störenfried* (1860) I. 5 er der i Gehejmeraadindens Repliker en vis Parallel til *Erasmus*.

Endelig indeholder *Ein Lustspiel* (IV. 8) en ogsaa af Holberg meget yndet Form for Replik, et ideligt gentagent: Men —, der afbryder Modpartens Svada.

Til Slut gør Schlenther opmærksom paa at Holbergske Elementer er gaaet over i den sydtyske Bondekomedie¹.

Undersøgelsen af dette sidste vilde dog føre for langt her. Det bør tages i Sammenhæng med den illitterære Komedie i det hele taget, hvortil der foreligger rigeligt Stof.

¹ Han henviser a. St. til K. Hartmann *Volksschauspiele*, hvilket vistnok rigtigere skal være Aug. Hartmann & H. Abele: *Volksschauspiele. In Bayern und Österreich-Ungarn gesammelt. 1880.*

TROLDEN »GRENDEL« I BJOVULF

EN HYPOTHESE

VED

REGINALD FOG

TROLDEN „Grendel“ har givet Anledning til mange og aandrige Fortolkninger¹, men det er mig ikke bekjendt, at man er kommet til noget Resultat, der kan siges at have Sandsynlighed for sig. Det er mig heller ikke bekjendt, at nogen er kommet til nedenstaaende Resultat, der dog i al sin Simpelhed synes at kunne have noget med Virkeligheden at gøre.

I gamle Dage blev, som det vides, mange Sygdomme opfattet som „Hekseri“ og „Trolderi“, og det endog i den Grad, at selv Jesus maatte tage Hensyn dertil, da man ellers ikke vilde have kunnet forstaa ham. Man uddrev onde Aander, Djævlø o. s. v.; nu kaldes det: at helbrede.

Paa Kong Roars Tid var der gjennem Togter Forbindelse vidt omkring; der blev bragt meget godt hjem og meget daarligt hjem, og blandt det sidste vel ogsaa smitsom Sygdom, der hærgede der, hvor Forholdene var gunstige for dens Trivsel.

Der var stor Sorg ved Kong Roars Hof paa Lejreborg. Trolden „Grendel“ hærgede Hirden².

171--174.

„I Samraad tit
blev drøftet af mægtige, daadstærke Mænd,
hvad bedst vilde Kæmperne baade og hjælpe
mod al den Rædsel, der rugende trued“.

¹ F. Eks.. at Bjovulf er Solen og Sommeren, der kæmper mod Vinteren; jfr. Indledning Side XII til den nedenfor omtalte Oversættelse; eller: Bjovulf bekæmper Sløvheden og kalder Bedriften frem; jfr. Ludvig Schrøder: *Om Bjovulf-drapen* Side 38. Endvidere Müllenhoff (Haupts. Z. VII, 419 flg.): Vesterhavets Ødelæggelser o. s. v.

² Den prægtige Oversættelse af Adolf Hansen og V. J. von Holstein Rathlou er benyttet, og Henvisningerne er til denne.

189—191.

„Halfdans Søn over Sorgen ruged
aarle og silde; ej ævned den snilde
at bøde Smerten“;

Man har her et tydeligt Billede:

Konge og Folk led i Rædsel under Grendels frygtelige Magt; man evned ikke: „at drive ham ud“.

Budskab om Ulykken naaede til Huggleiks Kongsgaard, og Bjovulf bestemte sig til at drage til Lejre for mulig at bekæmpe Trolden. (199—201).

Situationen paa Lejre beskrives saaledes, at man deraf kan forstaa, at Trolden arbejdede om Natten, især naar der havde været Gilde. (115—119). Troldens Virksomhed henlægges til selve Gildehallen, hvor Største parten af Gildedeltagerne overnattede. Det nævnes, at en enkelt Nat borttog Trolden 30 Helte. (123). — Nat paa Nat rasede Trolden, indtil Heltene søgte sig bedre og sikrere Leje udenfor Hallen. (138—139).

Heltene blev altsaa ikke angrebne (syge), naar de overnattede udenfor Hallen; dette er en Oplysning af Vigtighed for denne Undersøgelse.

Af synlige Spor af Grendels Virksomhed omtales:

484—486.

„da var om Morgenens Mjødalen plettet,
naar Dagen lyste, med levret Blod,
størknede Pøle paa Planker og Bænke, —“

Det er ikke helt let at se skarpt igjennem alt det, som Digteren fremsfører i Kvadet, idet han i den Grad gaar op i sit Æmne, at han lader Troldens Arm med Haand blive fremvist efter Kampen mellem Bjovulf og Grendel (833—836) og endvidere Troldens Hoved efter Kampen med Grendels Moder. (1635—1636). Digteren lader ogsaa Trolden bortføre Heltene fra Hallen. (125).

Man bør lægge Mærke til, at Bjovulfsdigteren paafaldende ofte dvæler ved Omtale af Sumpe; det er, som om han, der formentlig har været Munk i et af de nordengelske Klostre (F. Rønning: *Beovulfs-Kvadet*, Side 98), af Selvsyn har kjendt eller gennem Beretning har hørt om Sygdomme, der har udviklet sig ved Sumpe (maaske fra Italien).

Han synes at ane, at der i de gamle Kvad om Kampen mellem Trolden Grendel samt Grendels Moder skjuler sig Paavirkning fra Sumpen; han lader Grendel leve i „dampende Sumpe og Dynd“

og efter Kampen flygte til „Dyndkærets Slam“, og det er i „Dyndkærets dybeste, iskolde Strøm“, hvor Grendels Moder boer, at han lader Bjovulf fjerne Ondet med Rode ved at tage Livet af Heksen.

Jeg skal henvise til nogle herom handlende Vers:

- 104—105. „og dvæled i Dyndkær og dybe Moser;
paa Troldegrund sneg han (Grendel) usalig sig om“.
- 161—162. „i sorteste Mulm han (Grendel) snigende lured
i dampende Sumpe“;
450. „i det Dynd, hvor han (Grendel) bor“; —
711. „sneg sig Grendel fra sumpede Kær“;
- 819—820. „men Risen flygted,
dukkende dødsramt i Dyndkærets Slam“
- 1260—1261. „hun (Grendels Moder), som i Dyndkærets dybeste,
iskolde Strøm maatte bo“,

Sumpe har vist altid paavirket Mennesket i uhyggelig Retning; det oprindelige Instinkt har vel sagt, at et Ophold i Nærheden var sundhedsfarligt, paa samme Maade som saa mange Dyr ved Naturinstinkt afholdes fra at spise giftige Planter, saa der er ikke noget særligt mærkeligt i, at Digteren lader Trolden og hans Slægt have Bolig i en Sump; men dels er Sumpen, som ovenfor vist, fremdraget stærkt, og dels er Paavirkningen fra Sumpen — Trolden — saa langvarig: „i tolv Vintres Tid“ (147) og „i Maaneder lange og Aar efter Aar den onde Grendel med Hrodgar stred“ (151—153), at Tanken drages hen mod et Smitstof af vedholdende Karakter.

Alt samler sig dog om, at „Trollderiet“ paa den Tid, da Bjovulf kom til Lejre, havde valgt Hjorthal til Virkekreds, og nærmere præciseret:

i Hallen — om Natten — mellem sovende, drukne Hirdmænd.

Hvis man nu tænker sig, at der herskede en smitsom Sygdom, hvis Smitstof holdtes vedlige i de Rester af Opkastninger m. m., der henlaa mellem Gulvets Planker — „størknede Pøle paa Planker og Bænke“ (486) — saa synes det ikke urimeligt at antage, at de med Mad og Vin (Mjød, Øl) overfyldte Kæmper ved at opholde sig sovende hele Natten i den tillukkede¹ Hal udsatte sig stærkt

¹ At man lukkede godt til, fremgaar ogsaa af Bjarkemaal, Vers 18:

„Lukket og laaset
lader end hallen!“

for Smitte. Om de døde i selve Hallen eller senere, er ligegyldigt; Hovedsagen er, at det saa øjensynligt paa det omtalte Tidspunkt var gaaet op for Konge og Folk, at Trolderiet (Smitten) kom fra Hallen om Natten og efter Gilde.

Digteren har desværre fjernet Sumpen langt fra Hallen; men det kan være gjort for i Digtet at faa Plads til den smukke Beskrivelse af Heltenes Ridt (853—866) og til Kvadene om Sigmund og om Hermod (874—915); det vilde ellers have været af stor Interesse at undersøge Muligheden af en ganske nær Forbindelse imellem Sumpen og Smitstoffet i Hjorthal. Man maa huske, at Hjorthal er opført senere end Lejres andre Bygninger, til hvilke man sikkert har valgt de bedste Steder.

Efter at jeg i disse korte Linier har forsøgt at forklare „Trol-den“, er det nødvendigt at undersøge, hvorledes det lykkedes Bjovulf at bekæmpe ham.

Kampen er nødvendigvis henlagt til Hallen og foregaar om Natten.

Der er den Mærkelighed ved Kampen, at Bjovulf hverken bruger Spyd eller Sværd, men blot sine Hænder og Kræfter. (433—439).

Digteren udlægger dette saaledes, at det er Bjovulf, der forsmaar at bruge Vaaben; men der blev, som nedenfor skal fremstilles, ikke Brug for Vaaben i den Kamp.

Situationen er nu:

Bjovulf og hans Flok overnatter i Hallen og venter paa Trollden. (662—709). En af Bjovulfs Folk føler sig angrebet (bliver syg)¹;

Trollden maa altsaa være kommet!

Da Bjovulf ikke kan finde Trollden, saa maa Trollden have skjult sig, og nu gjælder det at faa ham frem.

Bjovulf og hans Folk tager saa fat, de vælter alt, de river Vægtæpperne ned, de river Gulvplankerne op, de aabner Porte og Luger og holder Vagt derved. De raser i Vrede over ikke at kunne finde ham, og da alt er væltet og undersøgt, bliver de klar over, at han er flygtet,

altsaa besejret!

¹ Han var maaske den eneste af Flokken, der havde drukket meget.

At Bjovulf og hans Flok ikke smittes under denne Udluftning kan bl. a. have sin Grund i, at de raske og friske kom lige fra en Søtur. Digteren fremstiller denne Tildragelse saaledes:

771—776. „Et Vidnnder var det, at Vinsalen holdt mod
de kæmpendes Styrke, at ikke den styrted
til Jorden i Stumper; men stærk var den bygt
og sindrigt fæsted med smedede Jernbaand
inde og ude. Ølbænke, smykte
med gylden Pragt, i Gulv blev slængte“.

818—819. „Bjovulf vandt sig
Ry ved sin Daad; men Risen flygted“¹.

Der er i denne Undersøgelse ikke Grund til at opholde sig længere herved; det er vigtigere at bemærke, hvad der nu skete.

991—999. „Bud blev der bragt, at brat skulde Hjorthal
herligt af hurtige Hænder smykkes,
og Svendes og Terners travle Folk
gjorde Gæstehallen rede. Guldvirket lyste
vævede Tæpper langs Væggenes Flade,
et underfuldt Skue for Krigernes Skarer.
Stygt hin stolte, straalende Vaaning¹
med smedede Jernbaand var søndret og ødet¹
og Hængslerne sprængte; helt var kun Taget“¹,

Man ser den sønderbrudte Borghal for sig — „helt var kun Taget“ —; man ser „Svendes og Terners travle Flok“ bringe alt i Orden, vaske og rense og ophænge nye Tæpper — „et underfuldt Skue“ — Tæpperne maa altsaa være nye; man ser med andre Ord, at Hallen bliver fuldstændig gennemrenset;

Smitstoffet bliver skaffet bort!

Jeg vil kalde det en Desinfektion saa god, som Datiden kunde gjøre det.

Paa denne Maade skaffede Bjovulf sig sit Ry fra Kampen med Trolden Grendel (se ovenfor 818—819); han fordrev Trolden og gjorde derved Kong Roar en saa stor Tjeneste, at han fuldt ud fortjente de rige Gaver, Kongen gav ham.

Hans Kamp var uden Vaaben.

Maaske er her stedfæstet og tidfæstet den første Desinfektion i Danmarks Historie.

¹ Fremhævet af R. F.

Efter ovenfor paa kortfattet Maade at have søgt at forklare Bjovulfs Kamp med Trollden Grendel som en naturlig og ligefrem Handling, fri for alt Trolderi, skal jeg blot tilføje, at jeg betragter „Grendels Moder“ som Eftersnak; hun er kommet frem, enten fordi der endnu forekom et Tilfælde af Trolderi (1295) (muligvis tilfældig Berøring med Smitstof, eller maaske en længere Inkubationstid), eller ogsaa for paa en til Digtets Opfattelse svarende Maade at skille Kong Roar af med Grendels Arm (1302—1303).

Bjovulf selv falder i Kamp med en Drage; er det en Naturulykke, der har hærget Geaternes Land? eller er det snarest en poetisk og smuk Afslutning paa Kvadet?

Jeg lader her disse Spørgsmaal ligge, da det alene er Bjovulfs Kamp med Trollden Grendel, der har været Genstand for denne Undersøgelse.

Der er over Bjovulfs Kamp med Grendel et noget andet Kolorit end over de fleste andre Trolde- og Dragekampe. Jeg har gjennem mine Studier af Kvadet søgt at udfinde, hvad det var for en Tjeneste, Bjovulf havde gjort Kong Roar, og er, som ovenfor fremstillet og støttet paa Vers af Kvadet, kommet til den Hypothese, at Lejreborg har været hjemsøgt af en smitsom Sygdom, at Smitstoffet, da Bjovulf kom, havde sit Sæde i Hjorthal, og at Bjovulf i Haab om at finde Trollden ryddede saa grundigt op i Hallen, at der bag efter maatte en aabenbart stærkt tiltrængt Fornyelse og Renselse til. Da Sygdommen efter denne Renselse ophørte, saa er det saa naturligt, at Æren tilskrives Bjovulf. Et Oldkvad har dannet sig om denne Begivenhed, der ved Kongens rige Gaver har vakt den dertil fornødne Opsigt, og Bjovulfdigteren har her fundet et af de Kvad, som har givet ham Stof til: Bjovulfs Kamp med Trollden Grendel.

Efterskrift. Ovenstaaende Artikel har jeg inden Trykningen forelagt Medoversætteren af „Bjovulf“, Dr. phil. V. J. von Holstein Rathlou. Med Tilbagesendelsen sendte han mig nedenstaaende Tilføjelser, som det, med hans Tilladelse, er mig en Glæde at optage; jeg har delvis ikke kjendt dem før. Der findes vist over 300 Bøger om Bjovulf.

TILFØJELSER

„Maaske kan det være morsomt at se, at der tidligere har været Tilløb til en noget lignende Forklaring af Grendel. Dr. Gregor

Sarrazin skriver i sine „*Beowulf-Studien*“ 1888, S. 65, at dette Eventyr maaske blot er en Dæmonsaga. „Krankheit erzeugende, verderbliche Dünste und Nebel, die des Nachts aus Moor und Meer aufstiegen (in Dänemark Havgus[e] genannt) konnten für die Phantasie den Anlass geben, solche Naturunholde zu erdichten¹, ähnlich wie bei den Vampyr-sagen Südrusslands. Etwas Vampyrartiges hat die ganze Erscheinung Grendels; es wird ja ausdrücklich gesagt, dass er seine Opfer verzehrte und ihnen das Blut aussaugte“.

I „*Beowulf Untersuchungen*“ 1889 foreslaar Karl Müllenhoff, S. 3, at Grendel maaske personificerer Havet; det hedder jo stadigt „die Nordsee ist eine Mordsee“, og taler om Vesterhavets gjentagne Ødelæggelser, Stormflod o. lgn. Han mener, at naar Bjovulf opfattes som Bekæmperen af de hærgende Naturaander, er der nøje Sammenhæng mellem hans Grendelkampe og Dragekampen, der jo ellers ser saa underlig tilhægtet ud.

Axel Olrik mente, at oprindeligt hørte Dragekampen vist næppe med til den egentlige Bjovulfdigting; og man bør lægge Mærke til, at i „*Lys over Land*“ = *Verdenshistorien* 1908, hvor han i I. Bd., S. 432 genfortæller Bjovulfskvadet, standser han med Bjovulfs Sejr over Sumpheksen.

Som et Kuriosum vil jeg blot henlede Opmærksomheden paa, at Münchener-Kunstneren Leo Putz (f. 1869) har malet et Billede „*Das Moorgespenst*“ (Jugend-Katalog 1909, Nr. 2060), hvor man ser en kæmpemæssig, sølet Jætte med Favnen fuld af Lig skræve hen over en dampende Mose, et øde og uhyggeligt Kær. Billedet er, som man kunde tænke sig Grendel, en Personification af den usunde, menneskeødelæggende, alt opslugende Sump.“

Opfattelserne i Tilføjelserne er ikke uden Forbindelse med min Hypothese, men gjør dog ikke dennes skarpere Udtydning overflødig. De løser særlig ikke Spørgsmaalet om, hvorledes Grendel blev fordrevet paa en naturlig Maade; saaledes at Hypotesen om, hvilken virkelig Begivenhed, der mulig ligger bag det oprindelige Oldkvad, synes lige frisk og ny.

¹ Wenn nach Sonnenuntergang die Erde dampft, sagen die Landleute in Dänemark noch heute: „die Moorfrau kocht Grütze“ (Mosekonen koger Grød). Thiele: *Danmarks Folkesagn* III, 19.

ET »KORS« MOD ONDE VÆTTER

AF

F. OHRT

AAR 1618 stod en Kvinde ved Navn Maren Lyrings for Viborg Landsret, tiltalt for at have øvet Signekunster; hendes Sag var indanket fra Ry Birketing. Som Regel giver Protokollerne fra vore Hekseprocesser, saa vidt de hidtil er blevet udnyttede, yderst ringe Høst til dem der søger de Ord Heksene brugte. Hovedaarsagen til denne Fattigdom er formodentlig den, at Klagemaalene gjerne gjaldt den egentlige „Trolddom“ 3: Forgørelseskunster, som vel oftest har været ordløse; kun meget sjælden meddeles een og anden Skadeformel, som Heksen har fremsagt. Hvor Tiltalen derimod lyder paa „Guds Ords Vanbrug“, Signen og Manen, til paa-staaet Gavn for Næstens Helsen eller Ejendom, dær vinder vi af og til noget bedre Udbytte. Og fornævnte Maren Lyrings (med samt hendes Lidelsesfælle fra 1618 Maren Brandtes) hører til de kloge Koner fra gamle Dage, der har ydet Eftertiden de rigeste Tilskud af Signevisdom; fem ret mærkelige Stykker blev ført til Bogs efter hendes Mund (de staar at læse i Viborg Landstings Dombog Aar 1618 B. bl. 183 og er optagne i „Danm. Trylleformler“ som Numrene 1, 462, 803, 1034 og nedenaftandlede 1067). Hun maatte sige den Læsning hun brugte for Vred og for Edder, for at blive bevaret i Krigen, for forgjort Mælkende; disse Signeler alle i det hele klare og forstaaelige. Men desuden fremsagde hun nedenstaaende mærkelige og ret dunkle Vers, til hvilket der i det følgende skal knyttes nogle Bemærkninger. Maaske kan een og anden Læser med mer indgaaende Kendskab til gammel lavkirkelig Litteratur supplere og forbedre disse; en fuld Forstaaelse tillader den noget forvirrede Tekst vel næppe at opnaa.

Noch itt Kors/ om ontt er vdi et hus.

Daa schall det offren aff husitt/ om dett icke andre steder funde
fome vdt.

Dominus titelid i dette hus.

Vor heris frassue i Franke rige/
huor finder man sliq i borgestoff lige?
Sulken mand som der paa troer/
saa sanndelig schall hand i himerig boe.
Di døbte hanom i en ffeur stam/
di gaff hanom vin i dilloram/
di schreff hans naffen paa malme stienn.
Sor bøden vorde de vnde vatte och giøre os mien!

Kirieleis.

Kors kalder Maren L. — eller Skriveren? — næsten alle sine Signelser. Mens „et Kors“ for vor nuværende Sprogbrug er selve Lidelsen, gaar den foreliggende Brug ud fra Korstegnets skærmende Magt; selve dette Tegn ledsagede vel ogsaa, da som senere, gjerne Fremsigelsen af Signelser. *ontt* vil her sige Men eller Forgørelse, voldt af de onde Vætter (Verset l. 9).

I den indledende „Brugsanvisning“ er man fristet til at regne *offren* fejlskrevet for „offuen“. Et Ovre eller en(?) Ovring er ifl. Kalkars Ordbog Overdelen af en Bygning; Meningen maa saa være den, at man i Nødsfald bryder et Hul i Taget og læser Vættene ud den Vej. Men „*det*“ kan vel ikke godt staa som Kendeord foran *offren*; eller er et Ord underforstaaet (gennem, ad)? Selv hvis vi læser „offuen“, maa vi vist tænke os, at der skal bores et Hul, som det Onde kan fare udad. For Resten synes den nu følgende Signelse uden tydelig Forbindelse med en saadan Trylleritus; formelt er den ikke nogen „Bortmaning“.

Dominus titelid o. s. v. (itelid? det første Bogstav er ikke tydeligt) kan opfattes: „Dominus (Herren) er Titelen i dette Hus“. Titel i gammel dansk kan betyde Paaskrift, Overskrift; Intetkønnet synes abnormt. Naar Herrens Navn staa skrevet paa et Hus, er det Ondes Magt brudt dær. Mindre rimeligt forekommer det

at regne med Forvanskning af et latinsk „tutela“: Herren er Værn, eller Værner, i dette Hus.

Saa kommer otte parvis rimede Verslinier. Helt klare er her Linie 3—4: Den der tror (lad os sige: paa Versets Indhold), er viss paa Himmerig. Vi mærker her, at Verset egentlig er en almindelig Bøn om Guds Naade og mod de onde Magter, og at dets Brug til at jage Vætterne ud af et forgjort Hus er en Indsnævring af det oprindelige. Løfter om gode Virkninger af bestemte Bønner er saare hyppige i middelalderlige Andagtsskrifter; ofte gælder de her lang Tids Aflad, eller Sikring mod Ulykker: ikke drukne, ikke skades af Sværd o. s. fr. (jfr. ogsaa D. g. F. 96 C). Løftet om evig Salighed har Sidestykker ogsaa i adskillige „Bønner“ fra Folkemunde, hos os og i Udlandet; det er ofte negativt formet. Ti Aar før Maren Lyrings maatte hendes Navnefælle Marina Las'es frem med en saadan Bøn for Retten i Flensborg; den handler om Herrens Opstandelse og ender „Hvem kan bede disse ni Ord ni Nætter før hans Død, han skal oller friste Helles Doe“ (for: Helveds Nød). Og et Vers om Kristi Lidelse, optegnet i 19de Hundredaar i Hanved slutter: „Al dem der kan bede den Bøn, før di dør, for dem skal Helles Ild slukkes, for dem skal Himlens Port oplukkes“ (se i det hele Danm. Trfl. nr. 1072—77). Medens slige Opskrifter ellers gjerne kræver et ydre Vilkaar — Bønnen skal bedes, læses, bæres eller (tysk Variant) synges —, saa nævner Maren Lyrings, for saa vidt højst aandeligt, blot Tro, og rimer paa Ordet. At hendes Vers dog forudsætter den troende som Ejer af Bønnen i skreven Tilstand, synes de to forudgaaende Linier at vise. Vi gaar nu over til dem.

Her er Tale om noget som har hjemme i *Frankerige*, og som dog er den hjemlige Borgestues Skat. En saadan Skat har da ogsaa mangan Stue ned gennem Tiderne, rundt i Landene, ejt som Værn mod alt Ondt: Pave Leos Brev til Kejser Karl. Endnu i 19de Hundredaar, kanhænde 20de med, har tysk og fransk Almue yndet dette Brev, i trykt eller skreven Skikkelse. Lad nogle Eksempler føre os tilbage gennem Slægterne; overfor dette internationale Gods har det vel ingen Nød, at vi geografisk krydser ret stærkt op og ned. Strackerjans Aberglaube und Sagen aus Oldenburg I 59 giver Titelen paa en (1849?) trykt Bøn: „Denne Bøn blev — — sendt af Paven til Kejser Karl, da han drog i Striden, og sendt til den hellige Michael i Frankrig, hvor den er at finde,

vidunderskøn, trykt med gyldne Bogstaver. Hvem der daglig læser denne Bøn — — han skal ikke dø pludseligt“; saa følger en „Paakaldelse af Kristi Kors“, hvis Ordlyd Str. ikke meddeler. I Maren Lyrings Dage havde Jón Gudmundsson († 1650) oppe paa Island i sin Tryllebog Afskrift af et „Brev“, som en Engel havde bragt Pave Leo, for at denne skulde sende det til Karl den Store før Roncevalslaget; det skærmede mod Fjender, Sværd, Tyve, Ild og Vand (Efter Zeitschr. des V. f. Volkskunde XIII 164). Et Hundredeaar længer tilbage, 1525, tryktes nede i Rom „Enchiridion Leonis Papae serenissimo imperatori Carolo Magno“, d. v. s. Pave Leos Brev til Kejser Karl den Store, med en Bøn som bl. a. indeholdt 72 Gudsnavne (Z. d. V. f. Volksk. XIII 447); og allerede lidt tidligere læser vi hos os i Christjern Pedersens Tidebog, trykt Aar 1514 (Brandt og Fenger II 395): „Denne efterskrevne Bøn digtede Leo Pave og gav sin Broder Kongen i Frankerige, som hed Karolus magnus; hvo hannem læser, ser, hører eller bær — — Djævelen kan ikke skade hannem til Liv eller Sjæl“; Bønnen er rettet til det hellige Kors: „Vor Herres Jesu Kristi Kors være med mig“ o. s. v. Og næsten samme Tekst bringer Senmiddelalderens danske haandskrevne Opbyggelsesbøger, f. Eks. Anna Brades Bønnebog (Thotts Saml. 4to, 553 bl. 9). Glider vi lidt længer tilbage gennem Middelalderen, træffer vi flere Gange en ganske lignende Korssignelse udgivet for Pavebrev (se Müllenhoff u. Scherer Denkmäler 3. Udg. II 298), f. Eks. med Vendingen: „Dette er det Brev Pave Leo sendte Kong Karl“ („Daz ist der brief den der babst Leo künig Karl sant“; 14de Hundredeaar?). En enkelt Gang er dog „Brevet“s Indhold et helt andet end Korssignelsen; og dette gælder tildels ogsaa det ældste kendte Eksempel: Et Münchensk Haandskrift fra 12te Hundredeaar bringer en latinsk Bøn mod Ud-vækster(?) (Heim Incantamenta magica Gr. Lat. 551; tildels Müllenh. 53); „Paven“ sender „Kejseren“ den (dominus papa apostolicus ad imperatorem — der nævnes ingen Navne), for at enhver skal bære den paa sig; Indholdet her er ret broget; bl. a. staar tre Gange Ordene „Kristi Kors“; men der er ikke nogen egentlig Bøn til Korset. Sporene standser vistnok her, tre Hundredeaar fra selve Carolus Magnus' Tid. Om den store Konge fra sit Helgenskrin i Aachen kunde følge den ham tildelte Rolle som Bærer af et pave-digt Amuletbrev, vilde han mulig sige noget lignende som han en-

gang lod forkynde om et foregivet Himmelbrev (Folkenes Historie III 283): „Det var Løgn“.

„Frankrig“ synes saaledes meget vel at kunne hævde sig i Spidsen af en Værnebøn fra c. 1600; men hvad er *vor heris kraf-fue*? Her synes det oprindelige Grundlag baade forvansket og forkortet. „Vor Herre Paven“ (jfr. dominus papa) gaar næppe; vor Herre maa dog vel være Gud eller Kristus, den samme som er nævnt „dominus“ lige forud, og som simpelthen er „han“ i det følgende. Formoder vi „Vor herre skröw“ (v: skrev) e. l., er vi inde paa at dreje Bønnen fra et blot og bart Pavebrev til noget i Retning af et „Himmelbrev“; noget lignende faar vi frem, hvis vi gætter paa det endnu nærmere liggende „vor herres graw“ (Grav).

Og her kunde vi hente Paralleler, omend mest fra senere Tid. Den ovenfor delvis citerede Titel hos Strackerjan begynder saaledes: „Denne Bøn er funden paa Vor Herres Jesu Kristi Grav i Aaret 783 og sendt af Paven“ o. s. v. Altsaa et Pavebrev er vel godt, endnu bedre dog om Paven igen har faaet det paa overnaturlig Vis. Samtidig med vor jyske Bøn lader jo den islandske Opskrift Paven faa Brevet bragt af en Engel. De egentlige „Himmelbreve“, hvis Opgave oprindelig var at formane til Søndagens Helligholdelse, viser i deres senere Former ofte stærk Tilknytning til fromme Værnebreve som vort; de ender f. Eks. med Forsikringen om, at den der har dem i sit Hus, er tryk mod alle Farer. Gammel er i Himmelbrevene Nævnelser af Jerusalem som det Sted, hvor Brevet skal være faldet ned (allerede 8de Hundredaar, se Sandfeld Jensen i Dania III, særlig s. 200). — Maaske foreligger da ogsaa i vor Tekst en saadan Sammenknytning af de to Slags „Oprindelser“, selv om en Forbedring af Ordene til „Vor Herres Gravbøn (Gravskrift?) i Frankerige“ vist er lovlig let hentet; troligt er flere Linier her smeltede sammen til een. For Resten staar Form og Rim i dette første Liniepar paafaldende nær ved et Folkevisesvers som (D. g. F. 114):

Hertugen udaf Brunsvig,
hvor finder man jenn igen nu slig!

„Vidunderskøn med gyldne Bogstaver“, saadan udmaler den moderne oldenburgske Tekst os Brevets franske Original; og saa pragtfulde kan Nutidens (trykte) Himmelbreve prange (Dania III 211:

Guldbogstaver paa sort Glanspapir). Som en lignende Øjenlyst hang vel ved Aar 1600 „Leos Brev“ i en og anden dansk *borgestoff*, en Afglans af selve den franske Grundskrift, som jo er uden Lige, — men udrustet med samme underfulde Virkning som den: Himmerig for den troende Ejer. Men Indholdet? Her i vor Tekst er der gjort et lille Digt ud af det hele, saa det let kunde bo i Mund og Minde. I de ophængte eller baarne Breve fulgte vel sagtens som Regel en Bøn i Prosa; vi har set, at Indholdet af Leos Brev ligefra 14de til 19de Hundredaar gennemgaaende er een og samme Korssignelse. Men her følger nu i Stedet nogle ejendommelige, tildels dunkle Udsagn: De to sidste Liniepar.

Talen er vel høje Tiden om Kristus. Er det altsaa hans Navn, som blev skrevet *paa malme stienn*, saa føres vi til ved Linie 7 at tænke paa Indskriften over Jesu Kors; dog er Billedet snarest drejet i Retning af en Skrift, ridset paa Stenen over hans Grav (dær hvor i Følge Linie 1 hele den dyrebare Bøn blev funden?). „Lucidarius“ (17) taler om „den Malmersten der laa paa vors Herre Grav“. Og Kærnen i denne Kors- eller Gravskrift var selvfølgelig Jesu eget *Navn*. Intet kan tænkes mere virksomt mod det Onde end Jesusnavnet; man sætter det paa sit Hus (jfr. dominus titelid ovenfor?) og uden paa sit Skib:

Den (Knor) var forgyldt imellem begge Stavn,
der stod paaskrevet vor Herres Navn

(D. g. F. 157 v. 5). Selve den historiske Korsindskrift er gennem Tiderne almindelig brugt som Amulet: I N R I, eller som Led i Signelser: Jesus Nazarenus rex Judæorum; ogsaa den Korssignelse der er det normale Indhold af Leos Brev, har dette Led, f. Eks. i dansk Form: Jhesus Nazarenus, jøde konnyng (hos Anna Brade).

De Skademagter som her lammes ved det hellige Navn eller Brev, er *de vnde vatte*. Det gamle, oprindelig neutrale Ord brugtes i middelalderligt kirkeligt Sprog ikke sjælden om Djævelen eller i Flertal om Djævlene. „Høre, thw onde wat“ siges til Satan (Hellige Kvinder 34, efter Kalkar¹). Paa vort Sted kan ogsaa tænkes paa Heksene som den Ondes Redskaber.

¹ Man jævnføre den meget eftertryksfulde Fastslaaen af *wiht* = Djævel i en St. Gallensk Formel fra den ældre Middelalder (c. 1000 eller lidt før? Germania 22, 352): „Wola wiht, taz tu weist, taz tu wiht heizist!“ Den latinske Overskrift er (omtrent som i vor Bøn): Til at „signe“ et Hus mod Djævelen. — Naar

De samme *di* (de), der skrev Jesu Navn paa Sten, maa være Grundled ogsaa i de to forudgaaende Udsagn, altsaa Kristi Omgivelser, strængt taget hans Fjender. Vi bør da næppe fjerne os fra hans Kors og Død og skal ved *døbte* ikke tænke paa Jesu Daab, der jo heller ikke udførtes af flere. Vender vi Blikket fra de skrevne Pave- og Himmelbreve til de før omtalte, i Folkemunde bevarede Værnebønner, træffer vi ogsaa her Lidelsen eller Opstandelsen som Hovedindholdet: Kristus fanges og fæstes paa et Træ, eller Faderen trøster forud sin Søn med Pinens Kortvarighed. Men udover dette almindelige kan vi vel vanskeligt naa. Selve Rimklangen maa saglens være det der er husket bedst i det forvirrede Liniepar, altsaa *-stam* og *-ram* eller dog noget lignende. Fæster vi os ved „døbte“, opfattet som „dyppede (til)“, og ved „de gav ham Vin“, ledes Tanken hen paa Markus Ev. 15³⁶ og 15²³: De „dyppede en Svamp i Eddike og satte hannem paa et Rør“; og „de gave hannem Vin blandet med Myrrha“ (efter Chr. Pedersens Overs.); samt Johannes Ev. 19²⁹ (Chr. P.): „thi fuldede de en Svamp med Eddike og Isop og rakte op til hans Mund“. Rimordene var i saa Fald snarest „Svamp“ og „Myrrhåm“, for sin Tid vel fuldgode Rim²). „Stang“ e. l. gaar, til Trods for Tekstens *stam*, næppe, allerede fordi Stængelen eller Røret ikke var det der dyppedes. Til Trykkets Plads i et formodet myrrhåm kunde jævnføres f. Eks Tobias Komædie, hvor „denne Saram“ rimer paa „Brask og Bram“ og paa „Skam“ (Danske Saml. 2 R. III 270). Myrrham maatte, som Saram, være den latinske Genstandsform, der nok kunde tænkes almenkendt i dette Ord ud fra Barndomsevangeliets mulige Form i gammelkirkeligt Dansk; hvem borger iøvrigt for, at der ikke ligger gejstlig Virken eller Medvirken bag Tilblivelsen af selve vort Vers?

Mens vi til Nød kan klare i *dilloram* ved at gaa ud fra „der-

Kalkar efter Moth oplyser, at *vat* ogsaa har betegnet Væggelus, og hvis her overhovedet foreligger samme Ord, er det vel næppe, som han mener, en Eufemisme („Væsener“). Snarere stemples Utøjet herved som Djævelsdyr, Smaadjævie; jfr. til Sagen mulig, at Snoge og Tudser kommer frem, naar en ukaldet Person læser i Cyprianus (Tang Kr. Sagn VI s. 102), samt til Benævnelsen, at Bylder kan kaldes Djævler (Sagn VII nr. 1554). — Det er da vel aldrig sligt Djævelskab, sligt „Ondt udi et Hus“, Maren Lyrings har brugt at læse ovenud ad Taget med den gamle Bøn om Jesusnavnets Kraft overfor Djævelen!? ² Til en Udtale „Svam“, som Feilbergs Ordbog kun har fra Fjølde i Midtslesvig, behøver man næppe at ty.

til Myrrham“ e. l., synes *ffeur* (stam) — udtalt *fiur*, *fywr*? — mig uimodtageligt for Tolkning. Er her en Tilrettelæggelse af et uforstaaet „isop svamp“, hvis Selvlyde svagt klang for Marens Øren? I den citerede Fordanskning af Joh. 19 synes Isop urigtigt opfattet som en Vædske ligesom Eddiken, maaske ud fra Psalme 51°: Rens mig med Isop. Noget saadant kunde da ogsaa ligge bagved her. (I en gammel tysk Omskrivning, se Grimms *Whuch* ved Isop, er Svampen iøvrigt blevet en „Badesvamp“). At Myrrhavinen hos Markus er en Dvaledrik, som Jesus afviser, og ikke et Led i Lidelser, har naturligvis intet at sige (jfr. allerede Parallelen hos Mattæus); men paafaldende vilde det unægtelig være, at Vin (og Isop) fremhævedes i Stedet for Eddike og Galde. Disse bitre Drikke optræder ellers stadig i kirkelige Udmalinger af Frelserens Lidelser; han blev „saargjort paa Korset og skænket med Eddike og Galde“, klager Chr. Pedersen; „jeg tørster, sagde han, og fik af Eddike saa bedsk en Drik“, synger Kingo. — Hvis her nu virkelig foreligger Udsagn om Drikken paa Korset, har Digtet muligvis desuden haft nogle flere Linier med andre Træk fra Passionen; men stakels Maren Lyrings mindedes kun den bitre Kalk, og det endda daarligt nok. Vi maa imidlertid være fattede paa, at *de* onde Vætter som vi nu kalder Lygtemænd, har spillet deres Puds med os ved denne Tolkning.

Efter Verset munder saa Signelsen ud i Raabet *Kirieleis*, Herre forbarm Dig. Disse græske Ord kendte i Middelalderen selv den jævne Almue: Kyrie-eleison „var den katolske Kirkes eneste Form for Menighedssang i Gudshuset“ (DgF. Indl. til 319). Og paa Maren Lyrings Tid brugtes Ordene som Led i Almuens Bordbøn før og efter Maaltidet, se H. P. Resen's Dr. M. Luthers lille Katekismi Visitats 1628 (S VII). Saa vi skal ikke undre os over, at netop dette lærde Ord her er mindedes uforvansket.

Maren Lyrings, hvis Forældre kan være fødte og opvoksede endnu i den katolske Kirkes Tid i Danmark, har her overleveret os en ganske mærkelig Levning fra vor Middelalder. Hendes „Kors“ spiller i al sin Korthed paa flere Registre. Det begynder som en Samklang af Himmelbrev og Pavebrev for at derpaa at hæve sig til en episk Folkebøn, i Stil med dem der er bedt af Almuesfolk ned mod vore Dage; endelig er der Prolog paa Latin og Epilog paa Græsk, og det hele er knyttet til nogle Kunster oppe ved

Hustaget, hvorved det Onde vises ovenom og hjem! Saa broget et Skær og dog saa folkeligt et Fynd over disse ti Linier fra vor Frue af Danmarks Dage. Saa faar vi vel tage med i Købet, om de ikke længer vil lukke sig helt op for os.

Efterskrift. Under Forudsætning af, at *døbte* gjaldt Daaben, kunde gættes paa: „de døbte hannem i den fejrest' Dam“; den dyre Dam kaldes Jordan i en sen Signelse, D. Trfl. nr. 255. Og derpaa: „de gav hannem Virak og Myrrham“ om de hellige tre Kongers Skænk tænkt som „Faddergaver“; Jesus kan i Signelserne findes opfattet som et lille Barn ved sin Daab. Delvis Støtte kunde denne Gætning finde i et tysk „Brev“ fra 15de Hdaar. (Anzeiger f. Kunde der d. Vorzeit 1854, 18), hvor det hedder: „— — Caspar bragte Myrrha (den mirren), Melchior bragte Virak, Walthasar bragte Guld. Det er det Brev som Pave Leo sendte Kong Karl — — Jhesus Nazareus rex Judeorum“. Det turde dog være solidere at opfatte de to genstridige Linier som gældende Kristi Lidelse.

FRA SPROG OG LITTERATUR

OM VERBET *DRILLE*

I dansk forekommer et verbum *drille* som dels brukes i betydningen „bore (med drillbor)“ dels i betydningen „tirre“. I almindelighet regner man den siste betydning for å være avledet av den første (så f. eks. i de etymologiske ordbøkerne av Tamm og Falk-Torp), at det altså er tale om bare ett verbum. Ved denne forklaring har man ikke tatt noget hensyn til at ordet i dansk faktisk uttales ulikt etter de ulike betydninger; i betydningen „bore“ blir vokalen uttalt med *i*-lyd, altså [drilə], i flere jyske dialekter med lang vokal [dri:lə] eller diftong etter opplysninger i Feilbergs ordbok og hos J. M. Jensen (Et Vendelbomål § 171)¹; derimot blir ordet i betydningen „tirre, erte“ uttalt med *e* [dre:lə] både i dansk riksmål og i dialektene. I dansk foreligger det altså i virkeligheten to verber med ulik uttale og ulik betydning. Vi skal her undersøke om det er ett og samme ord vi har for os eller om det i virkeligheten er to forskjellige ord.

Hos Kalkar er ordet ikke opført i betydningen „bore“, derimot i forskjellige andre betydninger: dreje, tumble; innøve soldaten; narre; tirre (i supplementet). Om bruken og betydningen (særlig betydningen „narre“) i eldre tid kan også vises til Liebenberg i Holbergs Mindre poet. Skrifter s. 388, Dahlerup i Dania VIII s. 106 og Anker Jensen i Danske Studier 1914 s. 59.

I mange av de eksemplene som er opført hos ovennevnte forfattere, forekommer ordet i rimstilling. Som regel rimer det med et ord som uttales med *e*, saaledes hos Kingo flere ganger med *spille* [spelə] og med *anstille* (uttalt med *e*). I Griffenfelds drikkeviser *spiller—driller*, hos Holberg *drille—forestille*, hos Wessel *drille—bestille* og så hos flere. Det eneste rimord som kunde tale mot en uttale med *e*, er rimene *driller—griller* hos Holberg og T. Reenberg. Imidlertid har sikkert *grille—griller* för også været udtalt med *e* (se Christiani, Rim-Ordbog s. 192 og Kalkar *Grelleri*). Det synes altså som man tør si at uttalen med *e* i *drille* „tirre; narre“ o. l. er gammel i dansk.

¹ Jfr. også Videnskabernes Selskabs Ordbog: *Dril* skrives og *Dril*.

Vi skulde neppe ha ventet denne uttalen — dersom ordet er lånt fra nedertysk *drillen* som forekommer med vesentlig samme betydninger som det danske ord. Som bekjendt er *i* foran flere konsonanter (eller opr. lang kons.) som regel åpnet til *e* i dansk; men denne åpning finner ikke sted foran visse *l*-forbindelser (*l* opstået av *ll*, *ld*, *tl*, *dl*; *lt*). Derfor uttales *i*-lyd i ord som: en *bille*, *ilde* (adv.), *lille* (adj.), *silde* (adv.), *vild* (adj.) o. fl. — I all fall i litt eldre låneord av dette slaget mangler også åpning til *e*, som i: *bevilge*, *billig*, *filt(hat)* o. fl.

Derimot skrives ofte *i* for opr. *e*-lyd også i låneord, saaledes i *stille* (vb.; fra mnt. *stellen*), *spil* (subst.; fra mnt. *spil-speles*), *spille* (vb.; fra mnt. *spelen*) o. fl. — Slik synes også *e*-lyden i dansk *drille* å måtte forklares. Dette ord kommer av eller er paavirket av et nt. *drellen*, som lever ennu i all fall i flere nedertyske dialekter; således er det opført hos Berghaus (Der sprachschatz der sassen s. 360) i flere betydninger bl. a. om tråder som „flokke sig“, en betydning som er meget utbredt også for *drillen* i nt. dial.; men Berghaus fører også op for *drellen* betydningene „drängen, hänseln, aufziehen“. Også disse betydninger har nt. *drillen* i mange dialekter (og i det hele alle de betydninger som forekommer for dansk *drille*). Verbet *drellen* er også opført i andre nedertyske ordbøker og ordsamlinger; saaledes fra Lübeck (Schumann: Der Wortschatz von Lübeck s. 45) i betydning „dreie“. Fra nederlandsk område er det opført av H. Molema (Wb. der groningenischen Mundart s. 88) om garn som flokke sig. Ordet *drellen* er altså vidt utbredt over det nedertyske område (tildels også på høitysk, opført f. eks. av Grimm). Stundom forekommer det ved siden av *drillen* (Berghaus), stundom synes bare *drillen* å forekomme; *drellen* synes aldri å ha betydningen „bore“, derimot kan nok *drillen* ha betydningen „flokke sig; tvinne (sig)“.

Her foreligger sikkert to verber, som er blandet sammen både i form og betydning.

I alle tyske dialekter er *drillen* nu et svakt verbum; derimot kan det mht. participium *gedrollen* (Lexer) vise hen på et sterkt verbum (*drillen*—**drall*—*gedrollen*); den mht. form kan naturligvis være analogisk; verbet kan godt være opr. svakt (denominativt) til trods for denne mht. form. Men enten det nu foreligger et sterkt verbum (med *-jan*-præsens, så hos *Fick*) eller et svakt, må grundformen være < **preljan*. Man avleder det av en rot **prel* „dreie“. Til samme rot henføres mnt. adj. *dral* „rund gedreht, sich wirbelnd“ (lånt i jy. *drāl* „trind, trivelig“ og no. *drall* m. „liten fyldig figur“) og nt. holl. *drol* „kegle, hop“ (lånt i no. *droll* m. liten kule eller knute). Se Torp hos *Fick*⁴ III s. 189 og Nno. etym. ordb.

Dette intransitive verbum *drillen* (< **preljan*) har hatt ved siden et transitivt svakt verbum *drellen* (< **praljan*) med betydningen „dreie, tvinne“. Dette verbum kan være avledet av et nomen; jfr. mnt. adj. *dral*.

Som så ofte ellers i germ. språk har to slike verber ikke kunnet greie sig ved siden av hverandre; *drillen* er blitt svakt som *drellen* (dersom det opr. var sterkt); i mange dialekter er *drellen* rent forsvundet; til dels er sammenfallet fremmet av en tendens til overgangen *e>i* foran

l-forbindelser i nt. dialekter (se f. eks. Agathe Lasch: *Mittelniederdeutsche Grammatik* § 137 og § 139). De forskellige overførte betydninger synes opr. å høre til det transitive vb. *drellen* (jfr. Berghaus).

Dette skille i to verber finnes ennu i dansk. I betydningen „tirre“ osv. er ordet lånt fra en nt. dialekt som ennu skilte mellem de to verber; betydningen „bore“ og formen med *i* kan da enten være lånt fra samme dialekt eller fra en annen dialekt. Den jyske form med lang vokal i betydningen „bore“ tyder på at dette ord (i all fall til jysk) er lånt fra en vestlig (nederlandsk) dialekt; jfr. mnl. *drilen* (lang vokal) ved siden av *drillen* (Vervijs og Verdam) med betydningene *bore*, *svinge*, *svaie*. Den mnl. form *drilen* taler ogsaa for et germ. **preljan*; ved *j*-geminatioenen skulde dette vb. lydtrett bli *drillen* i mnl. (Franck Mnl. gr. § 99). Imidlertid blev kons. ikke geminert i de böiningsformer, hvor det fulgte *i* (og ikke *j*); således må 2den og 3dje pers. sg. i pres. opr. ha hett **drilis* **drilid*; derved kunde en ugeminert form trenge inn i inf. også, altså *drilen* ved siden av *drillen* (andre slike dobbeltformer har mnl. i *spenen* og *spennen*, *temen* og *temmen* o. fl. Franck § 152). Riktignok skulde et *drilen* lydtrett gi **drelen* (Franck § 66). Men når *drillen* kunde beseire *drellen* (< **praljan*), kunde det vel også virke til at *i* holdt sig i *drilen*.

I svensk og norsk forekommer bare formen med *i* (dialektisk finnes en betydning „lokke“, vel opstått av „narre“, se Rietz, Åsen). Hit synes ordet lånt fra en nt. dialekt med sammenfall av de to verberne.

Høvik ved Kristiania.

Didrik Arup Seip.

GAMMELSVENSK ORDSAMLING

F. A. Dahlgren: *Glossarium öfver föråldrade och ovanliga ord och talesätt i svenska språket*. Lund 1914—16, Gleerup. 1044 S.

Denne Ordsamling omfatter det svenske Sprog fra 1520 til op mod vor Tid og er med stor Flid og Omhu skaffet til Veje af afdøde Kancelliraad Dahlgren, der benyttede sit Otium som pensioneret Embedsmand, til dette omfangsrige Arbejde. Efter hans Død er det udgivet af Evald Ljunggren. Egentlig var Stoffet nok beregnet til Anvendelse ved „Svenska Akademiens Ordbok“, men da man paa mange Maader har følt Savnet af en Haandordbog i ældre Nysvensk, har man udgivet Dahlgrens Samlinger, og det vil uden Tvivl blive en meget anvendt Bog. Alle Ordene bringes i stedfæstede Citater, og 800 gammelsvenske Bøger er gennemgaaet for at tilvejebringe denne Ordsamling.

Gunnar Knudsen.

EN DANSK LÄROBOK I SVENSKA FRÅN 1700-TALET

Icke många år efter det att Sneedorf¹ uttalat önskvärdheten av en jämförelse av det danska och svenska ordförrådet utkom i Köpenhamn (1766) följande kuriösa skrift: „Kort Afridsning på Lig- og Uligheder imellem det Danske og Svenske Sprog til Hendes Kongelig Højhed Kronprinsessen Sophia Magdalena. Underdanigst af Matthias Werner“. Förf., som på mödernet härstammade från Danmark, var född i Varberg 1712 och hade efter skiftande öden som lärare, hovmästare och hovsekreterare till slut på grund av dåliga affärer gått i svensk landflykt och 1750 slagit sig ned i Köpenhamn. Ehuru ständigt i penningnöd ägnade han sig här åt vetenskaperna och utarbetade bl. a. ett stort lexikon: *Clavis lingvæ latinæ*. Som språkvetenskaplig förf. borde Werner ägt förutsättningar att åstadkomma en åtminstone någorlunda tillförlitlig framställning av svenskans och danskans likheter och olikheter. Den skrift han, väl för att göra sig påmint, tillägnat den blivande drottningen i Sverige, är emellertid ett sällsynt prov på bristande noggrannhet.

Icke desto mindre har den ett visst intresse såsom den första på danska tryckta läroboken i svenska. I inledningen upplyses, att de två språken nedstamma från en gemensam moder, vadan det i danskan fortfarande finnes några tusen ord, „som ikke have forandret sig fra det svenske“. Av sådana nämnas t. ex. da. *enkel* : sv. *enkel*; da. *Ude* : sv. *öde*; da. *penne* : sv. *penne*; da. *spir* : sv. *spir*. Till den grad lika äro dock ej alla ord, utan det finnes också sådana som „differere . . . til Vocalers og Consonanters Ombyttten og Forandring enten i Begyndelsen af Ordet, udi Midten eller i Endestavelsen“. I fråga om förstaveln differere t. ex. da. *frygtagt* : sv. *fruktaktig*, da. *fuglebur* : sv. *foglebur*, da. *utroe* : sv. *otro*. Med avseende på „Midten“ skilja sig t. ex. da. *frugtsommelig* : sv. *fruktsammelig*, da. *mandig* : sv. *modig* och med avseende på slutstavelsen t. ex. da. *mølle* : sv. *mølla*, da. *nellike* : sv. *nellika*. Denna sista grupp exemplifieras för övrigt med en mängd infinitiver, instoppade här och var mellan finita verbformer och substantiver. Nu följer en grupp ord, i vilka da. *b* motsvaras av sv. *p*, da. *d* av sv. *l*, *n* eller *t*, da. *g* av sv. *k*, da. *l* av sv. *i* eller *r*, da. *v* av sv. *f*, *g* eller *m*. Av de många exemplen kunna följande äga intresse: Da. *ansigt* : sv. *ansikt*, da. *brystfældig* : sv. *brösthällig*, da. *mavesyg* : sv. *magesjuk*, da. *nogle gange* : sv. *några gånger*.

Sedan Werner på detta sätt behandlat de ord, „som have samme Origine med det svenske Sprog“, övergår han till dem, „hvor det Svenske og Danske Sprog aldeles ingen Sammenhæng have med hverandre, uden ere gandske ubekiendte og fremmede, samt udgjøre den mindste Deel af det Danske Sprog“. Sådana äro bl. a. da. *blusser* : sv. *rodnar*, da. *boepæl* : sv. *hemvist*, da. *danner* : sv. *afbildar*, da. *snild* : sv. *wacker*.

¹ Patr. Tilsk. 1761 nr 32.

I en sammanfattning påpekar Werner, att man sällan i någondera språket skriver en bokstav, utan att den motsvaras av ett ljud, och vad ljuden beträffar äre de vare sig i svenskan eller danskan så breda som folket uttalar dem eller så konstlade som petitmåtrerna göra dem. Men medan svenskan nyttjar *p* och *t*, använder danskan de mjukare *b* och *d*, och medan infinitiven i svenskan ändas på *-a*, slutar den i danskan på *-e*. „Änteligen ju friskare och otvungnare Svensken uttales, ju mera öfverensstemmande är det med Språkets Genie“.

Sigfrid Ehrling.

„TUREBYN“ — „NARROGONISK“

I sidste hæfte af Universitetsjubilæets Blandinger (II. 135) har Marius Kristensen utvivlsomt rigtigt forklaret ordet *turebyn* i Dorotheæ Komedie (*Æd* S. 98) som *tu rubin*. Som en mulig indvending mod denne tydning tilføjer han: „Ganske vist kender jeg ikke rubin som intetkönsord, men det hindrer ikke, at der kan have været vaklen i könnet netop i sådan et fremmed ord.“ At fremmedords kön kan være i høj grad vaklende, er en velkendt sag (se fx Wilh. Cederschöld, *Studier över genusväxlingen*, 1913, s. 103 ff.); men netop et ord som rubin er utvivlsomt m. h. t. genus i særlig grad afslivet af ord som (en) *sten*, *perle*, *diamant* osv. Og i nærværende tilfælde er der da heller ingen grund til at antage genus-vaklen. Formen *tu* viser ikke noget i denne henseende; det eneste sted, hvor dette talord ellers forekommer i håndskriftet (skrevet med bogstaver) er i den umiddelbart følgende replik (s. 99): „*leg wiil, i tw megh then hiid fører*“. Her er (*i*) *tw* brugt om Metellus og Orestes, altså det samme som *to* (mask.)

Det uregelmæssige i konstruktionen er da ikke könnet, men pluralisformen rubin. Ganske samme form findes imidlertid hos Hans Mikkelsen, der i en fortegnelse over Chr. IIs klenodier anfører: „Item ith span met i jomfru, i demant, iiii rubin, iii perler“ (Allen, *Breve & Aktstykker* s. 83; men s. 82: v rubine)¹. Exempler paa lignende usikkerhed m. h. t. pluralisbøjning af fremmedord kunde let anføres; følgende er vist tilstrækkeligt belysende. I Mandevilles *Rejse* (Lorentzens udg. s. 85⁹) skrives: *Tee bestæ diamant af India the lignes megit cristalle j theris lid*“ (men lige foran, 84²⁸: *tee bestæ diamante*).

Til det i DSt. 1917 s. 79 anførte udtryk *Narrogonisk Skraa* (fra Hvessinge Gildis-Skraa 1666; jfr. gammeldags Skæmt 21⁶) har forf. NIELS MØLLER venligst meddelt mig en utvivlsom og interessant forklaring; han gør opmærksom på, at ordet må være dannet af *Narragonien*, der i Sebastian Brants *Narrenschiff* er navn på narrelandet.

Johs. Brøndum-Nielsen.

¹ Jf. Kalkar V. 861, hvor der også anføres eksempler på pl.-formen rubiner her er dog henvisningen til Pontoppidans *Gram. Dan.* urigtig: 78 skal være 178.

HVORDAN LÆRTE ST. ST. BLICHER JYDSK?

For flere år siden, da jeg begyndte at interessere mig for Blichers jyske digtning, faldt det spørgsmål mig en dag ind: Hvor og hvorledes har Blicher lært jysk? Det forekom mig nemlig noget usandsynligt, at han skulde have kunnet tale sproget fra barn af, da han var født og opvokset i en præstegaard. Da jeg henvendte mig til min far, der som dreng kom meget i Spentrup præstegaard, svarede han, at Blicher undertiden lod ham eller andre gentage ord, som de havde sagt, som om han vilde indpræge sig deres udtale, og han havde ogsaa ved flere lejligheder set ham nedskrive det.

Ved at beskæftige mig med Blichers jyske digtning er det efterhånden kommet til at stå for mig, at Blicher for en stor del har betjent sig af denne fremgangsmåde; ti en mængde ord bærer i deres stavemåde vidne om de gamle Spentrupers udtale. Blicher har derimod næppe selv kunnet tale Spentrupmål; ti selv i de østjyske historier og i sætninger, hvor hvert ord for sig klinger som ægte Spentrupsk, er ordføjningen tit en saadan, at den aldrig vilde kunne høres i en Spentrupers mund.

N. P. Bjerregaard.

KULTUR OG FOLKEMINDER

SKAANSK HJEMSTAVNSSKILDNING

Hans Larsson: *Hemmabyarna. Världsbetraktelser i femton kapitel.* Stockholm. 1916.

I et af Heidenstams „Nya dikter“, „Oidipus vid dödsporten“, hedder det om dødens vinde, at de „öppna sinnet som en blomstergård med aldrig drömda rosors nya doft“, og denne strofe rinder én i hu ved læsningen af professor Hans Larssons bog „*Hemmabyarna*“. Hans Larsson holdt på med et filosofisk arbejde, da verdenskrigen brød ud, men at fortsætte dette i den stund følte han ugørligt; hans skånske hjembygd — kirken og gårdene og de, der gik og syslede i gårdene — steg op for hans blik „så lördagskvällsfrisk . . ., att jag aldrig sett den vackrare“; og i stedet for det filosofiske værk fik vi det æstetiske med dets mesterlige skildringer af skånsk bondeliv og dets fine og dybsindige betragtninger, der samler sig til en hel teodice.

Der knytter sig for danske en særlig interesse til *Hemmabyarna*. Thi ikke blot emnet er skånsk, men det skånske emne har i ikke ringe grad præget fremstillingsformen. H. L. skriver ikke sådan som Henrik Wranér i sine folkelivsbilleder skånsk dialekt, men i hans berettende skildring mærkes det skånske på ord — som sætningsbygningen og i optagelsen af enkelte ligefremme skånske ord, som regel hentede fra arbejdet på landet; vi finder således „trumla“ — sv. vält, „drätt“ — samme ord som i fiskedræt, men brugt om pløjningen („och när jag så kört tvärs över stycket, första drätten“) og „kölla“; „en klubba eller kölla, som vi kallar det“. Hvor personerne anføres talende, nærmes deres tale stærkt til bygdemålet, men uden anvendelse af lydskrift. Man lægger her mærke til, at p, t og k på skånsk som i andre danske dialekter efter rodvokal er gået over til b, d og g — og de deraf udviklede lyd —, f. ex. spödekagan — sv. spettkaka, sidda — sv. sitta, hid — sv. hit, köva — sv. köpa o. s. v.; af dialektord her forekommer rigeligere, er selvfølgelig. Direkte gengivelse af bygdemålet er det som sagt ikke; hensyn til bogens forståelighed som æstetiske hensyn — et dialektords mulig forstyrrende indvirkning på stemningen — har gjort sig gældende; og forøvrigt var allerede på den tid, til hvilken bogens handling henlægges, tiden ca. 1880,

den sprogforvirring begyndt, som siden stedse er vokset, sammenblandingen mellem skolesvensk og skånsk. Udtale som ordvalg vekslede efter personer som efter lejlighed; hos Hans Larsson bruger således soldaten Frisk ren skolesvensk for at hævde sin værdighed, og sproget veksler efter de mere eller mindre højtidelige situationer. Mere og mere nærmer sig vel det tidspunkt, da man for at lære skånsk at kende må tage sin tilflugt til de omfattende ordsamlinger, som heldigvis i den seneste tid er foretagne for de skånske dialekters vedkommende (se Axel Kock: „De senaste årens undersökningar af skånska bygdemål“ i Hist. Tidskr. för Skåneland. II Bd. 1904—08).

Holger Hjelholt.

LEGETØJETS „HELLIGHED“

ET SPØRGSMÅL

Om den ejendommelighed, jeg her skal omtale, kan jeg ikke finde anden oplysning i litteraturen end den meget korte antydning, der fra mig er kommen ind i Feilbergs ordbog (under *parål* III, 788).

Det drejer sig om to lege, således som vi legede dem i min barndom, boldspillet i Elsted skole og pindspillet hjemme i Lystrup (ved Århus).

Bolden var det forbudt nogen af det parti, der var inde, at røre. Ialfald der var opgiver af udlegspartiet, gjaldt forbuddet absolut, d. v. s. naturligvis ikke i mål, hvor indlegspartiet jo var urørligt. Men frivilligt måtte ingen af dem tage ved bolden. Hvis dærimod den, der slog, selv gav op, så der ingen af udlegsfolkene befandt sig indenfor indermålets grænse, måtte han jo tage den. Den kunde kastes ind til ham, så han greb den, men hvis han gik ud for at hente den, måtte han først råbe „parål for bolden og mig selv!“ Så kunde han ikke stikkes under udøvelsen af sin hentning, men han havde også lov til selv at tage bolden ind. Glemte han at trække sig tilbage fra legen ved at sige *parål*, så var med det samme hans parti ude.

Kom bolden sådan, at en af indlegspartiet, som var ved ydermålet, kunde gribe den, så gjorde han det vel, men stak så straks en af modpartiet, så hans parti igen kom ind med det samme. Men lykkedes dette ikke, havde han grebet sit eget parti ud — det er ialfald den opfattelse, jeg har af situationen.

I pindspillet var forholdet et andet. Lillepinden var der ikke noget særligt med, den fo'r jo ud og ind; men storepinden måtte ikke komme udenfor spillerens rækkevidde. Han var nødt til at lægge den fra sig, når der skulde slås efter den (spillets første afdeling), men ellers måtte han ikke slippe den af hånden. Den største fristelse hertil kom jo, hvis han vippede tre gange og altså havde lov til at måle sine alen med lillepinden; men han skulde tage den store med sig ud, eller hvis han lod den

blive liggende inde, skulde han sige „parål for pinden!“ Så måtte ingen røre den, før han havde taget den op. Men lod han den ligge inde ved målet, og kunde en af modspillerne få fat i den, så var han dærmød ude.

Er disse bestemmelser forfinelser, der er kommet ind udefra, eller er de fræmkommet et enkelt sted, eller er de almindeligt gældende? At det er af værdi for at forstå hele legen at få disse spørgsmål besvarede, synes jeg er klart.

Askov 24/7 1917.

Marius Kristensen.

NORDISKA MUSEETS ARKIV FÖR SVENSK FOLKKÄNNEDOM

ETT BERIKTIGANDE

I första häftet för detta år av Danske Studier ingår s. 22 ff. en redogörelse av professor Axel Olrik om hans iakttagelser under resor 1911 och 1916 för studium av „nordiske folkemindesamlinger“. I denna berättelse har författaren, hvad Nordiska Museets arkiv för svensk folkkänedom (inhemsk etnografi och kulturhistoria) beträffar, ty värr råkat ut för några icke oväsentliga missuppfattningar, hvilka det skulle vara brist på tillräcklig hänsyn såväl för den hädangångne forskaren och den danska tidskriften som även för Nordiska Museets egna intressen att lämna obetrigade. Vare det emellertid så godt först som sist uttryckligen sagdt, att Olrik otvivelaktigt icke här skulden för dessa misstag mer än så till vida, att hans förutfattade åsikter varit i hög grad egnade att underlätta missuppfattningen: han har a priori betraktat arkivet såsom ett „folkemindearkiv“, ett arkiv för folklig vitterhet, hvilket det är endast så till vida som även den folkliga vitterheten representerar *en* sida av det svenska folkets liv och verksamhet. Den egentliga orsaken till misstagen ligger uppenbarligen däri, att Olrik med förbigående av såväl Nordiska Museets chef som dem, hvilka värden av arkivet i fråga åligger, i första hand hänvände sig till en museitjänsteman, som icke har eller haft med detta arkivs uppkomst, ordnande eller förvaltning att skaffa, och hvilken, såsom det tydligt framgår, saknat tillräcklig insikt och kännedom om detsamma.

Nordiska Museets arkiv för svensk folkkänedom eller svensk folklivsforskning är tillkommet i intimt samband med och anslutning till museets samlingar och verksamhet för övrigt, och dess arbetsfält är följaktligen lika vidsträckt. Det är ämnadt att, så att säga, utgöra kommentarerna till de rent museala samlingarna, hvilka, för att fullfölja liknelsen, i så fall äro att jämnställa med illustrationerna i det nationalverk, som Nordiska Museet är ägnadt att utgöra. Likasom detta museum är inriktadt på så-

väl den materiella som den andliga sidan av det svenska folkets odling, så söker ock arkivet tillgodose både den förra och den senare av dessa sidor. Det omfattar alltså i ord och bild såväl bebyggelse, byggnadssätt, näringar och sysslor, bohag, dräkt o. s. v. som även samfundsväsen, fornsed och forntro, folkdiktning, folkmusik o. s. v., och *alla* dessa avdelningar äro för detsamma av på det hela taget lika stor vikt och betydelse. Det är, såsom redan av mig framhållits, inriktadt på inhemsk etnografi ock kulturhistoria i dessa begrepps hela utsträckning. Håri ingår såsom nyss nämnts alltså även ej blott insamling av svensk folkvitterhet och folkmusik utan i viss mån även svensk språkforskning. Emellertid är det naturligt, att Nordiska Museet, då dessa forskningsgrenar ega sina särskilda departement — de två förra i Lund, den senare i Uppsala, på bägge håll under ledning av specialister —, icke funnit det nödigt att i någon egentligare mån bibehålla eller indraga dessa forskningsfält inom sin verksamhetssfär. Hvad språkforskningen angår har museet t. o. m. inskränkt sig till att endast insamla termer för redskap och utensilier i deras helhet och i detalj, för råämnen i deras olika stadier av behandling, samt för de olika handgreppen och stadierna i arbetet. Dessa forskningsfält falla ju ock på det hela taget vid preferien av museets område.

Beträffande arkivtekniken bör framhållas, att i huvudarkivet hvarje blad med sin sakuppgift är försedt ej blott med noggrann anteckning om lokal härkomst utan ock med uppgift om sagesmannen och om upptecknaren. I de fall, där icke en originalhandling, hvarur excerptet skett, finnes förvarad i det efter upptecknarne lexikaliskt ordnade urkundsarkiv, som utgör ett annexarkiv till det större folkkännedomarkivet, äro de i det sistnämnda ingående specialuppteckningarna *själva original*. Ett undantag härifrån göra endast de uppteckningar, som gjorts ur i annans ego befintliga manuskript eller brev, och i sådana fall anges även detta på bladet. Någon vanvård av originalhandskrifter eger således på intet vis rum. Med anledning av hvad Olrik yttrar om „flink kontormässig arbeidskraft“ må i sanningens intresse anmärkas, att denna trots all flit och duglighet icke förmår hålla jämna steg med det raskt inströmmande materialet.

Att något ensidigt urval gjorts ur meddelarnes eller urkundernas uppgifter är ett beklagligt misstag: ur sammanhängande meddelanden och uppteckningar har *allt* av någon som helst etnografisk eller kulturhistorisk innebörd excerperats för att sedan fördelas efter sakinnehållet, innan originalet, försåvidt det blivit museets egendom, inlagts på sin plats i det förut omnämnda annexarkivet, där hvarje forskare har tillfälle att studera hvarje uppgift i dess litterära sammanhang.

Ehuru Nordiska Museets arkiv ingalunda saknat „beröring af det arbejde og de idealer, der nu (d. v. s. vid Olriks besök i Stockholm) er oppe paa de fleste andre steder“, har det alltjämt med fullt medveten avsikt intagit och bibehållit sin egen ställning, och då denna under senaste tid vunnit erkännande och efterföljd även på andra håll, torde man få anse, att denna ställning i själva verket legat ett steg framom, ej bakom, andra befryndade arkiv för inhemsk folkkännedom. Det starka inre organiska

sammanhanget mellan de olika sidorna av folklivet är omotsägligt. Så hänger t. ex. forntro och fornsed intimt tillsamman med näringsliv och samfundsskick, likasom folkdiktningen med den materiella odlingsnivån i allmänhet. Det bör därför även från specialforskningens olika ståndpunkter sedt vara av allra högsta betydelse, att en central institution finnes, som vetat att samtidigt tillvarata alla slags dokument, som belysa folkets liv från dess olika sidor.

N. E. Hammarstedt.

BØIGEN

I professor H. Logemans behandling af Bøigen (D. St. 1916) og udg.s forord gives eksempler på træk i andre sagn, der svarer til to ejendommeligheder ved Bøigen, det „kolde og store og sleipe“ ved dens krop (s. 171, hvor det der møder er „et stort legem som lignede et flået helmis“), og trækket „stik én gang til“. Men den grundlæggende egenskab, den der giver navn, den, at Bøigen *ligger overalt udenom*, nævnes der ingen parallel til. Der kendes dog en sådan fra Skåne, rigtignok blandet sammen med historien om bjørnen, som kyser trolden bort (Feilb. tillæg s. 43 a. 46 med henvisn.) i fortællingen *Bøj-om i Ramsadal* (Sv. Ldsm. II, 9 s. 81): *så la skåwmannen se runt omkringj, får ded kunne han dsse, å får dän orsagen sjöll hedde han Bøj-um*. Der er ikke noget, som tyder på norsk indflydelse, så trækket må vel være ægte skånsk.

Marius Kristensen.

DANSK BYGD

Thorkild Gravlund: *Landsmands Lov*. Folkelige Iagttagelser. Kbh. 1916., Gyldendal. — *Dansk Bygd I*. Kbh. 1917, Gyldendal.

Det var i Danske Studier, Forfatteren Thorkild Gravlund for en Del Aar siden begyndte at fremsætte sine Studier og Iagttagelser over den danske Folkekarakter. Der foreligger her Afhandlinger om *Reersø* (1907), *Nogle Grundlinjer i Folkekarakteren* (1908), *Kristrup ved Randers* (1909) og *Reersø og Oplandet* (1909), og disse Artikler danner Begyndelsen til det Forfatterskab, der er fortsat med Bøgerne *Sjællændere og Jyder* (1911) og *Fynboer* (1914), og endelig *Landsmands Lov* og *Dansk Bygd*. Der er derfor for dette Tidsskrift særlig Anledning til at følge dette Forfatter-skabs Udvikling med Interesse.

I *Landsmands Lov* fremsættes en Række Studier over dansk Folkepsykologi af mere omfattende Art. Der behandles Spørgsmaal om Nationalitetens Væsen og Ytringsformer: „Hvad er det egentlig at være Landsmand“, spørger Forfatteren. Han forsøger at give Svaret i en Række Iagttagelser af den danske Bondes Tænkemaade under forskellige Forhold,

som hvor det gælder Ejendom, Landbrug, Tradition og Disciplin, Hjemstavn, det hinsidige, Folkekunst, Nationalitet og Skel. Det falder i en Række Enkeltafsnit, og af den samlede Sum af disse lagttagelser skulde saa „Landsmands Lov“ frengaa. Opgaven er vanskelig, og man beundrer det Mod, Forfatteren udviser ved at gaa lige løs paa den. Man glædes ved den varme Sympati, hvormed Forfatteren omtaler det gamle Fællesskab i Landbolivet og dets nationale Værdier og kan ikke andet end give ham Ret i, at megen god Kultur er gaaet tabt ved dets Ophør. Det er naturligt, at Forfatteren som Folkemindesamler er kommet til at nære Kærlighed til denne gamle Landbokultur, og det er af stor kulturhistorisk Betydning at faa samlet de flest mulige Bidrag til Belysning af den. Naar det i Bladanmeldelser er blevet hævdet, at Forfatteren viser en reaktionær Tankegang, er det dog en stærk Overdrivelse. Ganske vist giver Beklagelsen over den svundne Kultur sig undertiden kraftige Udtryk, men det mærkes dog, at han ikke er blind for Udviklingsmulighederne: „I de sidste halvhundred Aars Bondeliv har der fundet Sænkning Sted — det er uden Tvivl, men der maa vel ogsaa være sket en Hævning. Har Tidens Strøm taget Jord fra en Kyst, sætter den til og hæver Kysten et Stykke borte. Tiden er ikke enten Bølgedal eller Bølgetop, men begge.“ (S. 46).

Landsmands Lov er saaledes en personligt præget Bog, og den giver ikke rent objektivt den folkepsykologiske Analyse, vi kunde have ventet. Men de mange indflettede lagttagelser gør den dog til noget af et kulturhistorisk Kildeskrift.

Langt værdifuldere som Kildeskrift er *Dansk Bygd*. Her har Forfatteren givet en Undersøgelse af Folkeejendommeligheder indenfor snævrere Kredse, hvor han bevæger sig med langt større Sikkerhed. Livligt fremstilles samlende Karakteristik af Folk fra enkelte Byer eller mindre Omraader, Kulturkredse i det smaa, om man vil, og Grænserne for disse Kulturkredse trækkes skarpt op. Modsætningsforholdet til Naboerne belyses ved Mængder af lagttagelser, og navnlig ved Anvendelse af gamle Bygderemser, som jo er et fortrinligt Vidnesbyrd om Fortidens folkepsykologiske Opfattelse. De Egne, der behandles i *Dansk Bygd* I, er spredte omkring i hele Danmark. Vi finder Rersø, Røsnæs, Mols og Helles, Norboer og Sønderboer (ved Randers), Aversi-Skuderløse, Nekselø, Gedsø, Nordfalster, Østfalster, Østen for Esrom, Vesten for Esrom og Sokkelund Herred.

Der er Grund til at tro, at der ved en fortsat Undersøgelse af disse rent lokale Ejendommeligheder vil kunne ligefrem udarbejdes et Danmarks-kort, hvorpaa der afsættes Bygdegrænser, Grænser mellem de mindre Omraader, der fra Fortiden har følt sig som nærmere samhörige, hvis Folk har haft Samkvem og Kulturfællesskab og bevidst holdt sig ude fra de tilgrænsende Egne. Fik vi et saadant Kort, der viste Kulturkredsene fra Tiden før den store Udjævning i det 19de Aarhundrede, kunde det være interessant at sammenholde dette Stof med de Bygdekort, man ad anden Vej er i Stand til at udarbejde. Jeg tænker her paa H. V. Clausens *Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse*, hvor han paa Grundlag af de

ældste Stednavne afsætter Oldtidsbebyggelserne i de forskellige Egne af Landet, og viser, hvorledes dette oprindelig maa have været mindre, bestemt afgrænsede Samfund, og paa V. Bennike og Marius Kristensens *Kort over danske Folkemaal*, hvor de forskellige Egenes Sprog er kortlagt. Dertil kommer jo Sophus Müllers Kort over Gravhøjene og Oldtidens Færdselsveje, der findes i Nationalmusæet. Skulde det ikke gennem disse forskellige Hjælpemidler kunne lykkes os at trække Linjerne for de danske Bygder endnu skarpere op og kaste nyt Lys over disse Spørgsmaal?

At der kan faas noget ud af dette, er temmelig sikkert. Jeg kunde blot antyde, at blandt Oldtidsbebyggelserne opfører H. V. Clausen Sydsjællandsbygden og Stevnsbygden; begge disse Bygder har ogsaa særlig Dialekt, som det fremgaar af Sprogekortene, og der er ikke noget i Vejen for at antage, at den forskellige Dialekt kan skyldes meget gamle Aarsager og gaar tilbage til Oldtidsbygdernes Tid. Naar nu Thorkild Gravlund paaviser visse forskellige folkepsykologiske Ejendommeligheder ved de forskellige større og mindre Bygders Befolkning, kan det ligesaa godt være ældgammel Arv som Sproget, og taget sammen med det andet faar det sin Betydning.

Der er derfor Grund til at byde „Dansk Bygd I“ velkommen og haabe at se den fortsat. Og som et endeligt Resultat kunde vel saa komme et Bydekort. — For Forfatteren er den sidste Bog et Fremskridt i Retning af Klarhed i Stilen; hans første Bøger har ikke altid været tilstrækkelig lette i Fremstillingen, noget der ogsaa er blevet rejst Indvending imod i tidligere Anmeldelser. Den korte, ordknappe Stil har større Berettigelse i den egentlige Skønlitteratur end i Afhandlinger, hvad Forfatteren ogsaa synes at have opdaget.

Gunnar Knudsen.

ET MÆRKELT STEN-NAVN

HOS

HENRIK HARPESTRÆNG.

I Stenbogen hos „Harpestræng“ (Ny kgl. Sml. 8° Nr. 66) = K udg. af Marius Kristensen 1908 f. S. 187 findes under Nr. 40: „*Medus hetær en goth steen. Han er grøn æns cinotellæ⁶ oc kombær fra medos.*“

Hertil følger Udgiveren følgende Note: „⁶ synotella B (3: Thotts Saml. 8° Nr. 249); de latinske kilder har ikke noget tilsvarende Ord.“ Haandskriftet K skyldes efter M. Kristensen¹ en Prokurator ved Sorø Kloster c. 1310, der hed Knud Jul, medens B angives at være en senere Afskrift heraf.

Cinotella er da den oprindelige Skrivemaade og dette Navn, som ellers er ukendt i Kilderne, er det heller ikke lykkedes mig at finde andetsteds. Et Navn paa en Stenart er det da næppe.

Ved at efterse Boetius de Boot's Bog om Ædelstene og Mineraler, fra 1609, i det Kapitel Nr. 303, der handler om ukendte Stene hos forskellige Forfattere, fandtes *Medus*. Han nævner at den forekommer baade grøn og sort, men angiver iøvrigt, at det er en ukendt Sten. Den sorte kender H. Harpestræng ogsaa. Den er hans Nr. 41 „*Medus annæn*“ og den findes ogsaa omtalt hos Marbod i hans Digt om Stenene, der siges at være Harpestrængs Kilde for de allerfleste af ham omtalte Stene.

Hos Marbod findes i nogle Udgaver en Linje:

„*Cos medicinalis*“ plejer at være af grøn Farve“ som savnes i andre f. Ex. i Pictorius' Udgave 1531.

Ordet *Cos*, som Harpestræng f. Ex. i Stykket om den sorte *Medus* oversætter ved „Hvætsten“, kan, særlig naar der tilføjes „*medicinalis*“ 3: til Lægebrug, ogsaa betyde en Morter af Sten.

¹ Nordisk Tidsskrift. Stokh. 1908. S. 206 og Molbech: Harpestrængs Danske Lægebog 1826. S. 9.

Hos senere Mineraloger betyder det al Slags Sandsten.

Marbod omtaler da kun den sorte Medus, der dog, naar den virker heldbringende, kaldes hvid.

Da nu Marbod slet ikke omtaler den grønne Medus, som ligner (eller er ens med) Cinotella, var det af Interesse at se, hvad Boetius havde at fortælle om denne grønne Sten. Og herom skriver han: „Den grønne Sten blandet med Oksegalde (paa Latin: *cum felle bovino*) og Galmej skærper Synet i høj Grad, naar den bruges som Øjensalve.“ Af denne latinske Sætning tror jeg nu, at Harpestræng fra et halv ulæseligt Manuskript kun har optaget Ordene *cum felle* og læst disse som *cino telle*, da Ordet „blandet“, paa Latin *mixtus*, findes senere i Sætningen.

Boetius angiver som sine Kilder til Stykket om Medus baade Albertus Magnus og Ludovico Dolce. Hos Albertus Magnus fandtes nu Stykket om Øjensalven ikke, men derimod hos Lud. Dolce i hans Bog fra 1565: om de Stene, som Naturen frembringer.

Denne Bog er iøvrigt kun en italiensk Oversættelse af Camillo Leonardos Bog: Stenenes Spejl fra 1502, uden at Oversætteren har angivet sin Kilde¹.

Da L. Dolces Bog blev fremskaffet gennem det kgl. Bibliothek ved Laan fra Stockholm, viste det sig mærkelig nok, at det Sted, hvor Medus omtales, havde været defekt i Dolces Kilde. Der stod nemlig: „den grønne, som hedder Medona, med Galde af sort og ligesaameget Galmej, lagt paa Øjet, i syv Dage, forstærker Synet, saa man kan se de mindste og næsten usynlige Ting.“ Paa italiensk „*con felle di nero*“. Er det da Boetius, der har gættet paa at skulde betyde Okse —, eller findes herom andre Kilder? Jeg har ikke senere haft Lejlighed til at forfølge Sagen. Vejen er jo ogsaa lang: Biskop Marbods Visdom, Harpestrængs Hovedkilde, stammer dels fra Plinius og Solinus gennem Isidor af Sevilla i det 7de Aarh. og kan dels gennem arabisk og syrisk Overlevering føres tilbage til Damigeron i Alexandria i det 3die Aarhundrede, og han skal igen have øst af Zoroaster. Hvor paa Vejen den grønne Medus og Øjensalven er tabt og hvor genfunden vides altsaa ikke.

Men *Cinotella* er ikke noget Mineral.

Ad. Clément.

¹ W. Tassin: Smithsonian Report 1900. p. 663. G. F. Kunz: The curious lore of precious stones. 1913. p. 18.

Svar til Ad. Clément.

Da ethvært bidrag til forståelsen af de dunkle steder i den gamle stenbog må modtages med glæde, har jeg prøvet, om jeg kunde godkende hr. ingeniør Cléments forsøg på at forklare navnet *cinotellæ*. Om den linie, der savnes i Pictorius' udgave af Marbod, har været til stede i det håndskrift, den danske oversætter har benyttet, er det ikke muligt at afgøre; har den været der, har den formodentlig været uforståelig, idet det første ord næsten altid er forvansket, og det eneste, oversætteren har kunnet finde ud af, er, at der er noget med *grøn farve* i det. Herfra kunde grøn måske være kommet frem i begyndelsen af stykket, men *cinotellæ* bliver lige uforklaret endda.

Imidlertid er jeg grumme lidt tilbøjelig til at tro på en ukendt kilde ved siden af Marbod og Arnold, da disse to ellers slår til, og i dette Tilfælde står Marbod nærmere end Arnold. Arnold (Z. d. A. XVIII s. 441) mangler både kvindemælken og fåremælken, som vor oversættelse har fælles med Marbod; imidlertid har Arnold og ikke Marbod de to arter af Medus, den grønne og den sorte, og fordelingen af deres virkninger er den samme som i den danske form. Vi står da her overfor en af de sammenarbejdelser, der ikke er helt sjældne. Idet jeg sætter, hvad der kun forekommer hos Marbod, *kursivt*, og hvad Arnold har alene, i parentes, gengiver jeg disse latinske kilder således:

Medus er en sten (den enes farve er grøn, den andens sort), som findes i Medernes land *bringende død og frelse*. *Ti udrevet i en stenmorter med mælk af en kvinde, som kun har født ét drengebarn og brugt som øjensalve helbreder den blindhed, selv om den har været længe*. [Medicin-morteren plejer at være af grøn farve]¹. *Opløst i mælk af et får, som kun har født ét vædderlam*, uddriver den ligeledes gammel fodgigt og styrker de trætte (og svage) muskler hos den, der lider af trangt bryst. Denne blanding bør opbevares i sølv eller glas og gives fastende. Men sammen med en stump af morteren (den sorte sten) opløst i (varmt) vand og rakt til en, man mistænker for at være fjende, for at han skal to sit ansigt deri som et lægemiddel, blinder det ham, og giver man ham det at drikke, dør han ved at kaste *lungen* op (og vende maven).

¹ Dette vers er det tvivlsomme v. 521.

Denne er helt sort, men det er ikke hele dens kraft. Lad den kaldes hvid, når den gavner, sort, når den skader.

Hertil svarer nøje den danske oversættelse:

Medus hedder en god sten. Han er grøn „æns cinotellæ“ og kommer fra Medos. Om han tos med konemælk, der svendbarn haver fanget, på hvædsten¹, og lades i øjne, da fange de bedre. End om han tos med fåremælk, der vædderlam haver fanget, da er det godt ved fodebyld og godt for ænge og godt for lændeværk, om det gives fastende at drikke. Medus anden hedder en sten, og han er i lød sort. Nides han til hvædsten med vand og to man sine øjne i det vand, da briste de ud, og hvo som dette vand drikker, da spyr han sin lunge.

Som man ser, er den danske oversættelse, med enkelte udeladelser, en næsten ordret oversættelse af Mardod, blot med grøn og sort indsat, hvor Arnold har dem. Men hvor har (Arnold og) den danske oversætter grøn og sort fra? At det skulde være fra en pludselig opdukkende kilde, som også Lud. Dolce har benyttet, kunde tænkes for Arnolds vedkommende, men ikke for vor oversætters. Han har det sikkert nok fra Arnold: Men så er cinotellæ lige saa uforklaret som nogensinde.

Imidlertid ligger forklaringen vist nærmere ved hånden. Det vers, som går forud for Medus i Marbod og hører til Sagda, er hverken hos Arnold eller i den danske stenbog benyttet dær. Det lyder:

Huic prasinus color est; regio Chaldaica tellus.

At det håndskrift, vor oversætter har benyttet, ikke har haft skarpt skel mellem de enkelte stene, fræmgår af, at han gentagne Gange blander to stykker sammen (*Crystallus-Galactites, Sardius-Onyx*), som har fulgt efter hinanden i håndskriftet. Her kan det samme være tilfældet, og både Arnold og vor oversætter kan have den grønne farve fra *Huic prasinus color est*. I så fald ligger det nærmest at anse æns cinotellæ for en — ret meningsløs — fortolkning af *Chaldaica tellus*, og ligheden mellem cinotella og ... tell⁹ er da mindst lige saa stor som mellem cinotella og felle.

Marius Kristensen.

¹ cos er en blød hvæssesten, som man også lavede mortere af.

Gensvar til Dr. Marius Kristensen.

I Pictorius' Udgave af Marbod¹ fra 1531, som jeg først benyttede, bl. a. fordi en amerikansk Forsker G. F. Kunz², som i mange Aar har beskæftiget sig med Stenenes magiske Virkninger, i sin Bog „The curious lore of precious stones“ angav denne som første Udgave, fandtes den grønne Medus ikke.

Da nu Dr. Kristensen tilskrev mig, at Ordet grøn ogsaa fandtes hos Marbod, eftersøgte jeg andre Udgaver, og i den sidste og bedste, Beckmanns³ fra 1799 fandtes Sætningen:

„Stenmorteren til Medicin plejer at være grøn.“

Det er nu mærkeligt, at den gamle Forfatter opholder sig ved Morterens Farve; endnu mærkeligere, at man slaar Stykker af Morteren for at bruge den til Lægemiddel, og en saa kraftig virkende Sten, anvendt som Morter, maatte give alle de Lægemidler, der bleve revne deri, noget af de farlige Virkninger. Men at dette netop var tilsigtet fremgaar af et Sted hos Plinius⁴, hvor han skriver om Mortere: De Stene, som give en Saft (Pulver) fra sig, holdes for de bedste til Øjensalve og særlig den æthiopiske Sten.

I den gammelfranske Oversættelse af Marbod³ lyder Kapitlet om Medus i Uddrag omtrent saaledes:

Blandt Tyrkerne vokser en Sten
Medus kaldet, som er meget stolt.
Fra den kommer baade Død og Liv.
Paa en gør den Skade, paa en anden Gavn.

Den som deraf vil lave Medicin,
skal rive den godt i en Morter.

Sort er Stenen af Farvo,
sort er den for dem, den dræber
og overgiver til den sorte Død.

Her findes den grønne Farve slet ikke nævnet, derimod henføres Stenen til Tyrkerne. Muligvis er da en anden Kilde heri sammenblandet, og flere andre Steder findes da ogsaa angivet om Tyrkisen, at den er god for Øjnene. Saaledes Dimashqui (Meh-

¹ Marbodei galli poetae de lapidibus pretiosis Encheridion cum scholiis Pictorii. (Friburgi). 1531. ² G. F. Kunz: The curious lore of precious Stones. Philadelphia & London 1913. ³ Marbodi Liber lapidum ill. a J. Beckmanno. Gottingae. 1799. ⁴ Plinius: Naturhistorie. XXXVI. Bog 43. Kap.

rens Oversættelse¹), der bl. a. skriver saaledes om den: „at den „gør Synet klart og styrker det . . . Den bringer Glæde til Sindet . . . „Af den er der to Slags . . . Den taber sin Farve i Løbet af „10 Aar . . . Naar man drikker en Opløsning deraf, er denne „giftig som Spanskgrønt.“

Herved bliver nu Recepterne noget mere forstaaelige. Tyrkis er en kobberholdig Sten, eller dengang snarere et Fællesnavn for flere saadanne grønne og blaa Stene som Tyrkis, Malakit o. a. og disse ere, navnlig naar de ere revne fint, opløselige omend ikke altid i Vand saa dog i sur Mælk. Mælken spiller derfor ind, dog med den Overtro, at Barnet skal være af Hankøn; thi naar Medicinen staar hen, vil Mælken hurtig blive sur og opløse det opslemmede fintrevne Kobberfosfat eller Kobberkarbonat som Kobberlactat.

Man fristes til at tro, at Marbod ikke direkte er „Harpestrængs“ Kilde, fordi „Harpestræng“ af næsten alle Marbods Kapitler har udeladt noget, og slet ikke omtaler nogle enkelte af Marbods Stene.

Derimod findes alle af Harpestræng nævnte Stene hos Arnold fra Sachsen², ogsaa de, der ikke findes hos Marbod, men jeg maa dog indrømme, at Arnolds Tekst, som den findes gengivet hos Valentin Rose (Ætling af den berømte Kemikerfamilie) ikke altid dækker Indholdet hos Harpestræng.

En anden med Arnold omtrent samtidig Forfatter Thomas fra Cantimpré, hvis Skrift om Stenene er benyttet af Albertus Magnus, har med en enkelt Undtagelse (Stenen Radaim), ogsaa samtlige hos Harpestræng nævnte Stene. Thomas, der kun foreligger i Haandskrifter, hvoraf et paa Pergament findes paa Kgl. Bibl. Ny kgl. Sml. 4° Nr. 322 b, meddeler følgende om Medus:

„Medus er en Sten, der findes i Medernes Land.

„Den er grøn³ (virens!) en kort Tid. (Slgn. Dimashqui.)

„Den har baade god og ond Virkning, thi opløst i Mælk fra „en Kvinde, som har født et Drengbarn, gengiver den den „blinde Synet og bortfjerner ligeledes de hvide Pletter⁴ i Øjnene „og gengiver de [af Lægerne] opgivne Synet. Den helbreder

¹ Manuel de la cosmographie du moyen âge de Mòhammed de Damas traduit par M. F. Mehren. Copenhague. 1874. ² Valentin Rose: Aristoteles de lapidibus und Arnoldus Saxo. Zeitschrift für deutsches Alterthum. Bd. 18. Berlin 1875. ³ Virens betyder grønnende, men ogsaa kraftig. Harpestræng har i Kap. om Malakit grøn, hvor Marbod har virens. ⁴ Leukom.

„Fodgigt og hjælper de afsindige. Opløst i Vand og indtaget „bevirker den, at Lungen udspyes. Den som vasker Panden „med selve Vandet bliver blind.“

Heri er baade mere (de hvide Pletter) og mindre end hos Marbod. Men her er altsaa Kilden til den grønne Medus.

Hos Vincentius Bellovacensis¹ findes dette Stykke ogsaa, dog er der Begyndelsen saaledes „Sort er den rigtignok, men stødt er [Pulveret]² gult som Safran“ o. s. v. Som Kilde herfor anfører V. B.: Dioscorides, hvilket vil sige en arabisk „Pseudo“-Dioscorides, vel den Arnoldus Saxo kalder „Diascorides“, og fra denne stammer altsaa Anvendelsen af Mælken o. s. v.

Naar Harpestrængs Stavemaader afvige fra Marbods, genfindes de hos Saxo og Thomas, saaledes f. Eks.

M.	H.	T.	S.
Tecolithus	Cegolites	Cegolitus	Cegolites
Chelonites	{ Chelonites Silenites Celenites }	Cylonitus	Celonites
Chalcophonus	Calcophanos	Calopha(l)gus	Calcofanus
Chalazia	Gelacia	Gelasia	Galacia
Hephaestites	{ Ephestites Epistites }	Epystites (?)	Epistites

Arnold og hans Samtid benyttede forskellige arabiske Overleveringer. Arnold nævner selv Zenon, Aristoteles og Diascorides(!) græske Forfattere, hvoraf kun Navnene ere benyttede af Araberne og disses Forgængere i Syrien til Tekster, der have lidet eller intet at gøre med de græske Originaler, hvor disse kendes.

Den saakaldte Aristoteles' Stenbog foreligger i flere ikke overensstemmende Afskrifter paa arabisk, hebraisk og Latin og ligger til Grund for Kazwini, Abolay (Alfons d. X), Dimashqui og fleres Skrifter, vistnok ogsaa Thomas fra Cantimpré, foruden som nævnt Arnold. I „Aristoteles“ overs. af Luka ben Serapion³ (arabisk Manuskript i Paris) træffe vi nu Nr. 64 „Misann“ „Den grønne Hvæssesten“.

¹ Vincentii Burgundi Speculum majus 1624 Fol. Bd. I S. 538. ² V. B. citerer ogsaa Isidor: „Media er en sort Sten med kobberfarvede Aarer og safran-gul Pulverfarve eller Streg“. Dette er hentet lige fra Plinius. Vincents „Dioscorides“ burde i sin Helhed sammenlignes med „Aristoteles“. ³ Das Steinbuch des Aristoteles. Herausg. v. Dr. J. Ruska, Heidelberg 1912.

„Den skærper Jern og bringer dets Haardhed frem. I den findes gult og himmelblaat. Når den pulveriseres, borttager den de hvide (Pletter) fra Øjnene, dog maa den paalægges ud-
rørt med Olie.“

Her have vi aabenbart noget af Thomas' Kilde. Da „Cos“ baade kan betyde Hvæssesten og Morter, ere de første Ord „den grønne Morter“ maaske de, som uforvarende ere komne ind i nogle af Marbods Haandskrifterne og Udgaverne.

Marbods Ord „om en Blindhed, der har varet længe“ gjenfindes i Kazwini' Stenbog¹ under en Sten „Tusütüs“ og han anfører Aristoteles som sin Kilde.

„Denne Sten er grøn, har Malakitens og Tûtijäs² Natur. Den dræber, naar den drikkes oplødt i Vand. Blandet i Øjensminke helbreder den gamle Uklarheder i Øjet. Dog skader den Øjnene, naar den ikke er gammel³.“

Alle Kilder pege saaledes hen paa „Aristoteles“ Stenbog, som det ældste kendte Grundlag for Middelalderens „magiske“ Stenbøger. Den lærde Udgiver af disse Manuskripter Ruska¹ siger dog, at den „aristoteliske“ Stenbogs Historie først kan opklares, naar adskillige andre uudgivne arabiske Haandskrifter udgives (og oversættes). Skriftet stammer fra syriske Lægeskoler, der ogsaa maa have haft Kendskab baade til de græske og persiske Skrifter.

Vejen fra Damigeron til Marbod er saaledes endnu ikke helt kendt, og Marbods Kilder kan da have været benyttet af andre i forskellig Udstrækning, f. Eks. af selve „Harpestræng“, det vil for Stenbogen vel sige Knud Juul.

Endnu fandtes ikke Camillo Leonardos (Ludv. Dolce) Salve med Oksegalde, men det er jo kun faa Skrifter, jeg har haft Lejlighed til at gennemgaa, og kun en enkelt Sten og dens Virkninger, der er eftersøgt.

For nu at vende tilbage til selve Udgangspunktet og det omstridte „*cinotellae*“, saa skal jeg bemærke, at Ligheden med *cum felle* synes mig langt større end med *Chaldaica tellus (tellø)*.

^{||||}
cino har seks lodrette Streger ligesom ^{||||}^{|||}
cum (ca kun tre) og begge Ord begynde med et c, som altsaa har været læseligt.

¹ Das Steinbuch des Aristoteles, ² Kobberrog, bl. a. særlig de hvide Zinkblomster, som afgives af Malm ved Messingsammensmeltning. (Tutenago.)

³ Den er altsaa kraftig en kort Tid. Græsk: chloros har samme dobbelte Betydning som latinsk: virens ovenf. S. 168 Note 3.

Slutnings e i felle er netop den brugte Forkortelse for æ, medens Tegnet ϕ = us i tellus var saa godt kendt, at ingen Fejltagelse var mulig i et læseligt Manuskript. Om Marbods Manuskripter, som endnu foreligge, vides ikke, at de vare ulæselige, medens dette vides netop om Camillo Leonardos Kilde, hvor Ordet „bovino“? lige ved „felle“ har været ganske ulæseligt.

Men vi kunne komme Sagen endnu nærmere og vise, at de ganske vist ikke nu kendte, men utvivlsomt tidligere eksisterende Haandskrifter med Ordene *cum felle*, som Camillo Leonardo har benyttet og Harpestræng læst fejl som *cino telle*, selv have disse Ord ved Fejllæsning af endnu ældre Kilder.

Val. Rose har i sin ovenfor citerede Afhandling om Aristoteles' Stenbog og Arnoldus Saxo anført et Brudstykke af en arabisk Forfatter Ibnegizar eller Ibnezizar, hvis Manuskripter findes i München og Basel? i latinske, fra Spanien stammende, Oversættelser.

Denne skriver: „Spanskgrønt eller Ziniar. Aristoteles siger „ogsaa, at det er giftigt, naar det drikkes, fordi det ødelægger „Lever og Mave. Og hvis det blandes med Honning (*cum melle*) „og lægges paa Øjenene, saa slapper det Øjenlaagenes Haardhed“¹

Det er altsaa ikke efter Galde (*fel*), men efter Honning (*mel*) man skulde lede for at finde Øjensalven, og denne er da kendt fra (den rigtige) Dioscorides², netop ved Tilberedning med noget grønt beslægtet med de naturfundne kobberholdige Sten. Talemaaden „at det grønne er godt for Øjnene“ kan altsaa føres tilbage til denne Forfatter.

Den nævnte Ibnegizar er Ibn al-Gezzar død 1004, hvis Bog „Adminiculum“ ligger til Grund for Constantinus Africanus' Bog „de gradibus simplicium“ og denne sidstnævnte er ifølge Dr. M. Kristensen selve Harpestræng Urtebogens Kilde for de deri omtalte Metaller og Salte. En gl. fransk Oversættelse af Constantinus' Elev Atton³ skal endog være ældre end Marbods Bog.

I Constantinus⁴ Bøger om Kjendskab til Sygdomme findes en hvid Øjensalve med Mælk af en Aseninde eller en Kvinde og Piller af Blyhvidt og gyldent Cathinia! (*Cadmia*) opløst i Mælk fra en

¹ Trachom. ² Dioscorides: *Arzneimittellehre* übers. v. Berendes 1902.

³ Hist. lit. de la France T. VII. 1746. Det kan ikke være Atto Vercelliensis. † c. 960. ⁴ *Opera Constantini Africani*: Basel. 1536. S. 26, 28 & 172 og *Flos æris*, som herfra overført til Harpestrængs Urtebog.

Kvinde, som giver et Drengbarn Die. I Bogen om Kendskab til Lægemidler angives, som Øjensalver: Kvindemælk kogt med Safran, (mulig Plantestoffet, men ogsaa muligvis en Reminiscens om den sorte Medus, hvis Pulver var safrangult), og desuden Spanskgrønt, lavet ved at komme stærk Eddike i et Kobberkar, blandet med Granatæbler og ligesaameget Honning afskummet i Solen. Men, skriver han, hvorfra (Salven end stammer) vil den blive bedre, naar der tilføjes Fiskegalde.

Oksegalden var altsaa en fejl Gætning af Boetius de Boot eller en tidligere Forfatter; der skulde altsaa staa den, fra den apokryfe Tobias' Bog kendte, Fiskegalde, som den unge Tobias hentede netop i Medien. Constantinus har saaledes omhyggelig samlet alt allevegne fra, uden dog at angive sine Kilder eller citere dem ordret. Det er saaledes ikke muligt at sige, naar den asiatiske Fiskegalde kommer ind blandt den europæiske Lægekunsts Midler og afløser den græske Honning. Men Medus' og Cinotella's Gaader turde nu være løste.

Ovenstaaende Svar var sendt til Trykkeriet, inden jeg modtog Dr. Marius Kristensens Indledning til „Harpestræng“ Side I—LXIV i Hæfte 6, som Forf. godhedsfuldt sendte mig i Korrektur. Den vilde, hvis jeg havde kendt den tidligere, have lettet mig Arbejdet med at finde mig til Rette med Harpestrængs Kilder.

Ad. Clément.